

КАМЕН КАЛЧЕВ
ПРИ ИЗВОРА НА ЖИВОТА

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ

I

Проточиха се студените декемврийски нощи. Наваля нов сняг и сега небето се е изяснило като гледжосана паница с нарисувани по нея звезди и един виторог месец, също като той, който се е наклонил до самия комин на съседната къща.

Виторогият месец и коминът си говорят нещо смешно. Аз виждам много добре от моето прозорче и се усмихвам. Може би греша, като ви говоря за нелепиците на детското си въображение?

Трудно е да се разпръснат привиденията на зимната нощ, която се е надвесила над затрупаното под снега село и се е проснала като океан със звездите си и с месеца си. Океан ли казах? Сестра ми, сладкодумницата, сравнява по-сполучливо. Тя казва, че звездите приличали на цъфнали минзухари, които беряхме пролет на поляната зад старата дъбрава. Сравнението е хубаво. И по-хубаво не може да се измисли... Продължавам да гледам звездите.

Виждали ли сте декемврийските звезди? Малките декемврийски звезди? Обичах да ги гледам и да ги слушам. Струваше ми се, че звънят като ледени шушулки над схлупената ни стряха и ни веселят, когато ни е тъжно. Те бяха звезди жълти, сини, морави и червени като разкаленото желязо в нашата селска ковачница.

Стана дума за ковачницата — за искрите, които хвърчат из задимената работилничка и за белия огън под духалото, който прилича на слънцето и ни ослепява, колчем го погледнем. И мислите ми се понасят и трептят към задимения покрив на старата ковачница.

Много неща могат да разпалят въображението на селското момче, което не иска още да спи, защото нощта е безкрайна, и под звездите и затрупаните покриви бродят още много тайни из дворищата, под сайвантите и в затоплените обори и на пруста, дето виси кожата на закланото прасе, опъната като географска карта.

Наближава Коледа. Цяла седмица квичаха прасетата, клаха ги и окървавиха белия сняг, а после ядоха пържоли въпреки постите и ги поливаха с новото вино. Напълниха догоре дървените качета със свинско месо и сланина, стопиха маста и опушиха бутото. Всичко

беше завещано и благословено от деди и прадеди и носеше утеха за цялата зима. Дори и децата бяха щастливи, защото им даваха мехура на прасето да играят с него на топка.

Припомням си всичко това, когато ме питате как се оформя и изгражда миогледът на човека кои са ония сили, които сочат правите пътища на подрастващия... И кой е онзи добър градинар, който, насажда благородните помисли и добрите чувства в детската душа? Слушам тия въпроси и непрекъснато се пренасям към изворите на миналото. Те клокочат и шумят и поддържат с животворната си мъдрост не само мене, селското момче, но и милионите като мене... Припомням си този сложен и многообразен човешки свят, за да намеря истината и за себе си, и за вас. И ако в равносметката си направя погрешни изводи или неправилна стъпка, простете, вината е моя, а не на живота, за който ви разказвам. Ще се стремя да говоря истината, доколкото позволяват силите ми, и ще бъда много щастлив, ако успея да задоволя чистосърдечната ви любознателност.

Започнах с декемврийската нощ.

Бил съм може би на десет години. Зимните вечери настъпваха много рано и време за игра почти не ни оставаше. Пък и такъв беше обичаят на жените — щом се здрачи, започваха да ни прибират с викове и крясъци от улицата, дето се пързяхме и биехме със снежни топки.

— Петре, Петре бре! — чувах гласа на мама. — Още ли си там?

Изморен, задъхан, изпотен и мокър от снега, пристигах, направо в задимената одаичка, дето всички бяха вече насядали около кръглата паралия.

Дънерите в камината догаряха. Котката мъркаше, сложила лапите си върху топлата пепел, обърнала гърба си към жаравата. Около софрата са насядали и коленичили направо върху пръстения под, застлан с изгнила рогозка, всички от фамилията. Фамилията ни е от времето на матриархата. Всички са жени — майка ми, баба ми (най-свадливата, която всички в село наричат баба Дена Политиканката), двете ми сестри, едната, както вече казах, много сладкодумна и по-голяма от мене с пет години, другата — моя близначка, казват, че аз съм бил по-стар, защото, когато сме се раждали, аз съм се появил по-

напред от нея на белия свят. Това ми е много чудно, ала от известно време не разпитвам нищо по този въпрос. До близначката седеше, подгънала колене, жената на брат ми, най-големия, който работеше в една мелница някъде из Делиормана. Младата булка беше синеока, бяла и червена, с напукани пети и корави ръце (тя ореше и засяваше нивите). Имаше дълги, сплетени на две руси плитки, с които не знам защо се гордееше баба ми. Спомням си, когато придумваше на времето брат ми да се ожени за тая русокоса мома, баба най-много говореше за двете дълги и дебели плитки, които приличали на „два зъма“ и стигали чак до петите ѝ. Брат ми слушаше внимателно това и се ожени твърде скоро за хубавицата с „двата зъма“.

Влязох в одаята и седнах до близначката. Всички сърбаха мълчаливо от една дълбока пръстена паница. В нея се въртяха няколко бобени зърна и надробени люти чушки. Това възбуждаше глада и дървените лъжици се блъскаха и потракваха припряно и неспокойно над задимената пръстена съдина. За мене нямаше лъжица и аз трябваше да ям с лъжицата на близначката. Тя беше кротко и отстъпчиво момиче — сръбне веднъж, после даде и на мене и аз да сръбна. Това се наричаше не знам защо „кашикане“. В нашата многобройна фамилия много често се „кашикахме“, защото лъжиците все не достигаха.

Освен големия брат, който скиташе из мелниците на Делиормана, от софрата липсваше още един човек, за когото никой нищо не споменаваше, но чийто образ непрекъснато се мяркаше в ума ни. И всеки си мислеше за него посвоему. Този човек беше брат ми, гимназистът, заминал за София да следва в Художествената академия. Той рисуваше хубаво и искаше да стане художник, макар никой от нас да не разбираше какво точно може да означава тази неясна професия. Той замина съвсем неочаквано, без да пита никого, и няколко месеца подред не се обаждаше. Това ни безпокоеше, но никой от нас не знаеше къде да се обърне и кого да попита за изчезналия художник.

Липсваше и баща ми, загинал на фронта в Македония още през 1918 година. С неговата смърт ние отдавна се бяхме помирили. Само майка ми често си поплакваше, застанала до каменната ограда и загледана нагоре, по белия път, който водеше към Балкана. „Случвало се е да се връщат!“ — казваше тя и сълзите ѝ застиваха върху почернелите ѝ, изгорели от слънцето бузи, набръчкани

преждевременно като повехнала ябълка. Ала той не се върна... И аз останах сам, единственият мъж в това женско царство. При това — съвсем непослушен, палав и понякога много зъл, когато се опитат да ми опънат ухото или не дай боже да ми ударят плесница. Тогава почервениях и от очите ми хвърчаха светкавици.

Вечерята трая няколко минути — докато изсърбаме боба от пръстената паница. След това ни сипаха варени сливи, за „подслаждане“, и на края ни прибраха в собата да спим.

Тъй вървеше нашият живот и животът на съседите и на всички хора от селото ни. Ние дори не подозирахме колко сме бедни. За нас беше естествено да си светим вечер с огъня от камината, да палим понякога опушеното газениче и съвсем рядко да си служим с газената лампа с вечно нацърбеното „шише“. Ядохме бързо, като че ли хвърляхме зальците зад гърба си, „надве-натри“, както казваше майка ми, и никога това не беше най-важното в живота ни, макар да не си дояждахме и „голите ни тумбащи“ никога да не се насищаха. Можеш ли да нахраниш сиромаха? Той вечно е гладен! А всъщност какво му трябваше: комат хляб, парче сланина, поръсена с червен пипер, и едно местенце, дето да свре главата си, за да се наспи.

Тия уморени хора!

Само ние децата не мирясахме, не обичахме да спим. Така много ни привличаха игрите, забавленията! Особено вечер! И сега дори, толкова години след това, аз си спомням декемврийската вечер със звездите, с месеца и белия сняг. Може би поетичната магия на детските години отново пламти с цветовете на радостта пред очите ми, които вече стареят и бавно угасват? Или нещо друго се е случило?

Стоях до прозорчетата. Те бяха две, зарешетени с дълги железни пръчки, за да не паднем, когато гледаме навън. Една част от стъклото беше счупена и на нейно място жените бяха залепили парче вестник с прясно тесто. Аз още не бях успял да пъкна пръста си през хартията и това много ме съблазняваше. Дълго барабаних по опънатата хартия и благодарумието ми надделя. Хванах се за железните пръчки, допрях носа си до студеното заледено стъкло и отново се загледах към звездите. Такава нощ наистина никога не бях виждал. Коминът и месецът продължаваха да разговарят, сенките си стояха по местата, пързалката лъщеше като огледало, по заледената пъртина припкаха кучетата от махалата. Къде ли ходят, защо ли скитат, какво ли търсят?

Започвам да им свиркам, но те не ме чуват и са спокойни. Изчезват в сенките, губят се из дворищата и пак се появяват. Нощем живот, кучешки живот. Аз им завиждам. Иска ми се като тях да ходя по пъртината под грейналата месечина и да се скитам, където си искам из дворищата, дето няма никакви хора.

Селото вече спи. Или може би се готви да спи. Или се преструва, че спи. Все едно. Тишина, тишина. Звездите се отдалечават, като че ли текат нанякъде като огнен порой. Аз съм зашеметен. Преставам да ги гледам и се обръщам към силуетите на хоризонта. Там е гората, до нея — хълмът с лозята, а по-нататък — угарите и засетите пшеничени ниви. Там някъде е и нашата нива. Есенес аз водих воловете, а буля с „двата зъма“ ореше боса, с напукани пети, изгоряла от слънцето, сърдита. След много-много години на една изложба видях картина — сред угарите селянка кърми детето си, зад нея се виждат ралото и двата вола... Жената е уморена, тъжна и малко замечтана. Какво ли мисли? Може би чака мъжа си или края на теглото? Селски жени! Вие носите всичко на двете си ръце — и ралото, и децата, и надеждите си. А хубостта ви изгаря по угарите и стърнищата, като че ли никога не е съществувала!

Стискам здраво железните пръчки на прозорчето и не откъсвам погледа си от хълма. Сега той е покрит с дебел сняг, а под снега се гуши на топло поникналото жито. Отгоре, върху заледената снежна коричка, се гонят зайците, огрени от месечината. А от близката гора ги гледа сивият вълк и потраква със зъбите си. Очите му са червени като разпалени главни. Той е гладен. А зайците не знаят и продължават да се изправят на задните си крака и да се прескачат. Вълкът обмисля как да ги нападне. Аз знам, че той е решил да схруска с железните си челюсти най-малкия, който скача най-високо. Вълкът се ядосва на този хвалипръцко и още по-силно трака със зъбите си. Ала зайците не го чуват, увлечени в играта си под месечината. Но какво става там? Зайците изчезват. Вълкът върви сам през заснежената нива, спира се и понеже не може да извие врата си, обръща цялото си тяло и дълго гледа към селото. Може би той вижда нашия прозорец? Или чува звънчето на козата, която спи долу в обора при воловете и чака да се окози? Всичко усеща и разбира този разбойник. Аз стискам още по-силно железата и по кожата ми лазят тръпки от страх. Вълкът изчезва и на огрения от месечината хълм настъпва предишното затишие. Аз

постепенно се успокоявам и започвам да мисля за имането, което е скрито в нашата нива между двата стогодишни дъба. Баба ми разправяше, че го виждала понякога нощем да играе. Не ми се е случвало да видя тая игра. Само баба беше ощастлива, и то не за друго, а защото се будеше нощем от задуха си и не можеше да заспи, измъчвана от кашлицата. Разбира се, в такива часове на нощната доба тя виждаше пламъците на имането как се вият към небето. Изскочат от земята като змии пепелянки, огреят околността и пак се скрият. До три пъти. А понякога и повече, ако жълтиците са повече. Ако ли пък е заровен един казан или няколко делви с махмудии, тогава пламъците се вият чак до върховете на двата дъба и могат да ослепят човека.

— Тази нощ ще умре най-хубавата циганка! — извика някой зад гърба ми. Обърнах се. До мене стоеше сестра ми, сладкодумницата, която измисляше винаги страшни неща. Защо пък най-хубавата циганка? Така говореха нашите селяни, когато свиеха големите декемврийски студове. Може би с това искаха да кажат колко е жестока и люта зимата?

— Каква месечина е огряла — продължи сестра ми, като се наведе до мене и прилепи лицето си на прозореца, — да тръгнеш, че да се не върнеш!

— Какво каза?

— Да тръгнеш, че да се не върнеш!

— Защо да се не върнеш?

Аз си представих дълъг, бял път, огрян от месечината. Вървя по него и не мисля вече да се връщам в село... Колко хубаво! Дълъг път, месечината и аз самичък... вървя, ставам малък като точица и се загубвам в мъглата. И никой не знае къде съм отишъл!

— Да тръгнеш, че да се не върнеш!

Обичах да я слушам тази приказливка. Тя все измисляше нещо особено. Нали тя ме слагаше в кофата, с която вадеха вода от кладенеца и ме спущаше, за да изпита здравината на въжето? Нали тя ме караше да стъпвам на раменете ѝ и да ме носи по стръмната пътека из дворищата и по скалите? Смело момиче! Как само я зовеше месечината: „Да тръгнеш, че да се не върнеш!“. Обичах да я слушам. И още повече за това, че откак изчезна брат ми, тя зае мястото му и започна да ни чете от книгата, която стоеше скрита в дървения долап.

— Ще четем ли? — запита тя, като се обърна и огледа полутъмната стаичка. — Трябва да изчистя шишето на лампата, че баба пак ще ми се скара... Донеси кълчища от килера!

— Страх ме е.

— Страх ли те е? Че защо?

— Миналата нощ баба срещнала закланото прасе да излиза из килера.

— Вярно. И аз го срещнах. Вампирясало. Беше се измъкнало от качето със саламурата... Вървеше на задните си крака и ушите му стърчаха.

Аз я гледах вцепенен, по-блед и от месечината.

Тя продължи:

— Слезе на двора и отиде до кочината, дето го бяха заклали. Помириса нещо и се озъби. Подир тръгна към хармана. Там имаше един човек, сигурно хайдутин е бил...

— Хайдутин?

— Може и да не е бил хайдутин... Не видях добре... Може да е бил пък Ристо кривогледия... Прасето върви към него, а той се бута под сайванта към плевнята. Мъчи се да отвори вратата, за да се скрие в плевнята, ама вратата не се отваря. А прасето върви към него на два крака и се зъби, като че ли се смее. Ристо разпери ръцете си да го отпъди и взе да вика, ама глас не се чува? Подир се обърна и прасето се покачи на раменете му и го подкара към Синия вир...

— Към Синия вир?

— Да го удави, задето го заклал.

— Ристо ли го е заклал?

— Ристо. Той коли всички прасета в село... Кривоглед е, а знае къде да мушне с ножа... Прасетата хъркат малко и не квичат. Умее Ристо да коли прасета, не ги мъчи, ама ей на, пак го мразят... И нощем го яздят!...

— После?

— После... Тръгнаха към Синия вир... Не щеш ли, петелът пропя и прасето скочи и търти назад към килера. А Ристо си отвори пазвата и взе да плюе вътре, за да му мине страхът.

Тя млъкна, загледана усмихнато в мене:

— Ще идем ли в килера за кълчища? Трябва да изчистя лампеното шише. Не щеш ли? Аз пък ще ида! Гледай! Не ме е страх!

Тя се насочи към вратата, излезе. Аз стоях вцепенен и чувах как ми тракат зъбите.

— Чуваш ли? — вика тя отвън.

„Чувам!“ — опитвам се да ѝ отговоря, ала не мога, гласът ми е изчезнал и това още повече ме ужасява.

— Чуваш ли? — вика тя от килера. — Взех кълчищата!... Сега слагам ръката си на качето със сланината!... Чуваш ли?... Сега пипам опушения бут... Чуваш ли?...

Тя се връща и се хили — зъбите ѝ греят в тъмното, очите ѝ светят. Тя е магьосница. Не смея да се поместя от прозореца. Струва ми се, че подире ѝ върви прасето, изправено на задните си крака. Боже мой! Тя махва и прасето изчезва. В ръката ѝ се развява повесмо кълчища, тя го намотава на едно вретено и с него изчиства опушеното лампено шише. След това запалва фитила на лампата и в собата светва, страшните привидения изчезват. Сестра ми чевръсто се разхожда насам-натам, рови за нещо из долапа, търси дебелия книга с червените корици, останала още от баща ми, и ми говори нещо, ала аз не я чувам. В това време отдолу пристигат в собата и останалите жени. Пристига баба заедно с близначката — близначката не се откъсва от полата ѝ. Последни идват мама и буля с „двама зъма“. Те са ходили да нагледат воловете, проверили са дали е залостен курникът, надникнали са под сайванта, дето спи в сеното старото ни куче, което навярно ще умре тази зима. Много грижи имат вечер селските жени! Проверили са раклата с брашното, заключили са я! Нощем бродят крадци, брашното трябва да се пази, докато излезе копривата напролет!

И ето цялата фамилия отново се събра в малката соба. Аз се хващам за гредата и се люлея. Близначката също иска да се люлее. Аз не ѝ позволявам и тя кротко се свива в скута на баба. Старицата пресяга с хурката си и ме първа по краката:

— Стига си се люлял!... Дигаш само прахоляка!... Мирясай!

Аз продължавам да се люлея напук на всички. Старицата кашля, души я астмата, ала не позволява да се отвори прозорецът, за да не излезе топлото. Мама ме изглежда и аз скачам на сламеника. Сядам близо до лампата и се укротявам. Жените също се нареждат по дървения одър. Той заема почти цялата стая. На него спим всички, като се нареждаме от единия до другия край и се завиваме с един общ

губер. Аз спя до мама, на края, и до мене почти никога не стига губерът.

Още е рано за спане. Нощта е голяма. Трябва да се свърши някоя работа. Буля преде, мама кърпи моята риза, баба продължава да кашля и пие от зелената стомна вода, за да ѝ мине. Минава ѝ. Всичко утихва. Тогава сестра ми, приятелката на караконджовците и на вампирите, измъква от долапа дебелия книга и сядва близо до лампата, за да вижда по-добре. Ние съсредоточаваме погледите си към нея. Чакаме с нетърпение. Сестра ми бавно разтваря книгата, страниците шумолят между чевръстите ѝ пръсти. Тя знае точно докъде сме стигнали миналата вечер.

Навежда се над книгата и започва да чете, като че ли пее. Ние слушаме внимателно. Само вретеното бръмчи.

— „... Марко се понамръщи — чете сладкостомницата, — но не отговори нищо. Трябва да забележим, че Асенча го беше втресло днес, защото из прозорците на училището беше видял трупа на обезглавеното дете на Генча Бояджията, що бяха докарали от полето в черковния двор. Марко прибърза да промени разговора и се обърна към децата:

— Сега мирувайте, да чуем бачо ви какво ще ни разкаже. И после всички ще изпеете една песен. Василе, я разправи днес какво ви предава учителят!

— Урок по всеобща история.

— Добре, разкажи ни от историята: кое беше?

— Война за наследството на испанския престол.

— За шпаньолците ли? Остави ги, те не ни влизат в работата. Кажете нещо за Русия.

— Кое? — попита Васил.

— Например за Ивана Грозния, за Бонапарта, кога запалил Москва.“

Сестра ми неочаквано спря четенето, беше загубила реда.

— Притъмня ми на очите — рече тя и се приближи още повече до лампата. Гледахме я напрегнато и малко недоволено, че спира на най-важното място. Беше тихо. Дори вретеното не бръмчеше.

— Чети де — извика най-подир баба, — или пък дай на Петра да продължи!... Кокошничавата ли си?

Сестра ми намери загубения ред и ми подаде книгата:

— Карай оттук, че на мене ми тъмне. — И тя се отдръпна настрана, близо до вратата, и прихлупи очите си с двете си шепи.

— „... Марко не довърши думата си — продължих да сричам аз. — Изрухтя нещо в тъмното дъно на двора; керемиди паднаха с трясък от стряхата на зида. Кокошките и пилците изкудкудаяха уплашени и се разхвърчаха насам с настръхнал перушиняк. Слугинята, която събираше там прострените ризи, изпищя и завика: «Хайдутти! Хайдутти!».

В двора настана страшна смутня. Жените се изпокриха из стаите, децата се не чува, не видяха, а Марко, който беше храбър, прав, след като надникна в тъмното място, отдето дойде шумът, изчезна в една врата. Подир малко излезе из друга, при обора. Той държеше два пищова...“

Аз продължавах да сричам, а жените ме гледаха, спрели работата си. Само сестра ми стоеше с прихлупено в шепите си лице и не помръдваше. Тя бързо се отегчаваше от четенето и винаги си измисляше, че я болят очите, за да пъкне книгата в ръцете ми. Хитруша, знам я аз! Тя сега се преструва на умряла лисица и си мисли за своите магьоснически работи. Ала ние сме увлечени от магията на дебелината книга:

— „... Марко влезе на пръсти в обора — продължавах аз с висок глас, за да заглуша страха си, който все повече ме обхващаше, — като погали коня по задницата, да се не плаши и погледна през дървените пресечки на прозорчето. Било че окото му привикна на мрака, било че тъй му се стори, той видя в ъгъла, до самото прозорче, нещо изправено, като човек, и съвършено неподвижно...“

Сестра ми откри лицето си и се надигна.

— Чакай! — извика тя, като простря ръката си към мене.

Мама я смърри да не се халосва и ми каза да чета по-нататък. Аз продължих:

— „... Марко насочи пицова, сниши се и извика страшно:

— Давранма!

Той почака един миг с пръст на запънката.

— Бай Марко — прошушна един глас.

— Кой е тук? — попита Марко по български.

— Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм!

И неизвестният се изпречи на прозорчето. Марко ясно видял сянката на непознатия.

— Кой си ти? — попита сепнато и недоверчиво Марко, като отдръпна пищова си.

— Иван, на дядо Манола Краличът син, от Видин.

— Не те познавам тука... що чиниш тука?

— Ще ти разкажа, бай Марко — отговори гостът, като си снишаваше гласа.

— Аз не мога да те видя... отдека идеш?

— Ще ви разкажа, бай Марко... отдалеч.

— Откъде отдалеч?

— От много далеч, бай Марко — пошушна ниско гостът.

— Откъде?

— От Диарбекир...“

Аз прекъснах четенето, обърнах се към вратата и изгървах книгата. Сестра ми се беше навела, сложила ухото си до ключалката, и викаше:

— Не чувате ли? Вън ходи човек!

Мама трепна, отметна ризата, която кърпеше, от скута си и стана. Буля свали хурката си, а баба прегърна близначката и почна да я милва по косата да се не плаши. Настъпи мъртва тишина. Чувахе се дори как пращи от време на време фитилът на лампата.

— Чух стъпки навън — продължи сестра ми, облещила продълговатите си монголски очи, — някой хлопна вратата!

— Тъй ти се е сторило — смъмри я мама, за да ни успокои.

— Истина ви казвам — настояваше на своето сестра ми.

Мама отвори предпазливо вратата на собичката и излезе в хашевото — зимната кухня, през която се отиваше вън на пруста, дето сестра ми беше чула да се тропа. Тази именно врата от хашевото за пруста беше единствената, която ние залоствахме вечер с дървено резе, за да не влезе при нас някой, когато спим. Иначе цялата останала част на къщата стоеше незаклучена, свободна и достъпна и за вятъра, и за крадците. По-важно беше ние да бъдем осигурени. И ето, сега сестра ми беше чула, че ходят навън из пруста непознати хора, крадци! Обзе ни истински страх. Гледахме мама и не смеехме да шукнем. Сега надеждата ни беше само в нея — тя беше нашият мъж, нашият

закрилник, който се справяше с всички опасни положения. И ние не откъсвахме погледа си от нея.

Сестра ми пак извика:

— Не чувате ли? Някой тропа по стъпалата.

— Сигурно е вампирясалото прасе — казах аз задъхано, като преглътнах последната си дума и не се доизказах.

— Не, човек ходи — настояваше на своето сестра ми, — не чувате ли? Ходи по стъпалата. Хлопна резето на външната врата... Ей го пак! Не чувате ли?

Мама се беше навела до заключената врата и гледане през една пролука към пруста. Там беше студено и тъмно. Какво ли вижда?

— Слушайте! — развика се пак магьосницата. — Стъпки!

Наистина вън ходеше човек. Чуваха се ясно стъпките му из пруста. Добре, че бяхме преместили кървавицата в килера, при качето със сланината. Но какво ли търси този човек? Раз-два-три-четири... Ето, той се приближава до заключената врата, спира се, нещо обмисля, след това се обръща и пак: раз-два-три-четири... Отива към другата стая, дето спеше по-рано брат ми. Сега в тая стая нямаше никого, не я заключвахме, беше студено. И нямаше нищо особено там освен картините, които брат ми беше нарисувал и накачил по стените... Разбира се, там държахме и житото за семе, и една кошница сушени сливи, от които през зимата ни правеха ошав. Какво друго имаше в тази стая? Баба мислеше за губерките, с които нижехме тютюн през лятото и за едно кълбо бяла прежда. Но по дяволите губерките и бялата прежда. По-важно беше да се разбере кой е този непознат човек и какво търси той сега в людската къща посред нощ. Раз-два-три-четири.

— Ей, кой там?... Кой ходи там? — извика мама и удари с юмрук по вратата, после тракна ключалката, уж че иска да отвори. — Кой ходи там?

Стъпките престанаха. Настъпи тишина. Мама пак извика: „Кой там?“ — и пак изтрака с ключалката, ала не посмя да отвори. Ние се бяхме струпали около нея, готови всеки миг да затиснем вратата, ако крадецът реши да влезе насила при нас. Сестра ми се беше покатерила на едно трикрако столче и отвисоко наблюдаваше през горната пролука на вратата какво става навън. По едно време тя каза:

— Драска кибрит.

Наистина нещо припламна зад вратата, сякаш запалиха огън в пруста.

— Оглежда стаята — продължи да ни осведомява сестра ми, — сега хвърля клечката. Още една клечка драска. Влиза в стаята. С ботуши. Ходи из стаята.

— Не го ли познаваш кой е? — обади се нетърпеливо баба зад гърба ѝ.

— Не се вижда... с ботуши е...

— Оръжие носи ли?

— Не се вижда. Още една клечка драсна.

— Ще подпали къщата този изедник... Ей, хайдутинно! — развика се отново мама. — Бърже да се махаш оттам! Чуваш ли?... Какво търсиш?... Ей сега ще извикам кмета!... Какво си тръгнал из сиромашките къщи... Не те ли е грях!... Петре, дай ми пушката да гръмна!...

— Шашката, шашката вземи! — обади се баба и започна да трака с машата, уж се дрънка шашка. Имахме една стара сабя, останала от баща ми, която дълго време вися окачена на един дирек в обора, и сега баба се беше сетила за тази сабя, захвърлена кой знае къде си на тавана.

— Чакай да ти отрежем главата, разбойнико! — викаше наивно старицата и се перчеше с машата пред залостената врата. Окуражени от нея и от мама, ние се струпахме още по-плътно до вратата и започнахме да думкаме по буквите дъски, като викахме кой каквото му дойде на ум. Мама здраво държеше резето да не би случайно да падне от нашите неразумни движения. А се отвори вратата, а се свърши с нас! Щяхме да издъхнем, преди още да се срещнем с крадеца!

Непознатият гостенин не се уплаши от виковете ни. Той излезе от стаята на брат ми, поразходи се още малко из пруста, като поскърцваше с ботушите си, светна още веднъж с кибрита и си тръгна спокойно по стълбата надолу към двора. Нашите викове се засилиха зад залостената врата. Мама викаше: „Дай пушката, Петре!“. А баба дрънкаше с машата, задавена от нов пристъп на старата си кашлица. Само буля с „двата зъма“ стоеше малко настрана и ни гледаше сънено. А сестра ми, магьосницата, се беше завряла до едно прозорче, което гледаше към сайванта, и мамеше кучето, за да го насъска срещу

крадеца. Ала кучето спеше блажено в сеното, затоплило старите си кокали, и не искаше и да знае какво става в студения и гладен свят.

II

Случи се, както в книгата с червените корици. Но кой беше непознатият, дошъл посред нощ в сиромашката къща? Защо не се обади, когато му викахме? Кого търсеше?

Аз се бях сгушил до прозореца под губера и гледах звездите. Те бяха станали по-едри и по-светли... и звънтяха като капчуците. Кой беше този непознат? Защо не се обади?... Мислех за брат си, за Кралича, за всичко, което бях прочел тази вечер и което ставаше около мене, и заспах с ужасите на преживяното, зашеметен от звездите, надвесени над пребледнялото ми лице.

На сутринта, когато се разсъмна и светна наоколо, ние отворихме предпазливо заключената врата и излязохме на пруста. Беше студено. Духаше вятър и навяваше сняг пред дървения стобор. Водата в менците беше замръзнала, трябваше да я размразяваме на огнището, за да се измием. От устата ни излизаше гъста пара, сякаш пушехме тютюн.

Само в светлите, изпълнени със звезди декемврийски нощи можеха да се случат такива студове. Не знам дали камъните на оградата се бяха спугали от студа, но дървеното ведро в мазето се беше разпаднало от замръзналата вода, която бяхме забравили да излеем предния ден.

Обзети от снощния страх, ние не обръцахме никакво внимание на студа. По-важно беше да разберем кой е бил нощният посетител, дошъл без покана ни в туй, ни в онуй време в нашия дом. Мама ни предвождаше, взела кой знае защо палешника на ралото. Тя вървеше пред нас, а ние след нея. Отваряхме предпазливо вратите, викахме предварително и се оглеждахме. Не стана нужда да си послужим с „хладното оръжие“. Не намерихме разбойника нито в пруста, нито в стаята на брат ми, нито в мазето, дето беше най-тъмно и най-страшно. Намерихме само недогорелите клечки кибрит, с които непознатият си беше послужил, за да огледа по-внимателно стаята.

— Какво е търсил? — питахме се всички, изтръпнали от ужас и безсъние, и не можехме да си отговорим.

Още същия ден съобщихме на съседите за премеждието, ала и те, прости като нас, не можеха нищо да ни обяснят. Уверяваха ни, че това е сигурно апаш от долната махала; долненци напоследък ходели по къщите на горненчани да крадат брашно. Оплаквах се дори, че и на тях им липсвали две торби царевично брашно, с което мислели да изкарат до великите пости.

Очевидно трябваше някой по-умен от нас да разкрие тайната. Зае се баба Дена Политиканката. Тя, като човек с политически разбирания и като най-близък приятел на бившия общински писар, с когото бяха единомишленици, реши да развърже сложния възел. Бившият писар беше нисичък, слабоват старец с големи червени очи, за което всички го наричаха Електриката. Очите му, разбира се, не светеха нощем, но те бяха страшни като запалени главни и всеки, който ги видеше за пръв път, се стъписваше. Баба беше свикнала с писаря и през ден, през два ходеше при него да се осведомява за политиката. Той получаваше един вестник, чрез който запознаваше цялото село със световните работи. Баба се интересуваше повече от вътрешнополитическия живот. Тя беше се специализирала по министерските кризи. Щом дочуеше, че царят е повикал на разговор в двореца някой политически водач, започваше да прави с писаря комбинации.

— Този път от земеделците няма да вземат — казваше тя.

— Изиграха си козовете — добавяше писарят, — но може от драгиевистите.

— Не ми се чини.

— По за вярване е от демократите...

— Ами ако надделят ляпчевистите? Дали ще дадат амнистия?

— За амнистия сега всички приказват... Тя е разменната монета на двореца. Ще видим.

Като ги слушах как разговарят, все ми се струваше, че се сърдят на царя, дето не ги е извикал да ги направи министри. И ми ставаше жално, като гледах зачервените възпалени очи на писаря и набръчканото, измъчено и преbledняло лице на болната бабичка.

Тази сутрин ние отидохме заедно с нея при писаря да го осведоим за случката и да чуем неговото мнение. Той ни изслуша мълчаливо, премисли добре и после каза, без да му мигнат очите:

— Търсили са Къня... да го убият!

Баба трепна. Аз се улових за полата ѝ да не падна.

— Какво се стряскате? — рече писарят. — В Дебелец пречукали трима миналата нощ!

— Защо?

— Политически противници!

Баба замълча. После пак запита:

— Какви противници?

Писарят се разсърди и очите му се зачервиха още повече:

— Ти като че падаш от небето... Властта затяга каиша след въстанието...

Баба въздъхна.

— Страх ги е — продължи той. — Това е въстание. Разбираш ли? Въстание!

— Не ме учи — засегна се баба, — ей ги пушките стоят още заринати в Калчовото.

Писарят я изгледа строго, после спря червените си очи върху мене. Аз се уплаших. Той приличаше на нощна птица с очила, които светеха. Защо ме изгледа така страшно и изпитателно?

Калчовото беше една стара, запустяла къща, в която, както стана по-късно известно, се бяха крили нелегални след разгрома на Септемврийското въстание. Говореше се също по-късно, че в тази запустяла къща въстаниците били оставили оръжието си и се оттеглили към гара Соколово. И всичко беше като в приказките.

Аз стоях между двамата старци и ги слушах.

— Какви пушки си скрила в Калчовото? — питаше я лукавият писар.

— То си е моя работа! — сопна се баба.

— Не знаеш ли, че излезе закон за предаване на оръжието?

— Че какво, като е излязъл...

— Трябва да се знае.

— Хич биля и не искам да го зная! — гневеше се старицата.

— Законите трябва да се познават, за да се избягват — умно заключи бабиният съмишленик и дигна строго ръката си, — а друг път за тези заровени пушки да не си продумала някъде!

— Аз само на тебе казвам.

— И на мене не бива да казваш!

— Че какво пък толкоз съм ти казала!

— Да, ти нищо не си ми казала и аз нищо не съм чул!... И момчето нищо не е чуло!... Нали тъй? — Той ми хвана ухото и изви лицето ми към себе си. — Нали нищо не си чул, а?

— Нищо — казах аз, целият пламнал.

А писарят се ухили и лицето му се покри с бръчки. Извитият му нос, червените му очи, прегракналият му глух и малко тъжен глас — всичко ми напомняше за бухала, който беше нарисуван в читанката. И аз хем се страхувах от този старец, хем пък ми беше любопитно да го слушам, също тъй както ми беше любопитно да слушам нощната птица, когато пее между комините и покривите над заспалото село.

— Хайде сега — заключи той, като пусна ухото ми, — вървете си и друг път — той се обърна към баба — не идвай при мене със свидетели!

— Какви свидетели?

— Лоша конспираторка си ти! — ядоса се той. — Не можах да те науча как да действуваш и какво да приказваш!

Старицата най-последно се сети, че става дума за мене и изведнъж ѝ олекна:

— То е още малко бре!... Него ли видиш?... Дети!... Нищо не разбира!

— Таквиз деца къща могат да подпалят... Хайде, вървете си със здраве! И друг път дръж сметка за думите си. Че едни закони са излезли, и мъртвите могат да измъкнат от гроба и да ги осъдят! Хайде, довиждане!

Той ни заведе до пътната врата, като ни побутваше, за да се отърве по-бързо от нас, ала баба не бързаше.

— Ами за Къня, бре — започна тя, — ти нищо не ни каза... Какво да правим? Да се оплакваме ли в общината?

— За какво? — намръщи се писарят.

— За снощния хайдутин.

Писарят се усмихна и стана още по-страшен:

— Защо се смееш? — попита го баба.

— Смях ме е на ума ти.

— Защо?

— Гарван гарвану око не вади! — рече бавно и отчетливо писарят. Аз го загледах учудено, а той ме чукна с пръста си по носа: — Затвори си устата!... Ще влезе някоя муха в нея.

— Мухи няма — рекох аз, — сега е зима.

— Бръмбари има...

— И бръмбари няма!

— Тогава ще си простудиш гърлото! — ухили се той и ме бутна, като отвори сам плетената вратичка. — При кмета няма защо да ходиш...

— Ами какво да правя?

— Времето само ще ти подсказе. Сега-засега трайко му е майката... — Той се огледа и сниши гласа си: — Зачестиха безследните изчезвания. В Дебелец измъкнали трима и по-рано петима... Да не говорим за Килифарево... Там чет нямат.

— Че наш Къню... каква работа има с килифарчени?

— Наш-ваш Къню няма!... Всички са комунисти! Благодарите се на бога, че се е отървал. Повече не се оплаквайте... Разбра ли? Все едно че никой не е идвал у вас!... Хайде довиждане!

Вървахме по утъпканата пърина с баба и мълчахме. Валеше сняг. Едри парцали падаха и покриваха раменете ни. Скоро и двамата

побеляхме, докато стигнем до къщи. Баба си приказваше нещо на себе си. Аз вървах отпреде ѝ и я слушах. Беше ми интересно. Тя спореше с политическия си приятел. Очевидно той беше я наскърбил. И сега тя му отговаряше:

— Ха... Само ти разбираш. Ние пасем трева... Че какво пък?... Нека ги намерят... Ами! Ще намерят! Тъй се намира то!... На босия цървулите. Ще намерят! Тъй се намира то!

Аз се препънах в една буца лед, заплеснат в несвързаните приказки на разядосаната бабичка.

— ... Тъй било то! Като са строги законите им, да заловят крадците. Ама не ги ловят ки! Защо им са. Лани две торби папурено брашно ни отмъкнаха. Тъй било то!... Оръжие ще ми търсят... Да го търсят!... Ами! Тъй било то!... Оръжие ще ми търсят! Нека го намерят. Дано гроба си намерят!

Тя говореше вече високо, на глас. Аз си мълчах и я слушах и ми беше много интересно. По едно време обаче тя разбра, че я подслушвам, бутна ме по гърба и каза сърдито:

— Не се мотай из краката ми. Какво зяпаш? Хубаво ти каза човекът да не зяпаш, коги говорят старите хора! Не е хубаво! Върви!

— Аз вървя.

— Не вървиш, ами ме зяпаш в устата.

— Не зяпам.

— Слушаш.

Замълчахме. Като влизахме в двора, аз я запитах:

— Къде са заровени?

Старицата пребледня, хвана ме за ръката:

— Ела!

Гледах я в лицето и не можех да я позная: ниска, грозна, посиняла от студа, съсипана от грижи и неволи. При това и аз ѝ създавах сега нови тревоги и грижи.

Тя беше останала отрано вдовица, дядо ми умрял от някаква стомашна болест. Умрял и единственият ѝ син, брат на майка ми. Бил млад, хубав, левент... ерген за женене. Веднъж на лов, като чистел оръжието си, без да иска, се самоубил. И оттогава баба свикнала да си говори сама на глас, като беседвала с умрелия, за да прогони тъгата си.

— Ела сам! — продължи тя, като ме дърпаше подире си. — Ще ти дам една дюля! Жълта!... Обичаш ли дюли?

— Обичам.

Тя ме заведе в килера, подигна един тежък капак, дълго се рови из раклата, дето държеше дрехите си, и измъкна оттам една голяма, жълта дюля и ми я подаде. Наоколо се разнесе сладкото благоухание на есента. Златният плод светеше в полутъмното килерче, като че ли държах слънцето в ръката си.

— Ха сега, върви си я изяж! И не казвай на никого каквото си чул!

Аз мълчах.

— Чуваш ли?

Тя ме изведе от килера и ме загледа в очите:

— Чуваш ли?

— Чувам.

— Дърта глупачка съм аз — започна да се укорява тя, — приказвам си каквото ми дойде на ума. Никакви пушки не съм заровила... Аз нарочно му казах, да го изплаша. Тъй ами!... Все той големец!... Нарочно му казах.

Влязохме в собата. Баба продължаваше:

— Какво ти оръжие! Боже, опази!... Хайде, върви си изяж дюлята, пък като се запролети, ще идем заедно с тебе да дирим имане на Беглишкия харман. Там е заровено под високия цер. Виждала съм го нощем да играе.

— Вярно ли е?

— Вярно. Само че на никого няма да казваш. Само аз зная къде е, защото съм го виждала да играе нощем.

— Как играе?

— Ей тъй. Измъкне се от земята и върви, върви нагоре и трепти, после пак се скрие... Постои в земята и подир пак изскочи!... И тъй до три пъти... А на третия път стои най-дълго...

— Жълти ли са пламъците му?

— Не са жълти. Бели са.

— Като слънцето?

— Не съвсем като слънцето. Приличат си... Ако са червени махмудии, и пламъкът е червен... Ако са жълти жълтици, и пламъкът е жълт.

— Като дюлята?

— Като дюлята, само че по-бели от нея.

Влязохме в собата. Баба седна до прозореца — нейното любимо място, отдето гледаше като от балкона на някакъв театър всички, които минаваха по улицата, разговаряше мислено с тях, кореше ги, съдеше ги, захваляше ги според заслугите им. Колко интересни неща виждаше тя през това прозорче! От нейния поглед не убягваше нищо. А като се умореше да гледа улицата обръщаше се към Беглишкия харман, дето играеше имането и дето бяха нивите и лозята. И там намираще какво да види и какво да придума.

Сега тя беше заета с мене. Разряза ми дюлята и ме накара да седна до прозорчето. Виждах, че я тревожеше нещо, защото започна пак да ме заглавква с имането, което щели сме да търсим, като се запролети. Аз я слушах, а умът ми беше все там, в Калчовото, в запустялата къща, дето бяха заровени пушките. И на края, когато баба помисли, че е отвлякла вниманието ми аз запитах неочаквано:

— Кога ще изровим оръжието?

Тя изведнъж млъкна, взе хурката, която стоеше исправена в ъгъла, и ме удари по главата:

— Глупчо такъв!... Затуй ли ти дадох дюлята? Какво оръжие те е патило! Езика ти ще отрежа, ако още веднъж продумаш за туй нещо! Чуваш ли? Дай ми дюлята!

Аз млъкнах и не продумах за оръжието. Дюлята ми преседна на гърлото, едвам я изядох.

На другия ден баба се поболя и не се дигна цялата зима. Аз често отивах при нея, седях до възглавницата ѝ и напевно ѝ четях „Под игото“. Тя слушаше вгълбено и ме милваше по косата. Ние бяхме станали приятели с нея. Една голяма и страшна тайна ни свързваше, макар никога да не говорехме за нея.

III

Сега, като се разхождам из пътеките на миналото, аз виждам образа на грохналата старица, която страдаше от астма, чувам я как диша дълбоко и мъчително, гледам насълзените ѝ от кашлицата очи и си мисля: какво беше я накарало да скрие това оръжие? Любовта ѝ към брат ми? Или страхът пред законите, които наистина бяха строги, както казваше нейният политически съмишленик?... Или нещо друго, по-голямо, по-велико?

По нейно настояване ние прочетохме „Под игото“ през тази зима. Редувахме се — ту сестра ми, ту аз четяхме седнали до прозореца или до газената лампа. Баба мълчеше, унесена в нашия напевен детски глас. Понякога ни караше да повтаряме прочетеното и пак мълчеше. Веднъж, загледана през прозорчето, запита неочаквано:

— Няма ли писмо от Кралича?

— Няма — рекох аз.

Тя се усмихна и ме погали по косата — радваше се, че я разбирам. Краличът беше моят брат — безстрашният революционер, легендарният скитник, който беше оставил пушките в запустялата къща. Къде е той сега? Къде се скита?... Къде се крие? Все ни се струваше, че ще довтаса някоя нощ, както казваше баба, ще отвори вратата и ще се ухили насреща ни. Той беше среден на ръст, русокос младеж, с бакърени очи и безцветни вежди, които почти не личаха. Ходеше малко трмаво, размахваше ръцете си назад, сякаш плуваше. Обичаше да се шегува и да се задява с баба — ядеше нарочно сланина през постите и казваше, че няма бог. Пиеше, за ужас на всички ни, сурови яйца и хвърляше черупките цели в локвичката на двора. После ни намигаше и се усмихваше, когато старицата обикаляше локвата и питаше как е могла кокошката да снесе яйце във водата... Чуден момък беше той! Весел, разговорлив, като всеки художник, идеше му отръпки всичко — умееше да коси, да жъне... Връзваше снопи на жътварите, складираше кръстците... Разбираше от градинарство, присаждаше напролет калеми на старите дървета, наместваше плочите на покрива, за да не капе вкъщи, когато ваят дъждовете, оправяше разбитите

стъпала, резетата и ключалките на вратите... Направи дори на пътя, до вратнята една дълга дървена пейка, на която седяха вечер жените, набучили хурките си в колана, унесени в сладки приказки. За тая му сръчност баба го обичаше. И затуй, като гледаше сега как всичко се руши и разпилява в бедната ни къща, ставаше ѝ още по-мъчно. Очевидно сигурната мъжка ръка, опората на дома, беше изчезнала. От един месец долното стъпало на стълбата се беше разклатило и нямаше кой да го закове. Няколко фиданки в градината бяха обелени от зайците, защото не бяхме ги обвили с хартия, както това правеше всяка есен брат ми... За тоя човек мислехме ние сега и всяка нощ го очаквахме да похлопа на вратата. Ала това не стана.

Когато се запролети, стори ми се, че съм пораснал с една педя. Изправих се до вратата и се премерих. Бях почти стигнал баба. Тя взе ножчето и отбеляза на вратата една дебела рязка.

— Стигна ме — рече тя, — сега трябва да заякнеш.

Напипа жлезите под гушата ми и добави:

— Копривата вече излезе, добре сме. Прескочихме трапа!

— Нали съм голям? — рекох аз.

— Голям си, ама си още слабичък.

Искаше ми се сега да ѝ спомена за скритото оръжие, ала си замълчах. За това не бива да се говори, мислех си аз, за това трябва да се мълчи. Така постъпват всички големи и умни хора. И сладкият опиум на несподелената тайна още повече ме зашеметяваше.

Гледах през прозореца оголените баири и си мислех за брат си. Реших да му напиша писмо, макар да не знаех къде се намира. Всъщност това беше своеобразно съчинение, в което му пишех, че е започнало вече разтопяването на снеговете и че сме ходили чак до Синия вир, до пещерата, да берем кокичета. Спомня ли си той кокичето, бялото, нежно цветенце, което прилича на снежна капка? Цял топ такива бели кокичета бях набрал аз. Много ми се искаше да спомена нещо и за скритото оръжие, ала не посмях, защото баба ме накара да ѝ прочета писмото от начало до край, като ме гледаше изпитателно. Не си позволих никаква шмекерия, прочетох ѝ всичко, както си беше написано. Но все едно — писмото не беше изпратено, защото нямаше адрес. То остана в синята ученическа тетрадка, без да причини радостта, за която беше приготвено с такова удивително старание.

Колко много тайни ме заобикаляха: скрито оръжие, изчезнал брат, когото търсят да убият, Септемврийско въстание! А на туй отгоре пристигнаха и двама стражари от Търново да правят обиск вкъщи. Похлопаха на пътната врата и понеже никой не излезе да ги посрещне, сами си влязоха в двора и тръгнаха по дървената стълба към пруста. Предвождаше ги кметът. Той беше гологлав, с незакопчана шуба, която се развяваше от вятъра. Бяха го дигнали направо от канцеларията. Дори над ухото му още стърчеше химическият молив, с който той всяваше респект у селяните.

Ние с баба ги видяхме от прозореца, като влизаха в двора, ала първа ги посрещна буля с „двата зъма“. Тя отиваше да „пари слама“ на воловете с един медник вода. Като видя неканените гости, тя се изплаши, изгърва медника и се развика, като че я колежа. Цялата фамилия излезе на пруста да види какво е станало. През това време стражарите се бяха вмъкнали в стаята на брат ми. Какво правеха там, никой от нас не знаеше. Ние стояхме като подплашени яребици, свити в ъгъла на пруста, и наблюдавахме мама. Чакахме да видим какво ще предприеме. Тя не се поколеба — взе точилката от полицата и под одобрителните викове на баба, която вървеше подире ѝ, бойко отвори вратата на стаята. Вътре не се виждаше нищо или поне така ми се стори, защото бях изгубил ума и дума. Стражарите бяха обърнали леглото наопаки, бяха разтворили дървения шкаф и измъкнали оттам няколко книги, две-три шарени вретена, буркан с вишнево сладко, кутия с губерки и разни други дреболии. Кметът беше стъпил с ботушите си в купчината жито, ровеше го старателно, дано открие скритото оръжие, и кихаше отчаяно от праха, който се дигаше на облаци изпод краката му. Единият от стражарите му извика:

— Стига си ровил като кокошка... Ами се наведи! Бръкни с ръцете си! Тъй и баба знае да рови.

Кметът се наведе и започна да рови предпазливо с ръцете си, като наместваше от време на време химическия си молив да не падне в житото. Стражарят пак се ядоса, изруга нещо и каза, че бил много пипкав. Мама, окуражена като че ли от този разговор, отиде при кмета и го хвана за пеша на шубата:

— Какво ровиш с калните си ботуши бре? Къорав ли си, че туй жито съм го оставила за семе. Я излизай веднага.

Кметът се стъписа и я погледна учудено.

— Какво мигаш като мишка в трици? Марш оттук!

И тя го дръпна назад. Той се олюля и без да иска, разпиля житните зърна из цялата стая. Това ядоса още повече мама. Тя дигна точилката и удари кмета по гърба. Той, изглежда, нищо не усети, защото шубата му беше много дебела, но все пак целият пламна от срам. Да го бие жена, нищо и никаква вдовица, пред лицето на стражарите, това беше наистина позорно. Той се опита да възрази нещо, ала кихавицата отново го задави и не можа да продума нито дума. При това и стражарите пак го наругаха.

— Какво търсите в людската къща бре? — насочи нападките си мама към стражарите. — Не ви ли е срам? Я се махайте оттук! Изедници!

Тя размахваше точилката, ала не смееше да ги удари. Стражарите продължаваха да търсят скритото оръжие. А по-възрастният дори се зачете в една книга.

Обискът трая дълго. Събраха всички книги от шкафа и ги сложиха в един чувал. След това отидоха в собата, дето спеше фамилията, и там обърнаха всичко наопаки. Намериха „Под игото“ и също го хвърлиха в чувала. Спомням си, баба се застъпи за тази книга, като каза, че не била вредна, ала стражарят така напсува, че това смрази всички ни и старицата повече не продума. Вмъкнаха се да тършуват и в килера. Отидоха и на тавана. След като не намериха нищо, отново се върнаха в стаята и започнаха да смъкват картините, които беше рисувал брат ми. Най-напред се заловиха с Виктор Юго, види се, заради брадата. Аз не знаех тогава името на този брадат човек, но си спомних думите на брат ми, че това е един писател, който е написал най-дебелата книга в света. Това беше ме поразило и аз реших да се похваля пред стражарите.

— Това е писател! — извиках аз. — Не го пипайте! Той е написал най-дебелата книга в света!...

— Тъй ли? — учуди се по-младият стражар. — Точно такива ми трябват!

Свали картоната от стената и го хвърли през отворения прозорец навън в калта. Аз се развиках, ала кой ли ме чуваше. Стражарят откачи портрета на Данте Алигиери, също рисуван от брат ми с блажна боя, и на неговата Беатриче — най-красивата жена на света! И тях хвърли през прозореца и се смееше, като улучеше калната локвичка в двора.

Той беше много весел и разговорлив и понеже никой не се смееше на духовитостта му, изкарваше яростта си върху невинните картини. Те хвърчаха една след друга през прозореца, някои падаха в калта, други се закачиха на лозницата, трети попадаха по клоните на старата ябълка. Всичко наоколо се осея с картини. Накрая стражарят смъкна най-голямата — Бурлаците. Опита се да я хвърли през прозореца, но тя не можеше да мине. Тогава той счупи рамката ѝ върху коляното си, прегъна картона и се опита отново да я мушне през прозореца. Картината пак не мина. Тогава стражарят излезе вън на пруста и оттам я запокити направо на улицата, в тинята. Искаше ми се да се метна на гърба му и да ухапя зачервения му врат, но не посмях. Защо хвърляше картините?

За няколко минути стените съвсем оголяха. Стаята заприлича на хамбар с жито, пръснато по целия под.

— Трябва да съставим протокол — каза най-последно кметът, като свали химическия молив от ухото си.

— Дай им да се подпишат на един бял лист — отговори по-възрастният стражар (защото по-младият продължаваше да се забавлява с картините). — Пък ние подир ще оформим протокола. Сега нямаме време.

— И тъй може — рече кметът, като погледна плахо към мама. — Ела тук да се подпишеш.

Мама бутна химическия молив и каза, че е неграмотна. Баба също беше неграмотна. Буля с „двата зъма“ беше избягала в градината заедно с по-голямата ми сестра. Грамотни бяхме само аз и близначката ми. Ала ние бяхме непълнолетни. И следователно не можехме да подпишем протокола. Тогава кметът накара мама да отпечата палеца си върху празната хартия като настърга ситен прах от химическия молив. И с това се приключи обискът.

Кметът нарами чувала с книгите и тръгна пред стражарите. Като слизаше по дървената стълба, той се съпна и потърколи надолу, ала нищо не му стана. Стражарите се засмяха, събраха разпилените книги отново в чувала и цялото шествие с натоварения кмет продължи към общината. Клетви и викове се носеха наоколо, хвърчаха и кудкудякаха подплашени кокошки старото куче се беше измъкнало от сеното, излайваше отегчено и учудено, задето бяха размърдали уморените му кокали.

Аз тичах из двора и събирах разхвърляните картини.

Вечерта баба отиде при политическия си приятел да му събщи за станалото произшествие. Какво са приказвали, не знам, но се върна оттам много угрижена. Не яде, нито пък легна да спи. Все стоеше до прозореца и се ослушваше към улицата дали няма да затропат конете им.

Стражарите останаха два дена — ядоха, пиха, кръстосваха из селото. Баба седеше сгушена до прозореца и се топеше от мъка. Аз единствен знаех какво мисли тя в тези страшни часове, но не смеех да ѝ кажа. И нейните, и моите мисли в този миг бяха насочени към запустялата къща, дето беше заровено оръжието. Дали няма да се сетят?

— Открият ли го, отиде селото ни! — беше казал дядо Електрика.

Бабичката нищо не му отвърнала. Едва на отиване му рекла:

— Защо селото! Нека подпалят мене!

Писарят поклатил отчаяно глава:

— Да си само ти, лесно... и да те обесят, и да те изгорят, сè туй!

Двамата дълго мълчали. На края писарят ѝ казал:

— Върви си, не е удобно да се срещаме в такива смутни времена!

На третия ден конските копита зачаткаха по калдъръма. Кънтяха весело. Баба отвори прозорците и дълго ги слуша усмихнато.

— Изметоха се! — въздъхна тя и се обърна към мене. — Ха сега, прочети ми нещо!

— Няма я книгата!

— От читанката.

— Всичко съм прочел оттам.

— Тогава карай Ботювата!

Аз се настаних на одъра и започнах да декламирам:

*Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клепа,
та скитник ходя злощастен ази
и срещам това що душа мрази?...*

Баба много обичаше това стихотворение — то ѝ напомняше за клетия ѝ живот, за скитничеството и премеждията на брат ми, когото ден и нощ оплаквахме... за „клетите сюрмаси“... и за вечеринката на Васильовден, когато аз декламирах пред цялото село за пръв път.

Каква вечеринка! Песни, декламации, томбола, американско наддаване — бяха сложили на цената една кръгла тава с печен пуйк.

Кой ще го получи? И сред този весел и радостен въртоп се мярках и аз някъде там, декламирах, горещях се от възторг и вълнение. Баба седеше на първия ред и не откъсваше погледа си от мене. Писарят стоеше до нея, слушаше строго.

— Декламира като по вода! — казал ѝ той. — Силна памет!

Старицата се разтапяла от радост.

Оттогава — вкъщи и на двора, и навсякъде кънтяха само Ботевите песни. Аз ги декламирах високо, надвиквах се с вятъра, с бурите и гръмотевиците и никой не ми се караше за това. Напротив, всеки си имаше своя любима песен. Голямата ми сестра и буля с „двата зъма“ често ме караха да декламирам „Пристанала“. Щом започнех: „Кавал свири на поляна, на поляна край горица“ — и двете млади жени подемаха известната мелодия, заучена още в училището. Баба оставяше хурката настрана, подпираше се до прозореца и гледаше певиците жално-милно. А когато на края старият хайдутин се провикнеше:

*Горо, горо, майко мила...
храни, гора, таквиз чеда,
дорде слънце в светът гледа;
дорде птичка в небе пее,
тоз байрак да се ветрее!*

баба се просълзяваше от умиление. Този стар юнак, останал верен на дружината и на байрака, беше самата тя. Какво велико нещо! Верен на разпръснатата дружина, верен на пронизания от куршумите байрак! Верен на бурята, която „кърши клонове“, и на сабята, която ги „свива на венец“!

Стражарите бяха задигнали „Под игото“, ала Ботевите песни нямаше как да ги натикат в чувала. Те летяха като птиците... като орлите над нашия волен край.

IV

Дните минаваха незабелязано, отиваше си ѝ зимата с мъглите и студа и с хубавите звезди. Пролетта настъпваше. Най-напред тя се появи в нашата градина. Там имахме дряново дръвче, което цъфна и огря цялата градина с жълтия си цвят. Баба каза:

— Първо цъфти, последно зрее! И е най-якото от всичките дървета, жилаво, няма счупване...

Аз се запознавах със света, който ме заобикаляше, неусетно, незабелязано, както неусетно и незабелязано се променяше природата и животът около мене. Зимата си имаше свои тайни, своя мъдрост. Пролетта не оставаше по-назад. Имах чувството, че съм една частица от тази природа, която беше и милостива, и безмилостна към рожбите си. И тези, които устояваха на бурите ѝ и на халите ѝ, живееха дълго, живееха упорито. Книгата, която се разгръщаше всеки ден пред очарования ми поглед, ме изненадваше и упойваше непрекъснато с тайните си.

Тъй растяхме ние, селските деца. Както животинките, които населяваха земята. И никой не ни учеше специално на житейската мъдрост, никой не ни караше да се вглеждаме в нея, за да станем похитри и по-предпазливи. Всичко ставаше неусетно, незабелязано, както неусетно и незабелязано растяха и се учеха на мъдрост зверчетата в гората. Аз знаех, че след дряна ще се появи кукурякът, ще цъфнат минзухарите на поляната в старата кория, ще замиришат с благоуханието си теменугите, скрити в храстите, около плетищата и дуварите. Ще се появят и „петльовите гащи“ в усойните места, дето е още влажно и дето не са се оттекли зимните води.

Защо ви разправам за цветята? Може би обзет от някакъв поетичен унес? Не, просто за това, че те бяха свързани с нашите детски грижи, с всекидневието ни. Минзухара и кукуряка беряхме, за да боядисваме великденските яйца. А от дряна си правехме жилави, здрави тояги, с които изкарвахме козите на паша... Разбира се, красиво, омайно и вълшебно чувство завладяваше малките ни сърца, когато се навеждахме над бистрия поток, над студения вир и се

оглеждахме във водата, заплеснати от собственото си отражение. Какво виждахме там? Рошави глави, озъбени мутрички, тъпи нослета, ококорени, засмени очи... и тревата, която растеше покрай ронливия бряг. Какво още виждахме в това огледало? Облаците, върхарите на гората и птиците, които прелитаха над нас. И радостта си, и легендите, които ни разказваха за хайдутите и за разбойниците, идвали да пият вода в тия горски пуцинаци и да пекат на шиш тлъсти агнета... Няма ли пак да ги срещнем? Няма ли пак да чуем песните им? Всичко виждат селските пастирчета: и вълк прекосява гората, и лисица играе с малките си, и заек бяга през дълбоката угар, и брадясал човек минава с пушка на рамо под сенките на дъбравата. Кой е този непознат? Къде отива той? Какво търси в гората? Тупти малкото сърце. Трепери настръхналата кожа.

Имаше една приказка за хвърлените септемврийци във водите на Янтра от високите прозорци на търновските казарми. Мълвяха я старците, слушаха я младежите, запомняха я децата. Но само една ли беше страшната приказка, само една ли тайна криеше гората и този ручей, дете се оглеждаха рошавите ни глави? Много са страшните приказки, нямат чет легендите за героите. Те се раждат в шумоленето на листата, в ромона на потоците, в мълчаливия летеж на птиците и на облаците, отразени във водата и в пашите детски очи.

Както и трябваше, най-напред от баба чух страшния разказ за синовете на дядо Денчо, кундурджията от Дряново. Той имал двама сина — Боби и Стефан — единият обуцар като баща си, другият книжар, продавал книги, просвещавал народа. И двамата били комунисти. Заради участието си в Септемврийското въстание били убити и хвърлени в Янтра. Старецът останал самичък — ни жена, ни деца. Цялото му богатство се състояло от един чук, игла и ножче, с които кърпел обуцата на съседите си. След смъртта на Боби и Стефан старецът се поболял, зарязал за известно време и кундурджийството. Помня го като днес, ходеше гологлав и изпокъсан, с една бяла, мършава кобила из селата да навестява стари приятели и забравени роднини. Добрите хора, макар и да се страхуваха от властта приютяваха бедния обуцар, гощаваха го, пълнеха торбата му с хляб и сирене, утешаваха го. Полека-лека той се съвзе. Започна отново да работи, ала работата му не спореше — трепереха му ръцете, косата му съвсем побеля.

Такъв го запомних аз — възседнал бялата кобила, гологлав, приказлив, слаб и малко завеян, като че ли паднал от облаците. Това му беше чарът. За това го обичахме ние децата. Щом го видехме да се задава с кобилата си откъм баира, хуквахме насреща му, приветствувахме го тържествено и се чудехме как да му угодим. Вземахме кобилата и я отвеждахме на поляната, пасяхме я там, грижехме се за нея, а през това време дядо Денчо обикаляше роднини и познати, разказваше им разни новини, поучаваше ги. А нас децата учеше как да прескачаме кобилата, без да се допираме до гърба ѝ, и ни наричаше кавалеристи.

Той имаше някакво далечно родство с баба. Независимо от това двамата бяха политически съмишленици. Баба много се радваше, като го видеше да се задава откъм хълма, възседнал кобилата, заобиколен от децата. Тя излизаше на пътя и се усмихваше. Не знам защо тя винаги говореше за него в среден род. Не му викаше „той“, а „то“. Казваше: „Откак убиха синовете му, то не е с всичкия си!“. И го жалеше като дете. Гоцаваше го с бобена чорба, с пилешка яхния, черпеше го със сливовица, напълваше торбата му с „каквото дал бог“ и го изпровождаше да си върви в Дряново.

Обикновено старецът прекарваше по цял ден у дома. Идваше на разговор при него и другият политически съмишленик на баба — бившият селски писар, който също беше стар приятел с дядо Денча. Започваха дълги и нескончаеми разговори по политиката — падаха министри, хвърчаха царски глави. Понякога чувах тънкия пресеклив смях на кундурджията и учудено се заглеждах в групата на съзаклятниците. Баба също се смееше. Само писарят беше строг и очите му светеха като червени очила.

През целия ден ние децата пасяхме кобилата на поляната, водехме я на кладенеца да пие вода, гладехме разрошената ѝ козина с едно ръждиво желязно чесало, връзвахме ѝ панделка на челото, за да изглежда по-красива. А привечер, когато дядо Денчо си тръгнеше, излизахме до края на селото да го изпроводим. Пийналият старец ни махаше с ръка, а мама му наръчваше:

— Гледай да не паднеш в някой хендек, чичо Денчо!

Старецът се удряше в гърдите:

— Никога не е било и няма да бъде.

— Цялото се вдетинило — мърмореше баба, — дано не падне, че каквото е слабо, няма и да стане!

— Кой, аз ли съм слаб? — викаше докачено старецът. — Аз ли съм слаб? Питай дряновските читащи. Два дена ме гониха из лозята и не ме уловиха...

— Хайде, сбогом! — махаше му с ръка баба. — Стига си се халосвал! Взе ли си торбата?... Преплеци я, че може да я изгубиш по пътя...

— Кой, аз ли? Нищо не съм губил досега!... — хвалеше се старецът. — По-важното е ума си да не загуби човек, другото е вятър работа!...

— Хайде, сбогом, сбогом!

Баба хващаше юздата на кобилата и я насочваше към Дряново. Старецът ни махаше с ръка.

— Много здраве — казваше баба и пускаше кобилата. — Другата неделя пак ела.

— Сполайти, непременно ще дойда! — пицеше гласът на развеселения конник и се губеше в далечината на пътя, отвеян от вятъра, съпроводен от нашите топли, ласкави погледи.

— Не му придирайте — казваше баба на връщане. — То бедно, че няма накъде повече.

За да не му дават всичко даром, защото благодеянията често обиждаха честолюбивия дядо Денчо, баба от време на време му възлагаше дребни поръчки, да ѝ свърши някоя работа. Тази пролет тя му поръча да ѝ направи калеври за „мренè“.

— Много отрано се готвиш да мреш — забеляза ѝ мама.

— Да съм готова — рече старицата, — че подир да не се вайкате...

— Тъй си е — одобри мама.

За смъртта говореха като за сватба, като за раждане. Баба си беше приготвила дълга бяла кенарена риза, нов сукман, нова забрадка. Сега си поръча и нови обувки. Тя искаше да бъде пременена в онзи неизвестен ден, когато я положат в дървения ковчег.

За „мренè“! А как бойко воюваше тя за живота! Працаше чак на гара Соколово да ѝ купуват вестник, за да види как върви политиката. Караше ни да ѝ четем от първия до последния ред и все нещо мърмореше и се заканваше. Интересуваше се от общинските и

парламентарните избори. Постоянно правеше сметки коя партия колко гласа е спечелила и все се надяваше, че ще настъпи някаква промяна за доброто на народа. По-късно разбрах, че бабиният интерес към политиката бил породен най-вече от желанието ѝ правителството да даде амнистия на „политическите престъпници“, между които, естествено, беше и моят брат.

Амнистия! За първи път чувах тази дума, която по-късно в продължение на две-три години не слизаше от устата на старата жена. Всичките ѝ разговори с писаря се въртяха все около този важен за онова време въпрос. Министерският кабинет се одобряваше или не се одобряваше според отношението му към амнистията. Като се готвеше следователно за смъртта, баба същевременно воюваше и за амнистията. И в това нямаше нищо странно. Старицата беше истински реалист, хладен философ, който гледа на живота откъм практическата страна. Тя знаеше, че амнистията ще донесе свобода на брат ми. И колкото по-бързо получи свобода брат ми, толкова по-бързо ще се завърне у дома, преди още баба да е напуснала този свят. Всичко беше логично и разумно — смъртта е неизбежна, трябва да се посрещне прилично. Нагласиш ли си премяната за нея, след това воювай за живота, който също тъй трябва да се живее прилично, достойно и по възможност добре.

А какво значи добре? Да имаш хляб от жътва до жътва, да хапнеш от време на време в годината благинка, да си имаш дърва за зимата... И челядта ти да е нагласена, нахранена и облечена. Всичко туй поглъща живота ти, принуждава те да забравиш за смъртта или в краен случай да ѝ отдадеш заслуженото и да я махнеш от главата си. Нека по-нататък с нея се занимават поповете и калугерите. А ти, земният човек, си имаш достатъчно земни грижи. Е, на господата може от време на време да му се помолиш, колкото да не се разсърди, а после пак си гледай работата. Глава не боли от един поклон. Така горедолу разсъждаваше баба. И аз не мога да кажа, че тя беше лицемерка или безбожница. Но за всеки случай тя беше на чисто със смъртта, с живота и с господата си и не се боеше от нищо. Тази нейна философия крепеше силите ѝ в напрегнатия ѝ живот, изпълнен с езически предразсъдъци, с християнски заблуждения, с житейски практицизъм.

Приказки, легенди, суеверия... миши празници, вълчи празници. Гергьовден, Васильовден... велики пости, петрови пости и не знам още какви пости. Всичко се сливаше в един въртоп, в който са се въртели деди и прадеди и на дъното на който се зъбеше тежката грижа за съществуването. Тази грижа ни съпровождаше през всичките сезони на годината. И сега, щом се запролети и се появиха копривата и киселецът, баба каза:

— Хванахме се на зеленичко. И тази година осигурихме.

Слънцето се оглеждаше в очите ни. Пролетта ни носеше минзухари, теменуги, зелена трева, разговори за амнистия, надежди за по-добър живот. Идваше по-често при нас и дядо Денчо. Той ни напомняше за въстанието, което беше прошумяло като легенда през буренясалия двор на запустялата ни къща. Отново започнах да мисля за скритото оръжие. Искях непременно да отида там и да проверя на място как стои работата. През зимата ме беше страх.

Глухо тежеше над дървената стълба ниската стряха, покрита с грамадни посивели плочи, обрасли с лишей и мъх. От навеса висяха още ледени шушулки като подострени моливи. Някои от тях стигаха чак до зида на оградата. В двора беше пусто. Прозорците зееха без стъкла и когато духаше вятър, в стаите свиреше и шумеше, сякаш имаше хора. В този отдавна изоставен дом живял някога мой чичо, който се изселил и отишъл в полето да си търси препитание. Опитал се да продаде къщата, ала кой е луд да купува такава „съборетина“, която едва държеше на гредите си големите плочи.

От разказите на сестра си знаех, че в тази запустяла къща отдавна са се заселили таласъмните. По-удобно място за тях едва ли би се намерило в цялото село: и разбити прозорци, и съборен комин, и отворени навред врати, празни стаи, угаснало отдавна огнище. Истински дом на вампири и таласъми! При това и старата черница беше надвесила клоните си над самия покрив, а бурените стояха неокосени години наред и гниеа под снега. Да, през зимата таласъмните стояха вътре в незатоплените стаи и нощем, когато грее месечината, гледаха кой ходи из двора. Тръгнеш ли по дървената стълба, те се разтичват да се крият и цялата къща скърца като разсъхнала биволска кола. Влезеш ли в пруста — мазилката сама пада, сякаш невидима ръка я лющи. Насочиш ли се към празните стаи —

вратите сами се разтварят. А по тавана винаги припка нещо, сякаш таласъмните играят на гоненица.

През цялата зима аз не посмях да отида в този тайнствен дом въпреки голямото ми желание. Едва през март, когато започнаха да се топят снеговете, реших да го навестя. Не казах на никого. Промъкнах се скришом по тясната уличка и влязох в разкаляния двор. Ледените шушулки падаха в трясък от покрива и това още повече усилваше страха ми. Ала любопитството, човъркало сърцето ми цяла зима, сега ме теглеше неудържимо напред. Приблжих се до дървената стълба, минах две стъпала нагоре, надникнах през отворения прозорец и се послушах. Сърцето ми биеше. Едното ми ухо писна, като че нахлу вятър в него. Реших, преди да вляза вкъщи, най-напред да отида в задния двор, за да „огледам положението“.

Наистина в задния двор нямаше нищо страшно. Само една ледена шушулка падна с трясък върху главата ми и ме зашемети, но това мина бързо. Аз се окопитих и се прилепих до зида, за да не пострадам повторно.

Градината наоколо беше пуста. Снегът се беше стопил. Оголените дървета протягаха ръце към слънцето, което грееше силно и топлеше премръзналата земя. Над локвичките се виеше бяла мъгличка. Твърдите заострени пъпки бяха още свити, ала след един месец те щяха да се разпукат и всички дървета наоколо, цялото село щеше да потъне в бели цветове. Сега е още студено, макар да се топят снеговете и да падат с трясък от покрива ледените шушулки. „Трябва да се провери най-напред мазето — помислих си аз — сигурно оръжието е заровено там! Защото, ако е заровено в градината, ще си проличи. Сега снегът се е разтопил...“ Аз се обърнах, направих няколко крачки и се спрях пред една тясна, дълга пролука на зида. През нея се гледаше в мазето. Вътре беше тъмно, сякаш черен бивол лежеше и пухтеше с ноздрите си. Всъщност духаше вятърът. Аз се отдръпнах да не ми бръкне някой в очите и мравки полазиха по гърба ми.

— Какво правиш тук? — извика някой.

Обърнах се, ала не видях никого.

— Какво правиш тук? — чух повторно от другата си страна.

Обърнах се натам — пак не видях никого. Кръвта се смъкна от лицето ми. Ледена шушулка падна в краката ми и аз подскочих, подхлъзнах се и паднах в калта.

— Ей го кмета! И стражарите! — чух същия глас. Озърнах се отново и ми се стори, че една ръка се протяга от черната пролука на зида. Хукнах да бягам, ала без да искам, се спънах в един ръждясал обръч и се оплетох в него. Докато стана и се оправя, биволът вече ревеше откъм мазето...

— Дръжте го, дръжте го — викаше същият глас и биволът още по-силно ревеше, сякаш тичаше подире ми да ме набоде на рогата си. И аз започнах да викам, ала бях пресипнал и не можех да издам нито един звук. Как съм избягал в предния двор, не помня. Знам само, че там ме посрещна нещо друго, още по-страшно. Баба. Тя беше застанала на прозореца и ме гледаше от запустялата къща. Вцепених се от страх. Стоях изправен до зида и не можех да се помръдна. Това беше наистина тя, моята баба, сама в запустелия дом! Бях чувал от сестра ми, че мъртвите вампирясвали. Но, боже мой, баба беше още жива! И какво прави сега тя тук, в това сборище на таласъмните и вампирите?

— Изплаши ли се? — обади се тя.

— Не — глухо отвърнах аз.

— Ела, ела тук.

— Няма да дода.

Главата ѝ изчезна от прозореца. Аз се опитах да избягам, ала силите ми не достигаха. Стоях като закован с пирон на каменния зид. Баба се появи на пруста, отвори вратата и тръгна по стълбата надолу. Носеше дълъг ръждясал шиш, измъкнат сякаш от ръцете на дявола, дето го бяха нарисували на черковната камбанария. „Ей сега ще ме набоде“ — помислих си аз.

Старицата слизаше бавно. Дървените стъпала скрибуцаха и се огъваха под краката ѝ. Железният шиш тракаше от стъпало на стъпало и всеки удар се забиваше в сърцето ми. „Свърши се — мислех си аз, — ще ме набоде и ще ме хвърли в мазето!“

Треперех като лист, зъбите ми тракаха.

Баба се приближи до мене, хвана ме за ръката и ме погледна право в очите. Набръчканото ѝ, посиняло от студа лице изглеждаше още по-грозно. Космите по брадата ѝ сякаш бяха станали по-дълги, а мустачките ѝ — почти готови за бръснене. И това ме ужаси.

— Ела горе — каза тя.

— Не искам.

— Аз пък искам.

Тя ме хвана по-здраво за ръката и ме помъкна насила по дървената стълба. Аз се дърпах, но тя властно ме теглеше подире си.

Изкачихме се в пруста. Аз още треперех. Старицата ме успокои:

— Не бой се... Нали виждаш, нищо няма... Празна къща. Събира само прилепите и кукумявките...

Тя ме разведе из стаите, показа ми огнището, празния водник, отвори някакво долапче, накара ме да погледна към тавана, за да се уверя, че няма никакви таласъми. После ме заведе при камината и надникна през опушения комин. Отверстието му беше катраненочерно, сякаш го бяха залели със смола.

— Видя ли, че няма таласъми?

— Видях.

— Да идем сега в мазето.

Аз се дръпнах, но тя ме държеше здраво за ръката.

— Не обичам страхливците! Нали си мъж? Стъпвай!

— Не искам.

— Стъпвай, ти казвам! Не ставай за смях. От какво те е страх?

— Вътре има хора.

— Какви хора?

— Някой викаше.

— Аз виках, глупчо! — засмя се старицата и още по-силно ме дръпна. — Тръгвай!

Мазето беше празно. Нямахме никакъв бивол, никакви разбойници. Баба се беше пошегувала жестоко с мене. После разбрах, че тя ме проследила нарочно, когато съм тръгнал към къщата, изкачила се незабелязано горе, когато съм бил в задния двор, отишла до едно счупено прозорче и оттам ме наблюдавала. А след това започнала да вика и да реве като бивол, за да ме сплаши. Каква лоша бабичка! А сега ми даваше уроци по безстрашие! Знам аз какво я боли. Но това оръжие аз ще го намеря, та каквото ще да става! Няма да минат бабините хитрости.

— Нощес ще идем да търсим имането на Беглишкия харман — продължи да ме заглавиква тя. — Тази пролет взе много да играе, страх ме е да не го изкопаят... Най-малко два казана, сè бели махмудии. Пламъците му греят и се мятат като пепелянки. Нощес пак го гледах. Огрываше чак облаците. Високият цер стоеше като забодена

свещ посред нивата... Моят тетю ми е разправял, че един турчин го бил заровил, преди да избяга в Анадола. Боя се да не го изровят преди нас. Пък нивата е наша. Защо да го оставим на людските хора? Тъй ами!

Вървах и си мислех, а баба тракаше с ръждивия шиш по плочите.

Минахме през цялото село, отидохме си вкъщи. Тя все ми приказваше — какво ли не! Аз бях уморен, бях капнал от преживяното през този ден. Искаше ми се да легна и да заспя.

Когато влязохме вкъщи, баба пипна челото ми и каза изплашено:

— Целият си в огън! Какво ти стана?

Засуетиха се жените, разтичаха се. Мъжът се беше разболял! Хукнаха да му помагат, да го спасяват!

Сложиха ме да легна на одъра, завиха ме с губерра, натопиха една кърпа в оцетна вода и я наложиха на челото ми. Аз наистина горях и треперех. Бях се простудил. И скоро пред очите ми заиграха фантастичните привидения на запустялата къща. А сред тези привидения — космати и рогати — се мяркаше непрекъснато образът на баба — ту ласкав и добър, ту страшен и грозен като вещиците от приказките. И аз бълнувах, а над мене танцуваха червените пламъци на изровеното съкровище. Виках разтревожено и се надигах от леглото:

— Не отивайте без мене! И аз ще дойда!

Ала те отиваха и се губеха в млечната мъгла на неизвестното.

V

Когато си спомня за тия далечни години, в съзнанието ми изпъкват образите на брадясали гладни хора, с големи, жадни очи, стиснали под ямурлуците си кирки и лопати, тръгнали да дирят щастието си по баирите и долищата.

Дотогава в селото ни имаше само един иманяр. Той беше известен на всички с тайнствените си връзки. Говореха, че получавал писма от Анадола. Изселен турчин му пишел къде била заровена хазната — девет катъра, с девет товара, девет метра под земята, през девет врати, с девет кофара... девет стъпки от изгрев-слънце, девет стъпки от залез-слънце, девет стъпки от сянката на високо дърво, на девет часа от деветия завой на голямата река. Реката започва с буквата „Я“, а старото ѝ име с буквата „Е“. Като се съберат буквите на двете реки, дават пак числото девет. Ала не беше само това. До мястото на имането се отивало през девет места, затуй в околностите на селото копаеха дето завърнат, белким налучкат сложния и труден път към щастието. Разбира се, старият иманяр стоеше настрана и тайнствено се усмихваше. Глупци! Нека копаят! И да намерят мястото, пак не могат стигна до деветте катъра с деветте товара, защото трябва да знаят девет думи с по девет срички... И когато отворят деветте кофара, трябва да произнесат девет пъти една от тези девет думи. Върви, че се оправяй! Селяните се бяха отчаяли. Никой не търсеше вече деветте катъра. Предпочитаха да намерят една делва с махмудии, в краен случай дори само една жълтичка, отколкото да се лутат из сложните и опасни лабиринти на анадолския малджия... При това нашият иманяр разправял може би от себе си го е прибавил, че на деветата врата стояли изправени на задните си крака девет кучета с девет изплезени езика. И ако докоснеш случайно един от кучешките езици, появявала се светкавица, която изгаряла всичко наоколо. Тъй че надеждата да се стигне до заровеното съкровище беше почти загубена. Дори и нашият иманяр не се наемаше да го търси, макар често да разказваше за несметните жълтици, които греели като слънце под земята, а понякога

пламъците им изскачали над земята и светели наоколо като електричество.

Увличаха ме тия легенди, обвеяни с великолепието на фантазията и непостижимостта си. Какво можеха да направят сиромасите?

... Били са различни времена: и мъдри, й глупави, и сити, и гладни. Но като че такива безнадеждни и изпълнени с отчаяние години никога не е имало. Кой знае, или може би тъй ми се струва сега, когато разглеждам от разстояние изминатия път.

Цялото ни село беше обхванато от треската за злато. Като епидемия, като сладка упойваща болест ни връхлетя иманярската мания. Кой ни беше внушил, че трябва непременно да станем богати? Гладът, нещастията и тази безнадеждност, която се простираше пред неизвестния ни път? Кой заставяше селяните да ходят нощем като вампири, нарамили лопати и торби, шишове и търнокопи, пазейки се един от друг, защото все пак ги беше срам от глупостта, която ги беше завладяла?

Хамбарите бяха изметени. Копривата едвам се показваше около плетищата и дуварите. Чакахме я с нетърпение, за да се заловим за крайчеца на живота, който се изплъзваше от ръцете ни. През това именно време — от разтопяването на снега до поникването на копривата и киселеца — треската за имането достигаше своя връх. Това бяха най-гладните дни от годината, най-безнадеждните — дълги и предълги като великите пости.

Иманярите ровеха най-много из околностите на Беглишкия харман и при Хайдушкото кладенче, което се намираще в един тъмен и страшен дол, близо до река Янтра. Други ходеха да копаят оттатък гробищата, зад старото изоставено Хорйще, дето се намираще една изоставена колиба. А най-непросветените иманяри копаеха наслука, дето им падне, и по такъв начин излагаха себе си и занаята. Всеки си правеше каквото си иска.

Иманярската епидемия трая цялата пролет, докато беше влажна земята. Много труд хвърлиха бедняците, много пот проляха. Околностите заприличаха на гробища от ровене и копане. И никой на никого не казваше, че ходи за имане. Само понякога вечер като се напиеха в кръчмата, започваха да се подиграват един на друг и да се шегуват с простотията си.

Тази мартенска нощ аз бях болен. Оставиха ме да лежа, завит под губера, наглеждан от сестрите. А мама, баба и буля с „двата зъма“ отидоха да търсят имане. Те се измъкнаха предпазливо, казаха, че щели да се върнат скоро, уж отивали на гости у един наш роднина.

Вън духаше бесен южен вятър. Разтопи и последните снежни преспи по усойните места. Превиваше овошките в градината, тропаше по таваните и покривите, влизаше през комините и свиреше провлачено и тъжно, сякаш някой плачеше навън. Аз лежах завит до прозореца и слушах тайнствените гласове на вятъра. Идеше ми да скоча и да изляза навън. Какво ли става в гората, зад дъбравата, под високия цер, зад Хайдушкия кладенец? Игрят ли още самодивите на старото Хорйще, събират ли се нощем умрелите, скрити в мрака и бурените на гробището? Къде ли са сега мама и буля с „двата зъма“, предвождани от баба? Как ли ще блестят жълтиците, като ги изсипят направо от делвата върху губера?

Гледах звездите и те трептяха като златни пендари и ме заслепяваха. В просъница чух някой да шепне:

— Остави ли я?

— Оставих я в мазето.

— Да беше изстръгнала калта.

— Уморена съм. Утре.

— Лягай!

Надигам се и виждам баба да се моли, исправена срещу прозореца. Чувам я между другото да казва:

— Все женска работа, господи! Ровим като кокошки. Друго е мъж да копае. Хайде сега, стига толкоз, че съм каталясала. Прости ме и сполай.

Тя се прекръсти надве-натри и бързо се шмугна под губера, близо до мене. Аз се престорих на заспал. Тя дълго си приказва. Чувах я да се сърди и да спори с някого. На сутринта видях празната торба да виси до камината, а лопатата и търнокопът бяха захвърлени пред вратата на мазето. Тайнственият шиш беше пъхнат под одъра. Жените се гледаха засрамени и не смееха да споменат за нощния си поход. Само сестра ми, сладкодумницата, надникна в празната торба и каза високо:

— Бабо, отде е тази жълтица?

Ние се струпахме около торбата и започнахме да ровим из нея. Мама се приближи до нас и ни хвана за ушите. Баба гледаше отстрани и се смееше:

— И дечата зеха да ни се подиграват, Гано!

— Ще ги науча аз — мърмореше виновно мама, — я вървете да търсите коприва!... Какво ме зяпате?

И тя ни разгони, взе торбата и я захвърли в килера.

След тази злополучна нощ никой у дома вече не помисли да търси имане. Само баба от време на време поглеждаше нощем към Беглишки харман все й се струваше, че вижда пламъци. А една нощ вместо пламъци тя беше видяла в нашия двор да прескачат оградата двама души — мъж и жена. Баба отвори прозореца, развика се и крадците избягаха. Нещастници? Кой ли ги беше излъгал, че имаме брашно.

С това запомних аз тази пролет — иманяри, крадци, гладен, беден народ. Ние не заключвахме вече вратата, нито се плашихме от крадци и хайдути.

— Какво ще вземат — казваше старицата, — на босия цървулите.

И се тресеше от смях, като ни разправяше как двамата долненци, мъжът и жената, търтили да бягат, като им извикала от прозореца... А кучетата от махалата ги погнали и щели да ги разкъсат...

— Сиромашките, не са виновни. Какво да правят, като нямат! — оправдаваше ги баба и бършеше насълзените си очи. — Всинца сме от един дол дренки. Хвани единия, че удари другия.

Ала заедно с мартенското слънце светна в нашия дом и една друга малка радост. Козата Петрана роди сивичко, дългокрако яре. То бързо се окопоти, заякна и по цял ден стоеше при нас в собата, докато се стопли времето. След това го пуснахме на двора и не можахме вече да го настигнем — катереше се по дуварите, прескачаше оградата, подскачаше цял метър нависоко, мушкаше се из краката ни, събаряше ни на земята. Ние си делеяхме козето мляко с ярето, а по-късно мама взе да отделя и за сирене. Освен коприва и киселец на софрата се появи и козе мляко. И ние, както казваше баба, зачервихме гребена, макар аз да бях все бледничък, слаб, с хлътнали очи и тънко вратле, на което едвам се крепеше лудата ми, покрита с белези глава. Над нас се беше смилила майката природа. Наистина какво щяхме да правим, ако не

беше се затоплило, ако не бяха се разлистили горите, ако не беше поникнала копривата, ако не беше се окозила Петрана?

Победихме зимата. При това пролетта ставаше все по-красива и по-весела, като че гъдулки свиреха отвред и предвождаха тържествена сватба. Дърветата в гората се покриха със зелена шума. Крушите и ябълките прецъфтяха. В ливадата се усмигнаха белите маргаритки. Цъфнаха и дивите божури, с тях красяхме венеца на Кирил и Методий.

Потекоха зелени сокове по дърветата, облече се земята, не можехме да я познаем и да ѝ се нарадваме!

До обед аз ходех на училище, а следобед изкарвах козата с ярето да я паса в близката горичка, дето имаше хубави шипкови храсти. Красиво беше в дъбравата. Козата се губеше между храстите, ярето тичаше подире ѝ и вресчеше, щом я загуби. Тя му се обаждаше и то пак я намираще. Аз седях под една върба и там си правех „гайдуница“. Цялото село пищеше от нашите свирки и пищялки.

Много радости ни носеше пролетта. И много тревоги, и много грижи. Полската работа се увеличаваше с всеки изминат ден и не търпеше отлагане. Училището оставаше на заден план. Родителите ни чакаха с нетърпение да ни разпуснат, за да им помагаме.

Какво ли ме очакваше това лято?

Беше дошъл Гергьовден. Мама застла на зелената морава дълъг бял „миндил“, начупи топъл хляб и сипа агнешка чорба в две дълбоки пръстени паници. След това ни даде по една дървена лъжица и ни каза:

— Сърбайте, дорде се опече агнето в пещта.

На вратнята стърчеше буково клонче за здраве. Цялото село бучеше, накичено със зелени клончета за здраве. Сутринта и ние се измихме със студена изворна вода, в която баба беше натопила букови листа, пак за здраве. Всичко се правеше този ден за здраве. И яденето, и пиенето, и люлките в градината, и паланцата на съседите, дето ходехме да се претеглим. Аз тежах най-малко от всички. Бях лек като перушинка. И всички ме наричаха Петлето и ми се подиграваха.

И сега виждам люлките в градината, зелената морава, шарените сенки, бялата кобила на дядо Денчо. И той е дошъл да се повесели у нас на Гергьовден за здраве. Донесъл е новите обувки на баба. Тя ги гледа, радва им се и не смее да ги обуе, защото ги пази за онзи тържествен миг, когато ще умре. Тя трябва да бъде тогава пременена

— с бяла риза, с нови кундури. Сега тя може да ходи и боса, защото е топло, пък и моравата е мека като памук.

Дядо Денчо седи важно по средата на трапезата и се усмихва. От време на време надига ракиеното шише и вика: „Ха наздраве!“. После се обръща към пещта, дето мама е отишла да вади печеното агне, и пита загрижено:

— Да ти помогна ли, Гано?

— То не е мъжка работа — смъмри го баба, — стой си на мястото!

Дядо Денчо се отказа, ала погледът му не се откъсва от пещта. Мама носи тавата към нас. Ние се надигаме да видим зачервената коричка на печеното агне. Наоколо се носи сладко благоухание. Толкова е интересно, че дори и кобилата спира да пасе. Надига главата си и дълго гледа към нас. Нейният стопанин дядо Денчо напълно се е отдал на земните удоволствия.

Този ден яденето продължи по-дълго. След това големите се излегнаха на поляната, а ние децата отидохме да се люлеем. Всички са доволни, преситени, мързеливи. Чувам баба да вика:

— Изкарайте Ботювата... Много ми е хубава...

Певците се колебаят, суетят се. След малко се разнася на два гласа „Кавал свири на поляна, на поляна край горица“. Пее сестра ми. Приглася й буля с „двата зъма“. Дядо Денчо се е излегнал до самия дънер на ябълката, сложил ръце под главата си. Опитва се и той да пее. Баба свива сърдито веждите си, мърмори:

— И то се мъчи, пък не му лепни.

— Какъв певец бях аз едно време — каза изведнъж дядо Денчо и погледна баба, — ама си загубих гласа. Пих веднъж студена вода и от тогиз, като пресипнах, не се оправя... Инак голям певец бях.

— Я мълчи сега да чуем другите — пресича го баба.

Дядо Денчо млъкна. Сестра ми и буля продължават да пеят. Гласовете им ечат, та се чува надалеч, чак до другия край на селото. Баба е омагьосана от гласовете им. Кара ги да повторят, да потретят. Те пеят. А дядо Денчо неусетно заспива и започва да хърка. По едно време кобилата се приближи до него, близна го с езика си и го събуди. Старецът скоочи изплашен. Чувам, баба се смее и му вика:

— Взела е побелялата ти глава за буца сол...

— Ще ѝ дам аз една сол — крещеше старецът, като пъдеше кобилата да пасе по-нататък, — не мога от нея да си дремна. Чуш!

Кобилата се обърна и продължи да хрупа сочната трева. Старецът отново задряма, унесе се, захърка. Двете жени бяха спрели да пеят, защото никой вече не ги слушаше. Сега всички бяха налягали под сянката на ябълката, погалени от топлия вятър, който носеше отнякъде горещините на лятото. Трептяха пеперуди над оградата, въртяха се мухи над кобилата, жужаха пчели в неокосената ливада. Отвъд дъбравата вятърът люлееше вретенилите ечемици. Скоро щяхме да прекопаваме царевиците и да ги чистим от бурена.

Лежа по гръб, гледам небето. Над ябълката се вижда бяло облаче. То прилича на стареца, който спи на моравата до мене. Той хърка блажено. Мисля за него, за синовете му, които никога няма да се върнат. Мисля за моя брат. Ще се върне ли той? Кога ще се върне? Още нямахме писмо. А се носеха какви ли не слухове за него. Едни казваха, че са го убили, когато преминавал границата. Други разправяха, че скита още из Балкана с няколко момчета от Килифарево. А трети говореха, че се обадил от Съветска Русия.

Къде ли е? Защо мълчи? Защо не ни пише? Всеки ден спирахме пощенския раздавач бай Радил. И всеки ден чувахме все един и същ отговор: „Няма! Още го пише!“. А друг път ни отговаряше на присмех: „Сега го преписва! Още малко и ще го изпроводи! Търпение!“.

Лятната работа заглавика хората. Престанаха да говорят за брат ми. Само ние мислехме за него. И никой не можеше да разбере мъката ни, никой не можеше да ни утеши.

Както лежах и се унасях в мечти по брат си, изведнъж чувам — някой хлопа на вратата. Сkochих като ужилен и погледнах. На пътната врата стоеше кметът и чукаше с бастуна си:

— Ей, хора, тук ли сте бе? Приемате ли гости?

Аз стоя вцепенен по средата на моравата и не смея да помръдна. Защо иде? Какво е намислил? Кобилата също е надигнала главата си и го гледа учудено. Кметът отваря вратата, влиза бавно, метнал бастуна върху едната си ръка. Обувките му потъват в меката трева.

— Спят ли? — вика той и върви към мене.

Аз се стъписвам към ябълката.

— Чакай, защо бягаш? Нося ти хабер от бача ти Къня.

Той извади от джоба си една хартийка, отвори я и я размаха:

— Телеграма. От Югославия. Велики Бечкерек.

Аз вървах назад, не смеех да се обърна. Все ми се струваше, че кметът е намислил нещо лошо. В това време мама се надигна, събуди се и баба. Последен стана дядо Денчо. Всички гледаха кмета и не можеха да повярват. Наистина той държеше телеграма, изпратена от брат ми до нас. В нея пишеше съвсем кратко: „Добре съм. Чакам амнистията“.

Кметът беше сложил телените си очила, за да прочете по-точно. Жените го бяха наобиколили. Сега той изглеждаше съвсем друг, добър.

— Значи е жив? — повтаряше мама.

— Жив! — мълвахме ние. — Жив и здрав.

Дядо Денчо се заканваше с пръст на баба:

— Нали ти казвах, че е жив? Ти не ми вярваше...

— Да, той е жив — добави кметът, — но каква полза, щом не е тука?

— Ама няма ли да дадат амнистия? — запита баба.

— Едва ли.

— Ще видим, ще видим — закани се отново дядо Денчо, — то не зависи само от вас, господин кмете! Народът каквото каже.

— Кой го пита народа — въздъхна кметът и седна на моравата, — ако народът почне да се бърка в голямата политика, втасахме!

— Защо не? — гневеше се старецът.

Кметът мълчеше. Той остави жените да се порадват на телеграмата, после каза:

— Дошъл съм и по друга работа.

Мама го погледна учудено.

— Трябва ми един работник за туй лято.

Той се обърна и ме изгледа. Аз се бях заплеснал в телеграмата и не откъсвах погледа си от нея. Кметът продължи:

— Да ми пасе воловете. Един кат дрехи и сандали давам.

Мама мълчеше.

— Какво мислиш? — продължи той. — Кой ще ги храни тези деца? Я ги виж! Гладни, пет гърла. Трябва да се хранят.

— Мъничък е още бре, кмете — чух мама, — какво ще ти работи?

— А, мъничък! На неговите години и по-тежка работа вършат! Какво му е, два вола да пасе. Ще помага на кърската работа.

Аз изгървах телеграмата, погледнах към градината и хукнах натам, като извиках отчаяно:

— Не искам!

Какво е станало по-късно, не знам. Два дена се крих в градината. Страхувах се от кмета, от жена му, от сина му. Страхувах се от всичко, което живееше в неговия студен и непристъпен дом. И може би нямаше никога да отида, ако не беше мама.

— Върви! Той ще помогне на бачо ти да се завърне — увещаваше ме тя.

— Как ще му помогне?

— Той е силен... Върви! Не разпитвай много.

Нарамих празната торбичка, взех дрянвата тояга. Мама и баба ме изпроводиха до пътната вратня. Гледах ги с насълзени очи и не можех да се разделя с тях. Струваше ми се, че отивам на края на света.

Беше ми много тъжно, защото се разделях с детския си живот. И горко ридаех. Баба ме милваше по косата:

— Върви, чедо, върви, там ще ядеш само бели порязаници!

Преглъщах солените сълзи и не можех нищо да й отговоря.

Отворих вратата и тръгнах по прашния път към общината, дете се намираще кметовата къща. Торбата беше залепнала на гърба ми. Двете жени ме гледаха отдалеч и бършеха сълзите си. Аз вече не плачех. Мислех за брат си. И чувах как шумоли телеграмата, скрита в пазвата ми, под конопената риза. И разбрах, че на този свят и радостта, и тъгата вървят ръка за ръка.

Трябва да се вярва на добрите хора, които се борят за радостта. Те са много — като минзухарите на поляната, като листата в дъбравата, като звездите на небето.

ВТОРА ЧАСТ

I

Настаниха ме да живея в лятната кухня, до хамбара. Под същия навес се намираше кочината на прасето и една дървена колиба, в която синът на кмета отглеждаше питомните си зайци. Те бяха само два — с бяла козина и червени очи. Аз спях върху раклата, в която държаха царевичното брашно и триците. Нощем чувах как мишките притичват от едно място на друго и дълго не можех да заспя. Кметицата ми каза:

— Не се плаши, те не ядат хора. Търсят сланина, а сланината аз съм я затиснала в качето с два камъка.

Наистина под водника имаше едно черничево каче и една зелена делва, в които държаха сланината и сиренето. Нощем аз се страхувах да погледна към това мише сборище, завирах главата си под чергата, запушвах ушите си и се мъчех да не чувам нескончаемото цвърчене.

Прекарах само няколко дни в тази паянтова лятна пристройка, оплетена с дъбови пръти. И понеже не можех да свикна с шума и трополенето на мишките, които не се бояха от котката, помолих да се преместя на хармана, в сеното. Там нямаше ни мишки, ни зайци, ни прасета. Пък и въздухът беше друг, идеше направо от гората. При това на хармана беше видело — светеха ми звездите, грееше луната: ту кръгла, ту нащърбена, ту извита като сърп и винаги добра и вярна спътница на заспалата земя. Аз много я обичах. И досега свързвам нейния тъжен лик с детските си спомени. Гледах я с часове как плува сред звездите и притварях очите си, успокоен от студените ѝ лъчи.

В сеното беше топло и меко. Завивах се с чергата, а торбичката, която си носех от къщи, постилах за възглавница, за да не ми боде на лицето и да ми напомня за мама, за милата бабичка и за всичко, с което се бях простил и разделил, за безгрижното ми детство. Понякога, когато ми беше много тежко, притисках лицето си до извехтелия конопен плат и го напоявах със сълзите си. Защо плачех? Ако ме попиташе някой едва ли бих могъл да отговоря. Плачех може би за ливадата, която нямаше ограда, за зелената морава, дето пасеше в хубавите празнични дни кобилата на дядо Денчо. Плачех за приказките на баба, за имането, което постоянно търсехме и не намирахме. Плачех

за високия орех, който се издигаше зад нашата къща и от който с часове съм гледал селото, декламираше със стихотворения, пял съм песнички, заучени в училището... Плачех за свободата си. Ала аз не разбирах това и ми се струваше, че съм много самотен, и затуй не се разделях с торбичката си, защото тя беше единствената, която ме свързваше с предишния ми живот.

На хармана близо до мене почиваха двата вола с дълги, остри рога, които блестяха на месечината като стъклени. Мир и спокойствие лъхаше от тия мълчаливи безсловесни домашни животни, които цяла нощ преживяха полупритворили очите си, замислени, уморени, примирени със съдбата си. Те сякаш лежаха тук на хармана близо до купата сено, за да ме пазят от злите нощни духове. Кокошките спяха в шумата на старата черница и от време на време къркаха. Там в тъмното се спотайваха разни вампири и таласъми, крилати дяволи и всевъзможни други чудовища, готови да ме нападнат, когато заспя. Аз знаех това и често се будех от скимтенето и пърполенето им между клоните на черницата. Добре, че воловете лежаха близо до мене и ме вардеха.

Имах още един открит неприятел и с него дълго не можах да се помиря. Това беше кучето. Аз знаех и от по-рано, че това е най-лошото куче в нашето село, ала едва сега разбрах какво значи лошо куче. Макар и вързано, то се изправяше на задните си крака, дърпаше яростно синджира и лаеше разпенено, готово да се хвърли на шията ми.

Кметицата ме успокояваше:

— Не се плаши, то хора не яде. Хвърли му едно къшейче хляб.

Аз хвърлях къшейче хляб, ала къшейчето не укротяваше яростния звяр, който очевидно искаше не хляба, а мене. Много Хляб раздадох, много добри и ласкави думи изрекох и пак кучето не ме призна за човек от семейството. Винаги ръмжеше и тракаше със зъбите си, когато минех покрай него. И аз разбрах, че трябва да си кротувам и да не се отпускам. То беше жилаво, черно селско куче, с лъскав косъм и зли, малко продълговати очи, които никога не ме погледнаха с добро чувство, даже и когато му раздавах щедро хляба си от торбата. Проклет звяр! Колко пъти съм го сънувал! При това някой му беше отрязал опашката и така ми се виждаше още по-зловещо.

Иначе на хармана беше хубаво, тихо и спокойно, а аз се отдавах на детския си сън, както всички животни, които спяха наоколо ми. И се събуждах рано сутрин заедно с кокошките. Те щъкаха из хармана, кълвяха житни зрънца и червейчета, понякога налитаха и на мене по погрешка и ме събуждаха, без да искат, учудени и изплашени от рошавата ми коса. Аз се надигах от сеното, оправях конопените си гащета, преплещях торбичката си, отивах при герана да се наплискам със студена вода, за да се разсъня, и тутакси започвах трудовия си ден, както това правеха всички.

Лятно време на село всички работеха като добитъка от сутрин до вечер, без почивка. Бореха се със земята, белким някога я надвият. Не оставяха на мира и нас, малките. Повличаха ни в общия мравуняк и ни гонеха по полето и по нивите, докато заваляваха ноемврийските дъждове, докато паднеше снегът.

Не ми тежеше работата, нито дори ранното ставане. Тежеше ми обедът и вечерята, когато се събереше цялата фамилия на кмета около кръглата софра. Най-напред сядаше той, чичо Сава, старейшината; до него — жена му; от другата страна — синът му, по-малък от мене, но голям всезнайко и умник. След това идваше дъщеря му, мома за женене, която всяка вечер излизаше на пътя да разговаря с ергените. На края на софрата седеше баба Тота, майката на кмета, с бели като сняг коси, оглупяла твар, която ядеше много и лакомо. И някъде близо до нея се свивах и аз, коленичил на рогозката. Стараех се да бъда незабелязан, да не се чувства присъствието ми. Искаше ми се да ме забравят, да не мислят за мене. А се случваше все тъй, че аз ставах център на разговора. Обикновено почваше да ме заяжда всезнайкото. Той не откъсваше погледа си от мене, правеше ми някакви знаци, намигаше ми за нещо, докато накрая баща му го първаше с дървената лъжица през ръцете:

— Какви са тез маймунджилъци, Минчо? Я гледай отпреде си, доде не съм ти счупил мотовилките! Чуваш ли?

Минчо навеждаше засрамено очите си, а през туй време майка му се обръщаше към мене с напевния си глас:

— Ти си по-голям от него, не го закачай. Хайде, яж!... Защо не ядеш? Вземи порязаницата де! Не ти ли харесват нашите гозби. Сърбай!

Аз пресягах с дървената лъжица към общата пръстена паница, гребвах си от пилешката чорба и докато я поднеса до устата си, половината се разливаше по софрата. Минчо се хилеше. Единият му зъб беше избит — ритнало го беше магарето преди една година.

Минчо е по-малък от мене с две години, а главата му прилича на възрастен, има две бръчки около устата, ушите му са увиснали, челото му е тясно и високо и обраснало до половината с жълта, четинеста коса. Той има голяма уста — като се засмее, още малко и ще достигне до ушите му. Говори бавно, разсъдливо, като старец. И разбира всички тайни неща, за които аз още не се досещам. Почти винаги, когато сядаме да се храним, той ми казва да затворя дюкяна си и докато се сетя, че трябва да закопчея отпред конопените си гащи, всички се превиват от смях и това създава истинско удоволствие на Минчо. Той не ходи на работа, защото е болнав и от слънцето му прилошава. Аз не знам каква му е болестта, но над слепоочията му има сини жилки и очите му, кръгли като петачета, премигат често-често, когато се нервира. Той много се нервира и затова му казват да стои повече на сянка. Може би и затова е толкова бледен и прилича на поникналите картофи в мазето. Селските момчета му викат Свраката и това още повече го ядосва. Всички казват, че се е метнал на майка си. Тя също е слаба, висока, суха като върба, нервна, със сини очи и една брадавица близо до носа. Брадавицата не е голяма, но аз винаги я гледам, колчем се обърна към нея, сякаш няма нищо друго на лицето ѝ, което да заслужава моето внимание. Това ядосва жената и тя често ми прави бележка да не се заплесвам много. Аз навеждам главата си, ала не зная що да сторя. Надигна ли отново очите си, тутакси се заглеждам пак в брадавицата като омагьосан. Не мога да се освободя от тази брадавица. И усещам, че ще ям голям пердах за това мое любопитство.

Чичо Сава беше по-друг — пълен, тромав, добър. Винаги си спомням как мама го би с точилката по гърба и затова и аз не се боях много от него, макар да беше кмет и управител на селото ни. Всъщност в него нямаше нищо забележително, за да го гледам и да му се плаша, освен дървения молив, който постоянно стърчеше зад ухото му. На пръв поглед чичо Сава изглеждаше недостъпен, дори и страшен. Имаше четвъртито, избръснато лице с големи челюсти и гърбав нос. Очите и веждите му бяха черни, косата — бяла и остригана по войнишки. Гласът му беше плътен, дебел и напълно отговаряше на

кметската му служба; не е възможно да се управлява едно село с тънък глас. Такъв кмет никой нямаше да го слуша. Освен български чичо Сава говореше и английски. Чувал съм го на нивата, когато жънем, да казва цели изречения на английски, без да заеква. Бил, казват, в Америка, в град Мадисон. Аз не знам къде е този град, но за него често се говори в нашето село. Всички по-възрастни хора, дори и моят баща на времето са ходили в Америка и все в този град Мадисон. Американците от нашето село се отличават по това, че знаят много. Да не говорим за световната политика, която бистрят цяла зима, увесили нос над дървените, охлузени маси в кръчмата. Някои от тях са позастарели, други са болни — и досега не могат да се отърват от задуха и ревматизма, които са спечелили в Мадисон. А един горненец се беше завърнал, пак оттам, с отрязана ръка и му викаха Чолака. С една дума — нашите американци бяха доста поизтънели и говореха за Мадисон с озлобление. Само чичо Сава не съжаляваше, че е бил в тая далечна страна, защото там е притежавал пивница и е продавал бира. Аз съм го виждал на снимка, фотографирани в пивницата, с бяла престила, с халба бира, от която прелива гъста, бяла пяна. На тази снимка чичо Сава е весел и засмян и до него стои съдружникът му, също с чаша бира. И двамата се чукат и пият щастливи, че имат пивница. От тия неща аз тогава нищо не разбирах, но казваха, че чичо Сава измамил своя съдружник и заграбил парите му от касата на пивницата. Как стават тия неща, не ми е ясно още, но изглежда, че е вярно, защото единствен чичо Сава се завърнал с много пари от Мадисон. По английски на парите казват „мъни“. И това много ми е чудно. Често съм чувал чичо Сава да казва: „Имаш ли мъни, цяла Америка е твоя!“. Изглежда, че и сега чичо Сава има много мъни, защото държи в ръцете си цялото ни село. Казват, че ги пуцал постепенно в обращение, за да не правел впечатление на другите американци от нашето село. Да, всеки са ражда с щастие си. Сега чичо Сава търгува с яйца, а скоро ще отвори и кръчма. От няколко години е кмет на селото ни, макар да не разбира много от писмена работа. Когато дойдат по-големи началници от Дряново или от Търново, той извиква на помощ бившия писар, приятеля на баба, да му помогне и да го оправи в сложната машинария на селското управление. Бившият писар има вкъщи една дебела книга, озаглавена „Село и закони“, и с нея отива винаги в общината, колчем го повика чичо Сава.

В нашата община има само една стая, която всички наричат „канцеларията“. В нея има една дървена маса, покрита с извехтяла амбалажна хартия. Зад масата седи чичо Сава и управлява. От дясната му страна се намира телефонът, който звъни в годината два или три пъти, ала това е достатъчно, за да се запомни от всички. Казват, че когато чичо Сава говорел по телефона, падала мазилката от тавана на канцеларията, а разсилният и горският стояли прави и мълчали. Но изглежда, че това е малко преувеличено.

Всъщност чичо Сава не е лош. Той често казваше на жена си, когато приближаваше да станем от софрата:

— Пак изсърбахте кокалите, не остана нищо за момчето!

И сам отделяше парче месо от кълката, която глождеше и която му се полагаше по право да изяде. Аз преглътвах месото, без да го сдъвча, и потъвах от срам. А Минчо викаше, като се хилеше кой знае защо, че трябвало да ми дадат трътката. И баща му пак го перваше през ръцете и му казваше „маскара“. Тая дума не знам какво значи, но съм сигурен, че Минчо напълно я заслужава.

Да, каквото и да правех, разговорът на софрата все около мене се завъртваше и аз много страдах от това и никога не си дояждах. Бързах да се махна, макар и гладен, отколкото да се притеснявам, заобиколен от тези чужди хора. Но какво да се прави! Тук имаше други нрави, други закони! Никой нямаше право да става от софрата, докато чичо Сава, старейшината, не се нахрани. А той ставаше последен. Ядеше дълго, сърбаше шумно, дробеше си люти чушки в паницата, дъвчеше бавно и грижливо със златните си зъби, направени в Америка; смучеше кокалите и после ги хвърляше на кучето, което стоеше отвързано и клекнало пред кухнята, изплезило дългия си език. Накрая, като се нахранеше, давах му стомната, надигаше я и дълго пиеше студена вода, за да утоли огъня си. После ставаше, като се прекръстваше набързо. Жените също се прекръстваха и тутакси почваха да разтребват. Аз често забравях да се прекръстя и Минчо винаги ме ковладеше на баща си. Разбира се, чичо Сава не ми се караше, но понякога ми подмяташе:

— Кой те е учил на тия безбожни работи? Бачо ти Къню ли? Кръсти се де! Няма да ти се откъсне ръката!

— Аз се кръстя.

— Има една висша сила над нас, която всичко направлява. Няма да я надхитрим нито ти, нито аз! Бог всичко вижда!

— Ами, вижда! — възразяваше Минчо. — Нощем нищо не вижда!

— Ти отде знаеш?

— Филчо ми каза.

— И Филчо като тебе се знае! Хайде, вървете да събирате кумбули в градината, че окапаха и ще изгният.

— Аз не пия ракия — продължи хлапакът, — който пие ракия, да събира кумбули!

Баща му го гледа продължително, сякаш обмисля кое ухо да хване, после добавя с непреклонния си бас:

— Вземай кофата и върви в градината! Чуваш ли?

— Няма да я взема... Защо не ми даде онзи ден една глътка? Мислиш, че не мога да си наточа сам от буренцето, а? Мога! Мога!

— Гледай го ти хубостника какви приказки приказва на баща си!

— Мога, мога и в тъмното да го налучкам...

— Марш оттук, маскара с маскара, да те не гледат очите ми!

Минчо се отдръпва по-настрана, ала не си отива, продължава да нарежда като стара жена и това ядосва още повече баща му. Лятната жега е толкова голяма, че чичо Сава се отказва да гони и да наказва сина си. Махва с ръка и се оттегля в мазето да спи на хладничко, докато минат обедните горещини.

Ние с Минчо вземаме по една кофа и отиваме в градината да събираме окапалите плодове. Наоколо е тихо, жужат в далечината жетварките, носи се монотонното бръмчене на мушиците. Минчо се завира в храсталаците под сянката и го чувам да вика:

— Ти събирай, пък аз ще постоя на сянка... Тъй ми каза докторът.

Главата ми тежи за сън. През клоните на дърветата се стрелкат палещите лъчи на слънцето. Аз събирам разпилените плодове из тревата, слагам ги в кофата и чувам като в просъница гласа на момчето откъм храстите:

— ... Филчо има пистолет! Барабанлия. Вчера го видях.

След туй всичко затихва, умира, заглъхва в летния зной, разперил белите си криле над градината. Наоколо се жълтеят кумбулите, покрили зелената морава, узрели и презрели. Трябва да ги събера, а тъй ми се спи! Една калинка пълзи по ръба на кофата. Аз я вземам на пръста си, издигам я високо и я питам да ми каже накъде ще се ожена. Тя разперва шарените си крилца и отлита към гората. Сега там е прохладно. Още малко, и аз ще падна в кофата надолу с главата и ще заспя. „Калинке-малинке, покажи ми, накъде ще се ожена?“ Жълти,

зелени кръгове се въртят пред очите ми, всичко се слива в едно. И изведнъж чукам челото си в ръба на кофата, събуждам се и чевръсто започвам да грабя с две шепи окапалите плодове и да ги хвърлям в бездънната кофа. Мушиците, бръмчат, жетварките се надвикват в житата, които вече са се запържили и скоро ще ги жънем. Аз знам, че лятото се е настанило навред и трябва да се работи.

II

Постепенно навлизам в сложния свят на човешките взаимоотношения и се оплитам в тях.

Филчо има пистолет, карти за игра и моряшка барета с дълги ширити, които висят на гърба му като женски плитки. Дядото на Филчо, известният Дочоолу, има два черни коня с подстригани гривии и опашки. Филчо казва, че конете са обещани за него, и ги препуска галоп, като че са наистина негови. Освен пистолета Филчо има и ловджийска пушка, с която е стрелял няколко пъти и убил заек. Тази пушка е на вуйчо му, но Филчо казва, че е негова, и ние му вярваме, защото вуйчото на Филчо е стражар в околийското управление в Дряново и там има много пушки на разположение.

Но кой е Филчо?

Слушах внимателно гласа на момчето, което се беше скрило под дъбовите храсти на сянка, и от време на време подпитвах:

— А ти виждал ли си пистолета?

— Виждал съм го.

— А картите?

— Разбира се. Даже сме играли.

— На какво?

— На табланет и сантасе. Филчо играе и на табла.

— На табла?

— И аз играя на табла.

— Мъчно ли е?

— Много е мъчно.

Гласът под дъбовия храст утихва. Аз продължавам да събирам кумбулите. Една кофа е вече напълнена. Започвам да пълня втората, а окапалите сливи нямат свършване. Минчо ме съветва:

— Не слагай гнили. От тях не става ракия. Събирай само здравите. Чуваш ли?

— Майка ти ми каза да омета цялата поляна.

— Ти не я слушай, аз съм пил ракия от гнили сливи и знам, че мирише на мухъл.

— Тъй ли?

— Разбира се.

— Ама истина ли? — продължавам да се учудвам и това още повече въодушевява Минчо. Той започва с упоение да ме лъже. Аз съм в периода на непрекъснати учудвания. Всичко ми е невероятно. За всичко, което чувам от устата на Минчо, възклицавам: Тъй ли? Ама наистина ли? Цъкам с езика си и Минчо съвсем изпада във вихрушката на лъжите. Той ми разправя, че бил голям специалист по ракиите. Аз слушам и чувствавам, че съм напълно под властта на този човек, скрит под сянката на дъбовия храст.

— Миналата година изпих цяло шише ракия, 60 градуса!

— Какво? — питам глупаво аз, защото не знам какво значи „градус“. Минчо също не знае, ала така уверено говори, че нищо не може да бъде поставено под съмнение. Разбирам, че става дума за люта ракия, която гори гърлото, белия дроб и стомаха.

— Парна ми само езика — казва Минчо.

— А подирка? Какво ти стана?...

— Нищо — казва той и плюе през клоните на храста. Плюнката му стига до мене. Това изненадва Минчо и той започва още по-усилено да се упражнява, докато плюнката му пада на главата ми. Аз се отдръпвам обидено, а Минчо се хили. Виждам само празното място на избития му зъб.

— Улучих ли те? — пита той. — Стой да опитам още веднъж.

Аз се обръщам, за да избягам, ала в бързината се препъвам в препълнената кофа и разпилявам отново кумбулите на поляната. Минчо се смее на глас, тропа с крака и пляска с ръцете си, но не смее да напусне сянката.

— Голям страхливец си. Защо бягаш? Събирай сега отново кумбулите...

Аз се връщам предпазливо и започвам бързо да слагам разпилените сливи в кофата. Минчо ме наблюдава, после казва строго:

— Не слагай клечки и разни други боклуци.

Аз се старая да изпълня заповедта му и през цялото време не мога да се освободя от мисълта, че той пак ще се опита да плюе.

Слънцето е в зенита си, над самия връх на сливата. Струва ми се, че сега е най-горещият час. Всичко се е притаило, скрило под сенките. Само невидимите мушици бръмчат тъжно, провлечено, сякаш точат

копринени нишки и ме омотават в тях. И Минчо не мисли да спи. Той продължава:

— Аз плюя по-далеч от Филчо.

Щях да извикам „тъй ли“, но се въздържах. Не искам повече да се учудвам. Той не заслужава моето удивление.

— Не вярваш ли?

Аз мълча.

Минчо хвърля едно камъче и ме чуква по ръката.

— Не вярваш ли?

Чувствувам как той се ядосва и продължавам да мълча. Очаквам втори път да ме удари, но в този миг откъм оградата на градината се чува шум. Обръщам се. Едно ловджийско куче прескача оградата. След него се показва момче с голяма, широкопола сламена шапка. Кучето скача при нас в градината. Момчето също скача и се насочва право към мене. Това е Филчо. Аз оставям кофата и гледам смаяно. Филчо държи пистолет в ръката си — грамаден и ръждив.

— Къде е Свраката?

— Кой?

— Свраката — повтаря той натъртено и се озърта наоколо, — къде се е скрил? Казвай или ще те застрелям на място!

— Не зная.

Той държи дулото на пистолета до гърдите ми.

— А с кого приказваше преди малко?

— С никого.

— Лъжеш.

— Не лъжа.

Филчо дръпва неочаквано пистолета от гърдите ми и го насочва към храстите. Минчо изпищява и бързо се измъква от дебелия сянка. Той е пребледнял, от ухото му капе кръв, сигурно се е одраскал, когато е излизал от храстите.

Аз се радвам. Свраката е смазана, унищожена. Тръпки лазят по кожата ми. Усещам как Филчо ми става симпатичен даже когато насочва ръждивия пистолет към гърдите ми. Справедливостта тържествува.

— Ела — казва Филчо — да изкараме едно сантасе!

— Дадено — отговаря Минчо, — ама честната.

— Честната.

Тръгваме зъм сайванта, близо до плевнята. Там сянката е подебела, винаги е хладно и удобно да се играе на карти, защото никой не може да ни види! Ние се разполагаме спокойно до една стара веялка. Над нас висят паяжини, огрени от слънцето, което наднича през пролуките на покрива. От съседния полог изхвърча някаква кокошка, която е носила яйца. Дига се прах и крясък, но момчетата не обръщат внимание на това непредвидено произшествие. Филчо слага пистолета до себе си, изважда едно тесте карти от джоба на ризата си и започва да ги смесва като стар, обигран картоиграч. Картите са омазани и мръсни, като че са киснали в тиган със свинска мас. Все пак това са истински карти, а не направени от картон и нарисувани нескопосано. Аз съм определен да бъда писар. Седнал съм между двамата картоиграчи с цигарена кутия на коляното и молив в ръката. Начертал съм две колони и съм написал отгоре „М“ и „Ф“. Картоиграчите започват да чаткат мазните карти върху плочата, която им служи за маса. Те играят нетърпеливо и сприхаво. Чува се от време на време: „Коз, пика, каро, бирлик...“. И нищо не разбирам. Едно ми е ясно само, че всички карти, които падат върху плочата, все Филчо ги обира. И това ме изпълва с още по-голяма радост. Минчо съвсем е пребледнял, ушите му са увиснали като ушите на копоя, който е клекнал в каруцата и наблюдава играта с изплезен език.

— Цакам. Не бързай. Каро бирлик. Още веднъж. Размеси картите. Дай момата. Остави попа. А ти пиши хубаво. Писа ли на „Ф“? Внимавай! Да не надписваш!

Филчо поглежда към цигарената кутия и се почесва зад врата. Състезанието между „Ф“ и „М“ продължава с ожесточение. Искане ми се и аз да взема участие, ала „Ф“ ми казва, че на три ръце не можело да се играе. Продължавам да пиша и ликувам заедно с „Ф“. Всичко в него е необикновено! „М“ е нищожен и жалък. И аз надписвам на „Ф“, за да доунищожа „М“.

Кой е Филчо?

Един на майка. Баща му убит във войната. Дядо му — известният Дочоолу — е най-богатият човек в селото бил е кмет преди чичо Сава, притежава много ниви и имоти. Търгува с тютюн. Посредник е между селяните и тютюневите фирми. Сладкодумен, хитър и все току ходи в Търново да се среща с разни големци. На туй отгоре Дочоолу е и певец в черквата.

— Е, Сврака? — пита Филчо. — Признаваш ли?

Минчо хвърля последната карта и става:

— Не ща.

— Признаваш ли?

Филчо гледа победоносно и също става. Той е висок, по-висок и от двама ни, с дочени панталони, кенарена бяла риза, ошарена отпред от бълхите. Впрочем бълхи има навсякъде. И нашите ризи с Минчо са оцвъкани от тях. А гърдите ни приличат на звездно небе. Но това не помрачава очарованието ми от Филчо. Напротив, така той изглежда по-интересен. Той е хубаво момче със сини очи, червендалесто, кръгло лице, черни вежди, меки, червени като на момиче устни. Челото му е високо, част от косата му е извита, като че ли го е близала кравата. И това не е лъжа. Казват, че когато се родил кравата се приближила до коритото, дето лежал и врякал новороденият Филчо, и го близнала с езика си. Затуй сега косата му е дръпната нагоре. Филчо има и друг белег, който го отличава от нас. Той има кичур бяла коса зад ухото си. И всички казват, че това било късметът му, макар да е сираче.

Наистина дядо му е богат, майка му е млада и хубава, често ходи в Търново и казват, че щяла да се омъжи повторно за един богат търговец, ала още не искала заради Филчо. Всичко на този свят се прави, за да бъде добре на Филчо. И аз правя всичко, за да му бъде добре. Радвам се, когато побеждава на карти, надписвам му, гледам го в очите и го слушам каквото ми каже. Същото прави и Минчо, макар да мрази победителя си.

— Хей, Сврака, искаш ли да пушим?

— Искам.

— Тогава иди да измъкнеш цигарите от палтото на баща си!

— Не мога.

— А какво можеш?

— Мога ракия да ти донеса.

— Сега ракия не ми се пие.

Филчо вади кутия цигари. Дава една на Минчо, една на мене и една захапва той. И тримата запушваме. Над главите ни се вие облак тютюнев дим, минава през покрива на сайванта. Отдалеч биха помислили, че се е запалила плевнята. Филчо ме учи как да смуча, без да се задавам. След това ми показва как да изкарвам пушека из носа си. После ме убеждава, че могъл да изкарва пушек и през ушите си. Аз

се удивлявам, цъкам, кашлям и се давя. Но не смея да захвърля цигарата. Минчо прави колелца с тютюневия дим. Казва, че могъл бил да напише, ако иска, и името си.

— И аз мога да напиша името си — казва Филчо.

Те пушат изкусно и това ме учудва. Решавам и аз да правя това, което те правят. От очите ми текат сълзи. Пушенето е в разгара си. В това време се разнася страшен вик зад плевнята. Майката на Минчо ни е открила. Може би си е помислила, че сме запалили плевнята, защото кръсъкът е страшен и отчайващ. Ние веднага изгасяме цигарите и ги пъхваме в дувара. Филчо хуква към оградата, след него тича копят. Аз и Минчо стоим вцепенени.

— Маскари с маскари! — вика разярената жена. — Не си гледат работата, ами се занимават с мурафети! Аз ще го науча него, аз ще му кажа.

Става дума за Филчо, който отдавна е изчезнал в съседния двор заедно с копя.

— Аз ще му кажа на тоя разбойник как се прескача в людска градина. Де го, да му строша главата!

Окуражен от майка си, Минчо изтичва до оградата, покатерва се и започва да хвърля камъни подир изчезналото момче. Аз коленича до празната кофа и чевръсто събирам разпилените сливи. Кметицата продължава да къльне застанала до оградата. Това още повече окуражава сина й. Камъните се сипят като градушка в съседния двор. По едно време нещо изсвистява над главата на Минчо и един грамаден камък пада близо до мене. Минчо изпищява и пада от оградата. Майка му го прегръща, вие над него. Нищо особено не се е случило. Минчо е паднал от страх. Ала кметицата кърши ръце и проклина Филчовия род.

Защо бяха тези истории? Не се запитвах, нито пък ме интересуваше смисълът на тия клетви. И все пак не бях безразличен. При всички случаи аз бях на страната на Филчо. И много съжалявах, че той не улучи с камъка този самохвалко, който се беше покатерил на оградата!

Двете семейства не живееха добре, направо враждуваха, макар да бяха съседи и дори, както разправяха, имали далечно родство. Те просто се ненавиждаха. Никога не говореха спокойно един за друг. И си завиждаха за разни дреболии.

Къщата на чичо Сава, стара каменна сграда, покрита с плочи, беше на хълма и от нея се виждаше цялата долна махала. Къщата на Филчовия дядо, и тя беше на хълма и от нея се виждаше, кажи-речи, цялото село. За разлика от другите къщи тя имаше капаци на прозорците и беше покрита с червени цигли, които ѝ придаваха градски вид. Чичо Сава, и той мислеше след година-две да препокрие къщата си с цигли и да я ремонтира, като избие прозорци откъм шосето за Търново. По това шосе минаваха всички балканджийски кервани, тръгнаха да търгуват надолу из полето. Чичо Сава мисли да направи освен кръчма, за която вече всички знаеха, и една стая за преспиване на разни пътници, и един яйчарски склад. След туй, чувал съм го да казва, щял да помисли и за търговията с тютюна, която засега била съсредоточена само в едни ръце и това не било много изгодно за селяните. Чичо Сава имаше сушилня за сливи, един казан за варене на ракия и една цилиндра. Филчовият дядо също имаше сушилня и казан, и цилиндра, но имаше и една вършачка — нещо, за което чичо Сава не можеше още и да мечтае. С тази вършачка, обслужвана от един черен и омаслен техник, Филчовият дядо обираше парите и житото на селяните от цяла Дряновска, па и Търновска околия. И мене ми се струваше, че тази вършачка беше заседнала на гърлото на чичо Сава и той не можеше да я преглътне. Дойдеше ли лятото и започваше ли тя да пухти из дворищата и харманите, чичо Сава загубваше съня си. Не ще и дума, че Филчовият дядо беше взел преднина с тая вършачка, макар да не беше ходил в Америка.

Двете съседски къщи се бяха разположили в широки, просторни, сенчести дворове, обрасли с ябълкови и крушови дървета. Като се говореше в едната къща или дори на двора, в другата не се чуваше нищо. И това беше много удобно, защото в противен случай кой знае какви побоища щяха да стават.

Дворовете бяха отделени с висок каменен зид, покрит отгоре с тръни и с начупени остри стъкла. Само на едно място Филчо беше успял да свали тръните и да натроши стъклата, за да се прехвърля, когато си поиска, заедно с копоя. И колкото и да слагаха нови тръни, дори и бодлив тел, прелезът си остана незапушен за голям ужас на възрастните обитатели на тия два враждуващи дома.

Аз не знам какво деляха тези хора, но винаги ме е учудвала неразумната им злоба. Някои неща бяха съвсем прекалени. Например

случаят с ореха.

Извисяваше снага един стар, клонест и много плодороден орех, който за нещастие беше поникнал точно на границата между единия и другия двор. Дори каменният зид стигаше до стъблото, след туй продължаваше от другата страна. Всеки претендираше, че орехът е негов. Пък и клоните на дървото се простираха еднакво над единия и над другия двор. Тъй че наесен, когато узрееха орехите и почнеха да ги брулят, ставаха винаги неприятни спречквания. Случвало се е понякога за шепа орехи да се ругаят и да се заканват, че ще отнесат въпроса до мировото съдилище, дори и отишли веднъж за срам и позор на цялото село.

От всички най-много се косеше и ядосваше кметицата. Веднъж беше взела брадва да сече ореха, но добре, че чичо Сава излезе по-благоразумен, та я възпря да не прави тази дивотия. И вместо да му благодари за благоразумието, тя взе, че го удари с дръжката на брадвата, и го обсипа с най-люти клетви. Сприхава, нервна и припряна жена беше тя, при това слаба, суха, като че ли беше раснала на безводно място. И съм забелязал, колкото слабее и се коси, толкова и брадавицата ѝ расте и се уголемява. И все не мога да отклоня погледа си от нея, защото ми е много интересно и любопитно.

И сега тя беше изпаднала в истинска ярост и нареждаше на сина си да не дружи с Филчо, да не играе с него на карти, да не пуши, защото от пушенето и пиенето никой не е прокопсал, както не е прокопсал и вуйчото на Филчо, който бил прочут пияница и картоиграч. Пък и дядо му бил един дърт пергишин, нямал равен на себе си в цялата околия. Да не говорим за майка му, която била прежалила мъжа си още на четиридесетия ден и тръгнала с разни търговци и чиновници от Търново и от Дряново да се весели и да се разхожда, пременена и нагиздена, като че не е вдовица, ами мома за женене. Че не я знаят каква е хубавица, ами взела да се докарва и да се цапоти като търновските кокони. Чунким не са я видели да минава с един файтон през лозята на Качица и във файтона имало не един, а двама офицери от гарнизона... и се кикотела сякаш хората са будали и не се досещат какво прави този файтон в лозята с двама офицери от гарнизона. Хората трева пасат и не знаят кой купува моряшки фланелки на сина ѝ и кой миналата година му беше донесъл лачени чепици за Димитровден, че и за Коледа, когато колежа прасетата...

Нали бяха дошли двама адвокати пак от Търново, единият уж бил прокурор, че взеха, че се наплюскаха и подир не оставиха селото да мигне от виковете им. Пък и тя им пееше разни песни и се хилеше насреща им като варена свинска глава. Мисли, че аз не ги гледах какво правеха цяла нощ зад прозорците, защото не бяха спуснали кепенците и всичко се виждаше. Подир се чудим защо има суша и защо пада градушка, че уби миналото лято и житото ни, и лозята ни.

Аз слушах тази дълга и предълга история и още по-старателно събирах кумбулите, дано напълня кофата, докато траят клетвите и одумките. Кметицата се беше изстъпила до оградата, обърнала лицето си към Филчови с надежда, че ще я чуят от съседния двор. Ала като разбра, че никой не и обръща внимание, тутакси се сети за мене и ме заяде:

— Ами ти бре? И ти ли си пушил тютюн?

— Не съм.

— Ами какво правихте зад плевнята?

Аз събирам още по-чевръсто разпилените плодове и се преструвам, че не съм я чул. Тя се приближава до мене, хваща ме за ухото и ме изправя на крака:

— Духни ми!

Духвам ѝ в устата.

— Вониш ми на комин — мръщи се тя, — колко цигари изпуши?

— Половинка.

— А Минчо?

— Той не пуши.

Тя ми пуска ухото. Продължавам да я гледам. Не мога да откъсна погледа си от брадавицата ѝ.

— Хайде, събирай! Стига си ме зяпал... Трябва да изкараш вече воловете на паша.

— Рано е — казвам аз, — още е горещо.

— Я премери сянката!

Заставам по средата на поляната, обърнат с лице към сянката си, и започвам да я измервам стъпка по стъпка. По сянката ние, воловарчетата, познавахме кога е дошло време да изкараме добитъка на паша. Нашата собствена сянка ни служеше за часовник. Три стъпки — беше рано. А четири — тъкмо навреме. Като видя, че има още време, кметицата се успокои и си отиде, взела със себе си пълната

кофа, за да изсипе кумбулите в кацата да втасват за ракия. Ние с Минчо останахме пак самички.

Сенките на дърветата и на дуварите постепенно се удължаваха. Някаква птичка кацна над главата ми и зачурулика. По едно време прелетяха два гълъба над ливадата. Животинките се измъкваха от храсталаците и дупките. Само Минчо седеше още там и мълчаливо ровеше с крак изсъхналата шума. По едно време чувам:

— Ударих Филчо с камък по крака... Не вярваш ли?

Преструвам се, че не съм го чул.

— Не вярваш ли?

Пак не му отговарям. Тогава той ми казва:

— Петър петлето скочи в котлето, опари си крачето.

Пак мълча.

— Петел!

И тъкмо се готвя да му отговоря, на каменния зид отново се появява Филчо. До него е копоят.

— Отиде ли си Брадавицата?

— Отиде си.

— А Свраката?

Минчо се измъква неочаквано от храстите и хуква уплашено към дома си, хванал с две ръце продълговатата си глава:

— Олеле, малее, убиха ме!

Филчо се смее победоносно, копоят лае кой знае защо и известява на всички, че е вече време да изкарваме добитъка на паша.

— Чакам те на Янкова ливада — вика Филчо — чуваш ли?

— Чувам!

Филчо скача отново с копоя зад оградата, изчезва. Чувам пронизителната му свирня. Единият кон цвили. Всички вече знаят, че Филчо изкарва конете на паша. Аз бързам да го настигна. Отнасям кофата в мазето, изсипвам сливите в голямата каца, преплесям торбата си, вземам дряновата тояжка и подкарвам двата вола.

Някъде в далечината, на пътя, се вдига прахоляк. Филчо препуска конете, от копитата им хвърчат искри. Подир него по чакълестото, изровено от пороищата шосе се вървят нанизани на върволица други воловарчета и пастирчета, горещините са отминали, позахладило се е и за хората, и за добитъка. Вървя и аз и знам, че ще бъде много весело на Янкова ливада.

III

Като си припомня само тези далечни години, и в съзнанието ми изплуват огромни червени слънца, които изгряват и залязват непрекъснато, разделени от краткотрайната лятна нощ, която прелита като сянка над земята. Кой ще върне съня на селското момче, живяло в преизподнята на един първобитен свят, уморено и разплакано?

Юнските дъждове напоиха земята. Тревите избуяха високо. Синорите зашумяха. Започнахме да косим ливадите и да прекарваме сеното вкъщи. Все по това време вретениха ечемиците, напиреха нагоре и житата. Нивите на чичо Сава бяха пръснати навред из селската мера. И за да ги обиколим, трябваше да ставаме рано, преди още да са изгаснали звездите. Случвало се е понякога да ни свети месечината, докато се мъкнем с волската кола по черния път между гората.

Ние бяхме малки и слабички, захвърлени сред океана на безразличието, което идеше и от хората, и от природата. Впрочем може би тъй ми се струваше, защото бях далеч от мама и от добрата бабичка, която сега сякаш живееше някъде далеч през девет царства в десето.

Трещяха летните гръмотевици, светкавици опасваха небето, дъждове се изливаха над гората и над полето, бучаха мътни пороища, повлекли камъни и дървета. Понякога ми се струваше, че ще се продъни земята и ще изчезна заедно с воловете в разтворените бездни. Друг път ми ставаше весело и тичах под дъжда да ловя капките, шляпах из мътните вадички, надвиквах се с бурята. Старците ме съветваха да не стоя под дърветата, когато се святка, за да не ме тресне и да изгоря като въглен. Защото гръмотевиците падали по високите баири и по старите дъбове. След всяка буря чувах, че някъде се треснало и убило човек, поразило добитък, пламнали купни сено, кръстци жито. Слушах, широко разтворил очи, вайках се и жалех за пострадалите, сякаш бяха мои близки.

Когато преминеше дъждът, ние, пастирчетата, събличахме мокрите си дрехи, простирахме ги на поляната да съхнат на слънцето, играехме голи, както ни е родила майка ни, и дигахме врява като

врабчетата, които също като нас бяха се измъкнали от стряхата. Слънцето отново се беше показало живо и здраво изпод буреносните облаци и радостта ни нямаше предели. Радвах се с нас и другите животинки, които се бяха скрили през време на бурята из хралупите и под шумата, изплашени от водата и гръмотевиците. Блестяха капки по листата на дърветата. Често пъти раздрусвахме клоните и капките тупаха като куршуми по земята и по нас и още по-весело ни ставаше. Чуден беше животът след бурята! Миришеше на колендро, лъхаше на прясна зелена шума, измита от дъжда. Пееха птици, прелитаха двойки гълъби, рееше се над усоеето орел, чието гнездо се намираше в недостъпните скали над Янтра. Над ливадите се извиваше дъгата като венец, красива, многоцветна, весела. Казвах, че пиела вода от реката и който минел под нея, щял да стане момиче? Беше любопитно! Как ли може да се мине под дъгата? Искаше ни се и ние да прием от реката, да станем силни като гръмотевицата, да ловим светкавиците и да ги връщаме обратно, откъдето са дошли.

Дъжделивите дни преминаха. Облаците изчезнаха. Небето се изчисти, сякаш никога по него не са играли светкавици. Стана тъжно и пусто или както казваха започна да се пече хлябът.

Горещниците идваха след Петровден и траеха до края на юли. През това време небето посивяваше, като че го бяха посипали с пепел. Слънцето изгряваше и залязваше почервеняло и пареше отрано всичко, каквото му се изпречи. Бързо прегоряха тревите, пресъхнаха ручеите. Утихна и гората. И говедата започнаха да щръклят.

Ще минат години. Аз ще порасна. Ще забравя пастирския живот, когато ми викаха: „Ей, момче, я завърни воловете! Тичай побърже!...“. Ще забравя може би и гръмотевиците и бурите. Няма да си спомням и за теглото, когато ставах рано, преди още да е залязла месечината зад баира, който се издига на запад от селото ни и го наричаме „Дива баба“... Всичко ще потъне в розовия облак на детството. И ще ми бъде може би весело да се ровя в миналото и да си почивам от старостта. Да, всичко ще отшуми и аз ще го забравя.

Ала знаете ли нещо за началника на пастирите, за господаря на полето и на горите, за селския пъдар, който ходи с дрянов кривак на рамото и с препасан на кръста волски рог? Чували ли сте как свири този рог в притихналата следобедна мараня? Гонил ли ви е пъдар през бодливи стърнища? Откарвал ли е добитъка ви в общинския капан? Свистял ли е кривакът му над главата ви? Вие сте момчета, родени в

цивилизованата половина на века и едва ли знаете какво значи „селски пъдар“. Аз не завиждам на щастieto ви. Всеки се е родил с късмета си, казваше някога чичо Сава. Вие не знаете какво значи частна собственост, парче земя, разделена с високи синори, нито сте чували нещо за бирника, за акцизния, който пристига скришом в село и дебне селяните дали ще варят ракия контрабанда. Вие дори не знаете, че е имало данъци за добитъка, за ракията, за житото, за нивите. Едва ли пък се сещате какво значи „общински капан“. За всички тия неща навярно пише в дебелия книга, която е озаглавена „Селски закони“, тълкувана добросъвестно от политическия приятел на баба, който умееше единствен в село да разплита сложната мрежа на законите. Ние винаги попадахме под ударите на „Селските закони“ и дядо Електрика със задоволство ни доказваше това. „Който иска да не го засягат законите, да се е родил цар“ — казваше той и никаква друга надежда не ни оставяше.

Аз попаднах рано под ударите на закона, защото нашият пъдар Гичо не обичаше слабите момчета, които не знаят да бягат и не умеят да се пазят. Пъдарят трябва да бие, а момчетата да бягат!

Откъде извираше тъмнината на варварството? Може би на хората им липсваха словесни средства, за да се убеждават един друг? Или нямаха време за разпавии, когато юмрукът и тоягата са били винаги по-лаконици и по-убедителни? Все едно, ударите и грубите думи бяха вплетени в нашето всекидневие, както дивият повет около кошницата, и ако ги нямаше, щеше да ни бъде празно и неловко. Хората се псуваха и никой не се замисляше върху точното значение на мръсните думи, които произнасяха. Бедни хора!... Мнозина от вас вече лежат в гробищата и не знаят, че светът е станал малко по-добър, отколкото е бил някога във вашите години. Лежи някъде под земята, пак в това глухо и буренясало селско гробище, и Гичо — лека да му е пръстта! Дрезгавият му глас е заглъхнал завинаги, ръцете му са изтървали дрянвата тояга и той сега лежи, прострял костите си в глинестата земя, и не знае, и никога няма да узнае какво е станало горе над него, на белия свят, дето изгрява и залязва слънцето и няма край животът. Всичко е отнесъл той със себе си. Само споменът за неговото време витае и се носи като бодливите тръни, които растат над запустелия му гроб с прогнилия дървен кръст. Не му се сърдя. И той е живял, както е можел. И него са го ругали и били като животните. Защото какво е

получил той от живота? Една смачкана войнишка шапка с бяла кокарда. И войнишки брич. И цяла дузина гладни, дрипави дечурлига, загледани в празната му торба. Тичал е по кърищата да пази имота на хората, а когато вечер се е връщал по тъмно, изморен и пресипнал от викане, минавал е покрай кръчмата, дано някой се сети да го почерпи с ракийца. Едва ли някой се е съжалявал над прегорялото гърло... Стига му кладенчовата вода и царевичният хляб, който го чака къщи. Стига му! Той не заслужава повече.

Бяхме ожънали и превозили снопите на хармана. Някои вършееха с диканя, а други наемаха вършачката на Филчовия дядо и за един-два дена свършваха вършитбата. Чичо Сава имаше много кръстци, ала не рачи да вземе вършачката. Кара няколко дена с диканята, докато овършее ечемика, а за житото потърси друга вършачка от едно съседно село. Тази вършачка пристигна и покрай кръстците на чичо Сава овърша житото и на цялата махала наоколо. Това много ядоса Филчовия дядо. Още същата вечер той казал: „Кметът иска да ме подяда, ама ще му духна под опашката!“. И почерпил с ракия пъдаря, който стоял до него и го гледал в устата. Тая ракия може би няма нищо общо с моето нещастие, но аз винаги си я спомням като начало на бедите, които станаха по-късно. Пъдарят изпил ракията, обърсал мустаците си и си отишъл с изцъклени от удоволствие очи. А Филчовият дядо гледал мрачно отпреде си. За пръв път властта му се изпречвала на пътя...

Вършитбата мина. Замлъкнаха вършачките. Ширнахме говедата на воля по изгорелите стърнища. Започнахме да печем тикви и мамули. Задимяха огньовете из полето. Замириса на есен. Аз дори забравих за Филчовия дядо, който беше казал, че ще духне под опашката на чичо Сава. А ето как събитията ми припомниха това, за което бях забравил.

Един ден ние се събрахме под Филчовата градина да печем тикви. Беше в началото на септември, когато над земята се разлива мекото слънце и над стърнищата и прегорелите ливади се развява тънка копринена паяжина. Въздухът е чист, прозрачен и телеграфните стълбове по шосето, което води за Търново, се виждат на цял километър. Наоколо е радостно. Хората са станали по-добри и по-сити. Гроздето се е наляло и зачервило. Орехите са натезали и зелената им обвивка сама се лющи и пада. Сините сливи вече са обрани, пекат ги в сушилнята на чичо Сава. Варят мармалади, правят сладко от тикви.

Мирише на прегоряла захар, на дюли и на червени ябълки. Аз също съм сит. Гребенът ми се е зачервил, казва чичо Сава. И наистина кълчищните гащета са ми окъсели и горното копче, с което ги закопчавах, се е откъснало и отхвъркнало нанякъде и сега ходя препасан с една връв. Очите ми са станали черни като къпините и лъскави, блестят на слънцето като огледалца. Аз често се заглеждам в герана, когато вода вода, и се плезя от удоволствие. Есента е била винаги щастливо време. Не само защото има грозде и печени тикви. Това, разбира се, е важно. Ала важно е и другото, което ме прави весел и радостен — че аз скоро ще се освободя от чиракуването и ще се завърна вкъщи по-богат. Ще донеса един кат дрехи и чифт сандали, които ще си поръчам при господин Ръцев, собственик на обуварница „Волга“ в Търново.

С тия мисли аз посрещах есента и от нищо не се боях. Минчо усещаше моето скорошно забогатяване и не смееше да ме ядосва. Понякога идваше на полето да гледа как печем тикви и мамули и си похапваше заедно с нас. При това слънцето не грееше вече тъй силно и можеше да се ходи под него без опасност. Понякога кметицата поверяваше на Минчо козата да я пасе и да не се шляе без работа из полето. Минчо водеше козата подир нас с едно дълго въже, което беше завързал за рогата ѝ. Филчо често минаваше с конете покрай нея и я плашеше. Ала Минчо не се отказа да идва с нас, защото в тия есенни дни беше чудно на полето.

Под градините започваха стърнищата. Там ние се заигравахме, защото наблизко минаваше едно изворче с бистра вода, което наричаха „Османовия кладенец“. Наоколо имаше зелена трева за добитъка, високи дървета и една круша, в хралупата на която се бяха настанили стършелите.

Филчо реши да запушим дупката на стършелите и да ги задушим. Това беше много интересно и ние дълго обмисляхме как да изпълним трудното предприятие. Разбира се, това не беше случайно хрумване. Причина бяха пак стършелите, защото през цялото време, докато печяхме тиквата до извора, те летяха покрай нас и заканително бръмчаха. Това най-много дразнеше Филчо. И той реши да ги унищожим.

Трудно ми е да опиша дългата и сложна битка между пастирчетата и стършелите. Най-напред ние запушихме с кал долния

изход на хралупата, след туй се заехме с горния изход, откъдето излитаха. Беше интересно да се чуе как те бръмчаха в хралупата, усетили нашето намерение. Някакъв далечен и тревожен тътен изпълваше кухнята на крушата. И от време на време прелитаха като куршуми покрай нас най-храбрите, за да ни предупредят, че няма да ни простят, задето посягаме на жилището им. Ние обаче не се плашихме. Напротив, с още по-голямо ожесточение и настървение хвърляхме кал и вода в малкия отвор. Сражението трая няколко часа. Спомням си, че Филчо особено се прояви с кожената си чанта, която непрекъснато пълнеше с тиня и я мятеше към хралупата на дървото, опръскан и изцапан като зидарин. Дори един стършел го ужили зад ухото и яростта на Филчо нарасна още повече.

На обед, докато се опекаат тиквите, ние успяхме да запушим всички изходи от хралупата на крушата. Разположихме се на зелената поляна, почнахме да ядем печената тиква и от време на време притичвахме до стъблото на крушата, за да послушаме как бръмчат затворените тигри. Изведнъж на Филчо му хрумна нова идея, защото той беше умно и досетливо момче. Загреба въглени на една плоча и ги отнесе при крушата.

— Момчета — извика той, — да ги подпалим!

И тутакси напъха въглените в хралупата. Дали от огъня, или от напора на животинките, но горната дупка се отпуши и стършелите със страшна сила изхвъркнаха навън. Те бяха цял рояк, свирепи, неизброими! Ние се разпискахме и избягахме кой накъдето му видят очите.

Вечерта аз се завърнах вкъщи умърлушен. Минчо си беше дошъл по-рано с козата и разказал всичко на майка си. Тя се беше зарадвала, че сме подпалили крушата, и ни похвали за проявената храброст. Разпита ни подробно как е станало това нещо. Минчо ѝ описа всичко, както е било и както не е било, изкара себе си храбрец, а мене страхливец и накрая заяви, че крушата е изгоряла. Аз останах смаян. След малко пристигна и чичо Сава от общината и той съобщи, че крушата била изгоряла. Всички се радваха, смееха се и възбудено говореха за голямото събитие.

— Тате, тате — викаше Минчо, — аз пъгнах въглените, пък другите избягаха.

— Браво, момчето ми. Ха сега да видим кой на кого ще духне под опашката — гърмеше гласът на чичо Сава, — само той има вършачка! Ние нямаме.

— Да сте му запалили и градината — заканваше се кметицата, — че тогаз да разбере хорското тегло.

— Мамо, мамо — пресичаше я Минчо, — пък като лумнаха ония ми ти огньовете, не можем да ги изгасим.

Приказваха и се шегуваха, че дори и аз се намесих. Ала радостта ни била много прибързана.

Не минаха и два дена, и чичо Сава се завърна от общината намръщен, тъмен и сърдит. Извика ме при хамбара, за да не чуят другите, и ми каза тайнствено:

— Ти защо си подпалил крушата?

Аз го погледнах учудено.

— Ама наистина ти ли я подпали?... Онзи пергишин подал молба до мировия съдия и предявил иск. Че и Минча намесил!

Аз мълчах. Той сложи ръката си на рамото ми.

— Моят съвет е да отидеш при дяда си Електрика и да му обясниш всичко белким намери някой параграф за измъкване...

Продължавах да мълча.

— Иди, иди — рече той, като ме поведе към вратата, — инак цялото ти слугуване ще хвъркне на вятъра. Такваз глоба ще ти тръснат, че ни сандалите, ни дрехите ще стигнат, дето си ги пазарил. А на туй отгоре може и в дранголника да те тикнат.

Нищо не казах. Излязох на пътя, огледах се надолу и нагоре и изведнъж ми се видя, че къщите и дворищата наоколо се наклоняват и се олюляват пред очите ми като пияни.

IV

Досега си живеех спокойно и изведнъж всичко се обърна надолу с главата. Нямахше да има вече нито игри, нито печени тикви, нито градини, нито ливади. Чакаше ме тъмно мазе, мишки, плъхове, сух хлебец и студена водица, колкото да си разквасвам устата, за да не умра. В краен случай, ако надзирателите се смилят, може и малко разходка из двора, за да не ослепея от продължителната тъмнина. Това може да трае две, три или пет години. Ако, разбира се, през това време не дадат помиловка по случай именния ден на негово величество или за Коледа. Присъдата може да продължи, според както е произнесена. За умишлено злосторничество, като подпалване на круши и други плодни дръвчета, които представляват ценно имущество за народното и частното стопанство, условни присъди не се дават.

— Парична гаранция също тъй не се предвижда — продължаваше да говори дядо Електрика, като прелистваше дебелия книга, озаглавена „Селски закони“.

Баба гледаше пожълтелите листове и едвам се сдържаше. Още малко, и щеше да се нахвърли с клетви върху политическия си приятел, който продължаваше хладнокръвно и безсърдечно да прелиства.

— В тия закони не са предвидени смъртни присъди, но ако престъплението е извършено умишлено и влече след себе си човешки жертви и други такива, минава към углавните дела и се гледа от окръжните съдилища с углавно-наказателни последици. В случая нямаме углавно престъпление, а предумишлено престъпление, за което трябва да се отговаря, според както е предвидено в параграф 243 и 244, алинея втора и трета.

Баба не изтърпя.

— Какво се халосваш бре? — извика тя, като бутна книгата. — Според твоите закони целият народ трябва да избегат!

— Не е лъжа — отговори спокойно старецът, като се наведе да вземе книгата, която бе паднала в краката му. — Тези закони са написани за народа, а не за господарите и управниците. Аз много пъти

съм казвал и пак казвам: „Който иска да не го засягат законите, да се е родил цар...“. Тъй че няма защо да ми се сърдиш! Сърди се на законодателя!

Той млъкна, сложи орфаната книга на коляното си и се загледа съсредоточено към улицата. Беше привечер. В отсрещния прозорец се отразяваше залязващото слънце и червените отблясъци заливаха двора, дето ние тримата бяхме седнали на една дървена пейка под лозницата. Баба приличаше на червена буболечка, отпуснала отчаяно ръцете си в скута. Аз стоях прав до нея, бос, гологлав, с окъсели кълчищни гащета, които едва се държаха на последното телено копче, защото бях загубил връвта. Бях пребледнял и съвсем погълнат от вината си. Дядо Електрика лъщеше като циганин — отслабнал, строг и жилив като кукуряк и неподатлив на никакви женски сълзи. Очите му бяха червени като въглени може би и за това, че отразеното слънце падаше в лицето му. Тази светлина и думите, които той изрече преди малко, и мисълта за тъмничния затвор, който ме очакваше, и тази подла книга, измислена не знам от кого си, всичко заедно извикваше в съзнанието ми образа на дявола от черковната камбанария. И аз казах на баба, че искам да си вървя.

— Чакай — рече тя — да видим какво ще измисли законникът... Белким ти окачи въжето на врата!...

— Аз казах — отговори старецът, — мога само едно да добавя.

Той отново разлисти книгата, но понеже вече се беше стъмнило и не можеше да се чете, продължи да говори, като остави настрана дебелия том:

— Пропуснах да кажа, че за малолетни законът предвижда смекчаващи вината обстоятелства.

Баба наостри уши, съживи се. Най-после да чуе и тя нещо добро от този безсърдечен човек!

— Малолетните могат да бъдат осъдени условно, ако им се внесе парична гаранция. В краен случай може имотна гаранция, която да бъде заложена в банката.

Старицата неочаквано стана, хвана ме за ръката и ме помъкна към улицата:

— Хайде, баби, можем и без неговите закони да се оправим! Тъй било то — парична гаранция, имотна гаранция... Има да взема! Чорбаджийски измишльотини... Тъй било то! Парична гаранция!

Отворихме плетената вратичка и тръгнахме по пътя, посипан отстрани с плява и прегоряла царевична шума, която бяха обрала преди една неделя. Старецът не се и помръдна, застанал на дървената пейка като вкаменен, вперил очите си в тъмнината. Оставаше само да изкряка кукумявката от съседния комин и да бъде всичко наред.

С баба се разделихме чак когато стигнахме на баира. Тя си отиде у дома, а пък аз се върнах отново у кмета, сломен от думите на дядо Електрика. Нашата мисия с баба се беше напълно провалила. Нямаше никаква надежда. Тази вечер ние с нея бяхме най-отчаяните хора в село. Може би и мама, която ни очакваше нетърпеливо вкъщи да се завърнем и да ѝ разкажем какво ни е посъветвал големият познавач на законите, е била отчаяна като нас. Аз не исках повече да ѝ се мяркам пред очите. Вървах като спънат кон по студените плочи и виновно подсмърчах. Чичо Сава и другите още не бяха вечеряли. Ала аз не исках да ги виждам. Примъкнах се в плевнята и там заспах, смазан от умора.

Може би е било средата на нощта, когато се събудих в сламата, защото навън пееха петлите. След това те млъкнаха и изведнъж ме обзе страх. Стори ми се, че някой отваря вратата на плевнята. В същото време започна да лае кучето на хармана и да тича от едно място на друго. Нощем го отвързваха, за да пази къщата, и то винаги с удоволствие и с ярост изпълняваше това свое задължение. Аз се сгуших в ъгъла, прикрит зад царевичната шума, и чувах съвсем ясно как тупа сърцето ми. Кучето не преставаше да лае. А вратата на плевнята наистина се беше откряла и сега леко се полюляваше от вятъра и поскърцваше. Моето положение беше безизходно. Чаках само смъртта си и не разбирах защо все още се бави.

Колко време съм седял заринат в сламата, не знам, но когато се надигнах и погледнах отново към вратата, видях, че тя беше съвсем отворена и на прага, осветен от луната, се откри като изрязан от картон парцаливият образ на нашия селски пъдар. Не ще и съмнение, че това беше той, защото го чух да се окашля и да псува кучето, което все по-яростно налиташе към него. Исках да извикам, ала гласът ми се изгуби и колкото и да се опитвах да кажа нещо, да издам поне един звук, нищо не ставаше. А може би и по-добре, че загубих гласа си в този страшен час, защото иначе щях да загубя и главата си.

Но защо беше дошъл този човек в плевнята? Какво търсеше? Мене ли искаше да убие, или да открадне нещо? За щастие той не стоя дълго, нито пък влезе в плевнята. Докато се усетя, и той изчезна от погледа ми, подгонен от кучето надолу към градината. Вривата и виковете на побеснелия звяр бяха толкова силни, че цялата махала ехтеше. По едно време чух как кучето изписка силно и разбрах, че пъдарят го е светнал с някой камък по главата. Но миг след това то пак се съвзе и с още по-голямо настървение подгони нощния злодей. Свадата между двете животни трая около половин час, след туй отново всичко утихна и аз се поуспокоих, ала до края на нощта не можах да мигна. Не излизаше от ума ми този човек, не заглъхваше кучешкият лай. На сутринта, когато станах и отидох при герана да се мия, разбрах последствието от нощните приключения на нашия пъдар. Кучето лежеше мъртво до зида срещу герана, обърнало главата си към двора. Чичо Сава и семейството му, включително и оглупялата баба Тота, го бяха наобиколили втрещени и поразени от страшното злодейство. Отровата била толкова силна, че надвила дори и тази корава душа, излязла от пламъците на ада. Хем се радвах, че се отървах от вечния си неприятел, хем пък ми беше жал. Така ли трябваше да завърши кучето, па макар и да не заслужаваше да живее? На устата му беше избила гъста, жълта пяна, а очите му бяха отхвъркнали, като стъклени лимонадени топчета. Единият му крак, предният, беше прегънат, сякаш го подаваше да се здрависа, както това правеха добрите кучета. И това ме накара още повече да се нажала.

Докато си плисках лицето със студената вода, чичо Сава хвана кучето за единия крак и го повлече през двора към градината. Черната, остра козина лъщеше на утринното слънце и забираше като гребло праха и сламата отпреде си. Чичо Сава вървеше мълчаливо и бързо, а след него се мъкнехме ние двамата с Минчо, за да гледаме как ще стане погребението. За наше разочарование обаче не стана никакво погребение. Чичо Сава отиде на долния край на градината, приближи се до оградата и с все сила хвърли трупа на кучето у Филчови, като напсува и каза:

— Нека ви мирише, щом сте го отровили!

Щях да извикам, че не те са го отровили, но замълчах, не продумах нито дума за пъдаря и за всичко, което се беше случило през нощта. Струваше ми се, че ще ме обвинят в съучастничество и ново

престъпление. Знаех положително кой е извършил злодеянието и това ме изпълваше с още по-големи загадки.

Защо се гонят? Какво ги озлобява, та не могат да спят спокойно? Земята ли им не стига? Парите ли им са малко? Къщите ли им са грозни? Или няма какво да ядат?

И както трябваше да се очаква, започнаха да прехвърлят умрялото куче ту в единия, ту в другия двор, докато най-после някой го отвлече в корията и то там прогни и се забрави. Ала забравя ли се отмъщението? И ето занизаха се престъпления след престъпления — жестоки, глупави, понякога и смешни. За един месец умря козата, която Минчо пасеше, а на Филчо окуця конят. След туй изчезнаха от нашия курник три кокошки и три кокошки от техния курник. После някой счупи нашия прозорец, а същата вечер — и техния прозорец. По едно време се чу стрелба над нашия двор. Същата нощ се чу стрелба и над Филчовия двор. Умря тяхната котка, умря и нашата. А една сутрин отидох да се мия на герана и що да видя — цялата вода посиняла. Бяха хвърлили вътре пакет синка, за да ни изтровят. Това преля чашата и чичо Сава реши да действа безцеремонно, въпреки че нямаше никакви доказателства. Веднага уволни пъдаря за това, че не си гледал работата. Помня как стана това, защото пъдарят Гичо идва няколко пъти да протестира, като се позоваваше на законите. Впрочем всички ние все на законите се позоваваме, колчем ни стегнат цървулите... Та и той: „Не си прав, казва, по член еди-кой си трябва да ме предупредиш!“.

— А ти предупреди ли ме, като уби кучето бе, серсемино! — ревеше насреща му чичо Сава. — Предупреди ли ме, като хвърли синката в кладенеца и като отрови кокошките? Ами за козата? Ами за...

— Бай Сава! Внимавай, хей!... Ша та закарам в съда! Чуваш ли? Внимавай! И аз разбирам от закони! Клевета е това! А за клевета — пет години дават! Тъй че свивай си устата. Ако вие с Дочоолу си имате разправии, няма защо и мене да ме намесвате. Карайте се с него, вадете си очите, мене не ме бъркайте!

— Нали сте от една партия.

— Да, аз съм стамболовист! Не отричам. Което си е право, право си е. Но на мене стамболовистите ми дадоха хляба. Когато Дочоолу

беше кмет, той ме назначи... А ти сега ми вземаш хляба. Ей затуй не съм сега с вас радикалите.

— А кой те държи вече две години.

— Признавам, ти ме държиш, ама все ми търсиш слабото място да ме уволниш. Аз туй го забелязах още когато правехме изборите. Помниш ли? Даже ми се закани, че не съм гласувал за вашите. Не е ли тъй?! Но аз си държах на своите идеи! Всеки си има разбирания!

— Какви ти са разбиранията? Да тровиш селските кучета?

Пъдарят отново се докачи:

— Хей, бай Сава! Внимавай! Ша та пратя в съда!

— Дочоолу ли те подучва?... Кажу му, че другия път пак мене ще изберат за кмет, защото ме обичат хората, а него го мразят.

— А бе, бай Сава, остави тия работи! Кого обичат хората и кого мразят, то е кардинален въпрос! И аз мислех, че ме обичат, пък излезе, че никой не го е еня за мене!

— Нали Дочоолу ти е обещал да те прави стражар в околийското?

— Отде знаеш ти бе? — сепна се изведнъж пъдарят и се усмихна загадъчно. — Че ние на никого не сме казвали. Отде знаеш?

— Всичко знам аз! Само че тъй ще те изтапаросам, че няма и да те погледнат.

— Ха, те хората не ме познават. Всичко става по желанието на Дочоолу, а неговият син е, както знаеш, старшия в околийското. Тъй че, бай Сава, да ти кажа ли, аз не съжалявам за тукашната си служба. Което е право, право си е. Ала искам едно да те предупредя. Внимавай, съдебното дело е заведено за крушата повторно. Скоро ще получи призовка и твоят син...

Пъдарят намигна и сниши гласа си:

— Писали са ме прокурорски свидетел, аз мога и тъй, и тъй да свидетелствувам.

Чичо Сава изведнъж трепна, стъписа се малко назад, намръщи се и отсече с дебелия си глас:

— Маскара!

После се изплю в краката му и се обърна. Пъдарят се огледа, опита се да каже още нещо, но като видя, че никой няма да го чуе, и той се обърна и си отиде.

Не мина една седмица, и ето ти го нашия Гичо пристигна в село на кон, с нова стражарска униформа. И всички изтръпнахме. Само чичо Сава не се уплаши.

— Маскара е бил и пак маскара ще си остане! — рече той и махна отегчено с ръката си, сякаш пъдеше муха от носа си.

Аз не знам дали е станало по-силно Дряновското околийско управление, като е приело в редовете си стражаря Гичо Пенчев Иванов, но сред селските пастирчета настъпи истински празник. Помня, че и аз бях много радостен, макар че лятото вече си отиваше и скоро щяхме да започнем училище. Впрочем до Димитровден аз все още имах задължения към чичо Сава. Според пазарлъка сутрин трябваше да ходя на училище, а следобед да изкарвам говедата му на паша. Разбира се, това не беше толкова трудно, особено след като изчезна и Гичовата сянка от нашите кърища. Беше някак си по-весело и по-светло. Пък и междуособиците между двете семейства, които се следяха от цялото село, позатихнаха. Намаляха и злосторничествата, и взаимните закани. Даже чичо Сава изгреба синята вода от кладенеца, изхвърли калта, изми камъните и ние пак можехме да прием студена и бистра вода, прочута навред из махалата ни. Сложихме ново стъкло на счупения прозорец. Подновихме тръните на оградата и се успокоихме. Постепенно забравихме и крушата. Как може да се мисли, че едно нищо и никакво дърво, изкривено и изкорубено, което раждаше някакви дребни, сухи като бребенки, стипчиви плодове, може да стане причина за сериозен процес! Такива неща не отговарят на здравия човешки разум. И ние с пълно право се успокоихме. Дори баба няколко пъти ходи на черква да слуша с умиление Филчовия дядо, който четеше напоследък редовно Апостола. Имал мазен глас и кънтял, като че ли биела камбана. Пък когато четял Веруюто, заставал по средата на черквата като владика. Сърцето на баба се беше размекнало и тя си мислеше, че този набожен човек не е толкова лош, както го набеждаваха хората. Дори му беше пуснала алуминиево левче, когато минал покрай нея с дискаса да събира пари за черквата. Пък нали и в евангелието е казано: като имаш две ризи, дай едната на ближния си; като ти зашлевят плесница от едната страна, обърни и другата, да ти зашлевят и на нея плесница, белким първата не ти е достатъчна. С други думи, баба се настрои съвсем по евангелски и даже повика веднъж Филчо у дома и му даде шепа орехи да яде и да я споменува.

Филчо изяде орехите и си поиска още една шепа. Чудна идилия настъпваше в живота на нашето село. Но кукумявките и бухалите, които живеят по комините, нали си нямат друга работа, отново посяха семето на раздора. Чичо Сава пристигна една вечер у дома и както бяхме насядали около паралията, рече на всеослушание:

— Ето ви я призовката! Заповядайте!

Мама пусна лъжицата в скута си и едвам си преглътна хапката. Баба се прекръсти криво-ляво и стана, за да се увери с очите си. Пък аз се измъкнах незабелязано и застанах в ъгъла, дето беше по-тъмно, за да ме не гледат.

— На 24 того, в Търновския мирови съд. Дело номер...

Мама се озърна наоколо. Стори ми се, че търси точилката, но този път не за чичо Сава, а за мене. И аз се втурнах към вратата и с все сила избягах навън. Подире ми не тръгна никой, защото беше излишно. При това духаше студен октомврийски вятър, сваляше пожълтелите листа и пръскаше дъждовни капки в лицето ми.

V

Къде може да се укриеш в този малък свят? Поскитах из градината под дъжда и вятъра, после се завърнах премръзнал, напердашиха ме, задето съм се измокрил, и ме сложиха да спя под дебелия губер с надежда, че няма да се разболея. Наистина аз не се разболях, но спокойствието ми изчезна за дълго.

След дъжделивите дни настъпи сиромашкото лято, напече слънце, поникна нова тревица из стърнищата и по овразите. Само овцете и патките я пасяха. Едрият добитък не се задържаше по нея, защото не го засищаше.

Няма да забравя дългия път за Търново. Бяхме станали рано след полунощ, за да стигнем навреме, преди още да са започнали работа в съдилището. Бяхме наели една каруца заедно с чичо Сава, за да ни излезе по-евтино. Каруцарят се намираше най-отпред на една люлееща се дъска, застлана с овча кожа, а ние седяхме зад него в сеното, за да ни бъде по-меко и по-топло: чичо Сава и Минчо, мама и аз. Завихме коленете си с един градинарски кожух, за да не изстинем. Ние с мама седяхме обърнати с лицето си към конете, най-отзад, а чичо Сава и Минчо — по-близо до каруцаря, защото там уж било по-хубаво — по-малко друсало. Ала скоро разбрахме, че няма никакво значение къде ще седнеш в раздрънкания дървен сандък, който ни лашкаше тъй, че едвам си поемахме дъх. Само който се е возил в селска каруца с железни шини по изровен чакълест път, може да разбере нашата мъка. А каруцарят, един припрян нашенец, току въртеше камшика си над конете, подвикваше и свиреше с уста, сякаш имаше пред себе си не два дръгливи коня, а цяло хергеле. Като приближихме някой по-стръмен и по-дълъг баир, караше ни да слизаме и да вървим пеша, за да не се изморели конете. Ние слизахме, а на места и тикахме каруцата да не затъне в дълбоките коловози.

Минахме покрай Беглишки харман, отдето ни се мярна за последен път нашето заспало в тъмнината село. Свихме към Шемшовските гори и се спуснахме към долината на Янтра. Започнаха да гаснат звездите. На небето остана да свети само месецът, увиснал

над реката като преполовена погача. Гледах прехласнатата сънната долина, през която лъкатушеше реката, оградена на места с високи тополи и стари върби, обрулени и оголени от есенния вятър, и се придържах за рамото на мама да не падна. Тя беше позадрямала, затоплена от кожуха, но чувствавах как не ме забравя дори и в съня си. От време на време се поразмърдваше, проверяваше дали не съм се развил и пак се унасяше в сладката предутринна дрямка. Дремеха и другите. А Минчо се беше сврял в краката на баща си, покрил главата си с някакво вълнено палто и не се чуваше жив ли е, умрял ли е. Гледах като караконджул наоколо и не заспивах. Колкото приближавахме реката, толкова и захладяваше. По лъките наоколо вече блестеше сланата. Водата в широкия яз беше огряна от месечината и отдалеч изглеждаше като замръзнала. Дали от шума на яза, или от студа, но пръв се събуди чичо Сава. Той хъркаше като недоклан шопар и когато започна да се буди, дълго се дави и кашля, сякаш береше душа. Това стана причина да се събудят и останалите. Мама тутакси ме посъветва да се загърна като метна вълнения си шал на плещите ми. Шалът стигаше чак до кръста ми. И не само ме топлеше, но и ме изпълваше със сладкия аромат на мама, на нейния сандък, дето криеше дюли и моите кенарени бели ризки, които сама беше тъкала. Мило ми беше да усещам на плещите си и на кръстчето си този мек шал, събрал в себе си диханието и топлината на майчината любов.

Каруцата подрънкваше самотно в притихналия път. Една неизвестна птица прелетя над реката и се изгуби сред върбите. Чичо Сава извади лулата си и запуши. Знаем, че той пушеше с лулата си само в празнични дни, или пък когато отива в града. Тютюневата миризма съвсем ни разсъни. Когато преминавахме каменния мост, недалеч от яза, чичо Сава започна да ни разказва една отколешна приказка за двама турци, които накарали един българин да ги пренесе през реката. Тогава нямало мост. Българинът се съгласил и започнал да ги пренася. Когато стигнал средата на реката, спрял се и хвърлил единия турчин във водата. Другият, който стоял на брега, крещял, викал, заканвал се... Приказката беше дълга, подробна и неясна. И това ме ядоса.

— Не ми се вярва един българин да победи двама турци — рекох аз. — Това не може да бъде.

Чичо Сава извади лулата си и продължително ме изгледа:

— Кое не може да бъде?

— Това, дето го разправяш.

Мама се смути, сръга ме в ребрата и ми каза:

— На по-големите не се хортува тъй! Чуваш ли?

Аз се намръщих. Струваше ми се, че не ме е страх от никого и че мога да си приказвам каквото си искам. В края на краищата аз не бях вече ратай. При това отивах в града, и то не за друго, а да ме съдят. Защо да нямам право на свое мнение? Особено пък когато слушам разни глупости.

Чичо Сава смръкна няколко пъти от лулата си. Златните му зъби, направени в Америка, блеснаха на утринната дрезгавина, и ме предупреди да не съм чак толкова самонадеян.

— И бачо му Къню беше такъв — започна той, — ако беше ме послушал на времето, няма сега да гони Михаля из людските държави.

— Какъв Михал ще гони? — запитах аз.

Чичо Сава пребледня:

— Ще го видиш, като те тикнат в дранголника!

Каруцата превали Шукер баир и бързо заслиза надолу към града. Мама забради шала си, оправи кожухчето си, което се закопчаваше с телени копчета, обу черните си калеври и сложи бохчата в скута си. Аз нямаше какво да приготвям. Само си нахлупих по-ниско ученическата фуражка в ушите ми още повече клепнаха. Това развесели Минчо, който мълчеше до този миг, пребледнял и посърнал от студа като воценичка. Чичо Сава и той се натъкми — понамести черния си калпак, ланеца, който се показваше от джобчето на жилетката му, изсекна се, като се наведе от каруцата навън, бърса се дълго с един шарен пош и на края съвсем се ободри, дори забрави кавгата, която беше станала помежду ни. Това му беше доброто на него, че не беше злопаметен. Инак кой знае какво щеше да стане с мене! Не само забрави кавгата, ами започна и да ни се подиграва с Минчо, че щели сме да целунем някакво магаре под опашката, преди да влезем в града. Това развесели и мама. Тя започна да се смее. Присъедини се към шегата и каруцарят. И ние всички влязохме весели на Марно поле. Градът току-що се пробуждаше. Беше се вече разсъмнало. Подранилите търговци отваряха дюкянните си, за да посрещнат мющерии като нас. Бяха отворени и гостилниците, които чичо Сава наричаше „ахчийници“. А от фурните лъхаше на печен хляб и на бели симиди. Започнахме да преглъщаме. Чичо Сава ни каза да потраем още

малко, защото щял да ни заведе в „Двете братлета“, дето правели говежда чорба. Били му стари познати. Там имало и двор за конете и за каруцата.

Всичко ми беше чудно, интересно. Едно момче излезе от фурната с тава на главата, качи се на велосипед и тръгна из града. Тавата стоеше като закована на главата му. На друго място чух грамофон да свири. Срегнах един негър и се препънах от удивление. През краката ми се мушна малко къдраво кученце, което започна да ме джавка. Аз се изплаших, а мама ми каза, че то не хапело и било по-страхливо и от мене. Тропнах му с цървулките си и то избяга... Какво още видях в този град? Една къща с маймунка, издялана от камък. Един железен мост, който минава над Янтра. Два тунела под града. И влака, който лети през тях и пищи, та оглася цялата котловина. Видях и затвора. И неволно се хванах за полите на мама. Наистина страшна грамада! Зидовете му се спущаха чак до реката. Чичо Сава ни осведоми, че в този затвор бил лежал Филип Тотю. Аз още повече се изплаших.

Вървахме по главната улица, затоплени от говеждата чорба, и слушахме чичо Сава, който ни поучаваше с големите си познания. И Света гора, и Царевец, дето били палатите на българските царе, и лобното място на Бача Кира... Ала най-важна си остана адвокатската улица, дето трябваше да отидем, преди да са започнали съдебните заседания.

Чичо Сава бързаше. И ние с Минчо притичвахме подире му като кученца. Аз се придържах за дългата фуста на мама — нововеничка, домоткана, тъмночервена с черни ширити, на едри гънки, шумлива.

С черния си калпак, с тъмносинята шаячна полушубка, с дебелия бастун и с лулата чичо Сава беше истински селски кмет, слязъл от балкана да урежда някои държавни работи. Ние бяхме неговите поданици — покорна и тъмна рая, която не знаеше къде отива и какво ще я правят. Трябваше само да слушаме и да се подчиняваме, за да излезе на добър край всичко, което бяхме започнали.

Адвокатската улица! И сега я помня тази тясна, стръмна уличка, която започва от площада дето е бил обесен някога Велчо Завераджията, и свършва до самия съд. От двете ѝ страни висяха, окачени като флагчета, тенекиени табелки, на които бяха написани имената на адвокатите. Толкова много адвокати, че човек се чудеше при кого по-напред да влезе! Разбира се, чичо Сава си имаше свой човек, някакъв радикал, когото на времето избирали в нашето село за

народен представител. Кантората на радикала беше претърпана със селяни, затова чичо Сава ни каза да почакаме отвън. А той самият влезе да оправя работата ни. Мама приседна отстрани на прага с бохчичката в скута, а ние с Минчо зяпахме през прозорчето, за да видим какво става в тайнствената кантора. Просителите бяха толкова много, че почти не се виждаше адвокатът, седнал зад една дълга маса, отрупана с дебели папки. Можех само два пъти да зърна брадата на радикала. Той беше с къса, подострена, побеляла вече брадичка. И веднага съобщих на Минчо. Чичо Сава беше се доближил до бюрото и даваше отдалеч някакви знаци. Адвокатът го успокои. Тогава чичо Сава накара някакви селяни да се сместят и седна на охлузената пейка, като зае почти половината от нея. Щом чичо Сава седна, значи, ще се чака дълго! Въоръжихме се с търпение. През това време движението по уличката се увеличаваше. На тумби, на тумби прииждаха селяни, сякаш извираха отнякъде, влизаха-излизаха от канторите, търчаха надолу към съда, караха се помежду си, надвикваха се. За какво се съдеха тези хора, бог ги знае. Мама каза, че между тях имало много „мусински свидетели“. После разбрах, че това значело лъжливи свидетели, които се явявали пред съда, за да изкарат препитанието си.

Най-после чичо Сава се добра до бюрото на адвоката. По всичко личеше, че адвокатът бърза, защото постоянно вадеше един часовник с капаци, отваряше го и се мръщеше. А на чичо Сава, както изглежда, му се водеше дълъг разговор. Какво са приказвали, не знам, но когато чичо Сава излезе, беше много сърдит. Махна с ръка и каза недоволно:

— Оядоха се!...

И ни помъкна към друга кантора. Изредихме няколко кантора и все това: „Оядоха се“, докато най-после стигнахме до кантората на един социалист — по-умерен, по думите на чичо Сава, не от тесняците, а от широките! Бяхме вече изредили всички партии: радикали, демократи, сговористи, земеделци. Само не и при стамболовист!

Социалистът ни посрещна много радушно, сякаш само нас беше чакал, може би и за това, че в кантората му почти нямаше клиенти. Той беше разговорлив и много деликатен. Покани всички ни да седнем и внимателно изслуша чичо Сава. Разказа му се отново всичко за крушата, за стършелите, за печената тиква. Докато говорехме с адвоката, чичо Сава изведнъж трепна. По тротоара минаваше Дочоолу

с адвокатата си. Подир тях, на две крачки, тропаше с новите си ботуши нашият бивш пъдар, когото бяха направили стражар в Дряновското околийско управление и сега го водеха да лъжесвидетелствува.

— Спукана ни е работата — рече мама, — щом са помъкнали и Гича. Той е по-лош и от мусинските свидетели!

Адвокатът дълго рови една папка, търси там нещо, чете, прелиства, после каза, че могло да се помирим. Трябвало обаче да влезем във връзка с ищеца. „Ищецът“ беше, както разбрах, дядото на Филчо. Изведнъж ми стана смешна и безсмислена цялата лутаница досега! Това сме могли да направим и на село!

Отначало чичо Сава не даваше и да се издума за помирение, отвратен от хората и от техния партизанлък. Спориха с адвокатата, четеха някакви закони, препираха се и накрая стигнаха пак до помирението. Доколкото разбрах, адвокатът реши сам да свърши тази деликатна работа, като влезе в лична връзка с Дочоолу. Този наш защитник беше млад, подвижен, енергичен, със златни очила, които много му отиваха. Взе чантата си, заключи кантората и ни поведе към съда. Тичахме като палета подире му, а чичо Сава пухтеше и се задъхваше редом с него.

В съда се загубихме из дългите полутъмни коридори. Енергичният адвокат със златните очила, които много му приличаха, влиза и излиза в някакви стаи. А по едно време го видяхме да разговаря с адвокатата на Дочоолу. После пак дойде при чичо Сава, препираха се за нещо и пак се събраха с адвокатата на Дочоолу. Какво са разговаряли, не знам, но на края чичо Сава извади шарения си пош и започна да бърше потния си врат. От това разбрах, че са се споразумели.

— Трябва да платим разносните по делото и... баста!

Мама го гледаше учудено. Той продължи да трие потта си.

— Какво да ги правиш, взели са най-силния адвокат. Целият съд му трепери. По-добре да се помирим, отколкото да се състезаваме с бай Момча. Сто пъти съм казвал, че този град се управлява от стамболовистите! Мама стоеше като вцепенена.

— Без пари няма да мине — продължи чичо Сава, — трябва и на адвокатчето да хвърлим нещо. Благодарение на него стигнахме до помирението.

— Че какво пък? — опита се да възрази мама.

— А, много работа свърши то!... Инак бяхме я съвсем вапцали. Дочоолу искаше голяма сума! Изглежда, че и бай Момчо го е посъветвал да се вразуми. Пък и нашето адвокатче си го бива! Без него нищо нямаше да постигнем! Има хляб в него. Тя аслъ тяхната партия се застъпва за сиромасите. Трябва да им се признае. Нашият радикал излезе поплювко!

Чичо Сава ни изведе извън съдебната сграда, помъкна ни обратно през адвокатската улица и все по-яростно нападаше радикалите. Личеше, че настъпва нещо в душата на чичо Сава. И сега ние присъствувахме на този душевен прелом. Ала когато платихме таксата на адвоката, чичо Сава каза:

— И тоз ни одра с големия кремък... Нейсе, да си вървим, че дълъг път ни чака... Оправихме я криво-ляво.

Този път не ядохме говежда чорба, защото адвокатчето и Дочоолу ни бяха изяли „пая“ по думите на чичо Сава. Качихме се в каруцата и потеглихме за село, умърлушени и смачкани, като че ли ни бяха прекарали през габровска тепавица. Минахме покрай обуцарския магазин на господин Ръцев, ала не посмях да продумам за сандалките, които чичо Сава трябваше да ми купи. За костюма и не помислях! Чичо Сава беше казал на мама:

— Като пресметнем един чифт сандали и един кат дрехи, едвам се покриват разноските по делото... Другата сметка — прошения, гербови марки и други такива — поемам аз... Няма да се циганим я? Хора сме, ще си потрябваме... Тъй дошло сега, да си помагаме!

Мама едва се сдържаше. Ако беше в ръката ѝ точилката, щеше навярно да го цапардоса по гърба, за да млъкне и да не се преструва на благодетел. В края на краищата целият ми труд през лятото беше отишъл на вятъра! Но какво от това?

Аз бял весел, радостен, независим. Нямаше никаква причина да се плаша от когото и да било. Пък и чичо Сава едва ли щеше да бъде избран втори път за кмет в нашето село, даже и да станеше социалист! А за сандали и нови дрехи мога и да почакам. Всички селски момчета носят цървули и стари шаячни дрехи и нищо им няма!...

ТРЕТА ЧАСТ

I

През ноември заровихме житното зърно в земята, а в началото на декември то се показва, сякаш му беше омръзнало да стои самичко под студената черна пръст, дето не проникваше нито слънцето, нито шумоленето на вятъра. Засетите угари изведнъж се покриха със зелена мъгличка, която от ден на ден потъмняваше и лъщеше на декемврийското слънце.

Тази загадка не учудваше никого. Тъй си е вървяло от стари времена, тъй ще си върви и сега. Зърното се усмихна насреща ни и каза: „Аз пак съм тук! Пак дишам! Пак се радвам на слънцето! Заровете ме отново, пак ще поникна!“.

Гледахме зелените губери, които подухваше вятърът, и благославяхме земята, че няма да ни остави гладни. Сега трябваше само да ги затрупа снегът, за да не измръзнат през зимата, и всичко щеше да бъде наред. Можехме спокойно да отпуснем коланите си, както казваше баба, загледана в бъдещето.

Наистина такова плодородие не бяхме виждали дори и в най-добрите си сънища. Сякаш бяхме изровили имането на Беглишки харман и сега, се наслаждавахме на щастието си. На двора стърчеше една купа насечени вършини, с дъбова шума, с която щяхме да храним през зимата овцете и козата Петрана, за да ни родят агнета и още едно яренце. Зад листницата се издигаше голям дръвник със сухи дървета за огрев. Те бяха толкова много, че закарахме в Търново една кола и ги продадохме. С парите, помня, като днес, мама ми купи топли шушонки от магазина на господин Ръцев и шаячен плат, за да ми ушие шубичка. За пръв път носех купешки плат и това изведнъж ме направи много важен. Отидохме при нашия селски шивач Дончо Петров и той ми измайстори такава шубичка, която носих след туй пет години, докато ми стане удобна и по мярка.

Богатството ни всъщност беше събрано в мазето. Там се намираще един кош с царевича, една делва със сирене, тенекия мас, две качета с туршия. В голямата каца, опасана с ръждясали железни обръчи, бяхме сложили зеле да втасва. След един месец щяхме да прием

зелева чорба и щяхме да ядем кисело зеле, посипано с червен пипер. Зад кацата, в тъмното, дете не проникваше никаква светлина, баба беше набучила в пръстта десетина стръка праз лук. Това беше любимото ѝ ядене, да нареже праз лук в зелената чорба заедно с люти изсушени чушки. Разбира се, тук някъде в тъмното беше скрито и черничевото буренце, в което наливаха ракията, предназначена за гости по големите празници!

Всичко имаше в нашето мазе. Жените като мравки бяха събирали и мъкнали цяло лято, за да си бъдат спокойни през зимата. Само аз бях щурецьт в тази къща, защото нищо не бях припечелил. Ала жените не ми се сърдеха, нито ми подричаха, защото на всички беше ясно това, което се беше случило с мене през лятото. Чичо Сава от кумова срама донесъл едно чувалче бяло брашно и казал на мама: „Вземи Петровия пай и не казвай на Събюйца, че ша ми издере очите!“. Мама взела чувалчето и запазила тайната. Само баба научила и казала: „Проговори съвестта му!“. И стрелнала възмутено с ръката си към къщата на чичо Сава, дете аз бях слугувал „бадява“. Тъй че към мравуняка притурих и аз едно чувалче бяло брашно, от което мама щеше да ни точи баници по празниците през януари, както правеха в другите къщи всяка година през зимата.

Спомням си всичко това и се изпълвам с умиление за трудолюбието на жените, останали самички да се борят с негодите и мъките. Особено се възхищавам от мама, която беше не само грижовна майка, но и забележителна организаторка. Тя водеше с припряна настойчивост нашето сиромашко стопанство и не искаше да падне подолу от мъжете, които се бяха завърнали живи и здрави от фронта. Тя не искаше да ни остави гладни и петимни за нищо. Тя не искаше да се чувствуваме сираци. Ние бяхме сигурни, че ще изкараме зимата с такова претъпкано мазе и с такава предвидлива майка, която и денем и нощем мислеше за нас.

Ала щастието на сиромаша е кратко като зимния ден — докато го видиш и му се зарадваш, и то си отишло. Тъкмо се отпуснахме и започнахме да пеем по-често Ботювите песни по молба на баба, и ето че пристигна скръбна вест от Дряново — починал дядо Денчо кундурджията. Умрял от глад, както си лежал на дървения одър, самичък, изсъхнал и побелял като кобилата си. Натоварихме се всички в една каруца и отидохме да го погребем. Много ни беше мъчно за

стареца. Баба постоянно нареждаше: „Нема̀ късмет горкото! Таман щях да му изпровода малко сланина да се облажи за Коледа и взе че се помина. Бог да го прости, отърва се“. Мама се обливаше мълчаливо в сълзи, но аз знаех, че те са за баща ми, когото тя не можеше да прежали и за когото си спомняше винаги щом отидеше на погребение. И сега тя плачеше мълчаливо около дървения ковчег на дяда Денча и слагаше здравец по гърдите му, за да не се вижда скъсаната му риза. Погребахме го на края на дряновските гробища, досами гората, дето заравяха бездомниците и непознатите скитници. Там сложихме един дървен кръст и покрихме със суха дъбова шума простата могила. От общината взеха кобилката заради разноските, извършени около погребението. И от кундурджията не остана нищо, освен спомен за него и за двамата му синове Боби и Стефан, загинали за нашата свобода! Споменът за побелелия старец, който се появяваше от време на време в нашето село на хълма откъм Дряново, възседнал бялата кобилка, усмихнат, заваян, сякаш беше слязъл от небето, гладен и весел, и винаги храбър, дошъл от други светове, остана завинаги в сърцата ни... И колчем станеше дума по-късно за него, баба все ще каже на шега: „Какво се перчиш като дяда си Денча, бог да го прости. Добър беше, ама много се халосваше, все го пердашеха, бог да го прости. Пък и за певец се туряше, че само ни разсмиваше. Аз му викам: «Нямаш глас бре!». Пък то ми вика: «Имам!». «Че като имаш, пей!» И кукуригаше като петле около Петровден, бог да го прости...“ Аз не знам дали бог му е простил греховете, както често споменаваше баба, но дядо Денчо стои в сърцето ми до ден-днешен като добър и весел праведник. И аз никога няма да го забравя, макар да е изчезнал гробът му от лицето на земята.

Все по това време пристигна от Делиормана и брат ми, най-големият, който беше там на работа в една мелница. Неговото пристигане съживи цялото ни село. Всички идваха у дома да го видят и да се здрависат с него. И, най-важното, да разгледат велосипеда, който беше купил от Разград. Не си спомням каква марка е бил този велосипед, но и досега не мога да го забравя — особено звънчето на велосипеда, което натисках от време на време с разрешение на брат ми и плаших селските момичета.

Намина у нас, уж случайно, и чичо Сава, но той не се зачуди на велосипеда, защото беше виждал други, по-интересни велосипеди в

Америка. Само запита колко струва и даде съвет на брат ми да пази спиците, че спиците били най-важното нещо на велосипеда. Бати му каза, че това нямало никакво значение, защото фирмата му била дала гаранции. И показва гаранцията, като извади портмонето си. То беше кожено, натъпкано с разни книжа, между които и няколко червени банкноти. Чичо Сава веднага промени тона си и стана по-любезен, като добави, че и в Америка давали гаранционни писма. Само Дочоолу, Филчовият дядо, не дойде у нас да види велосипеда, но чухме, че бил казал: „На гол тумбак — пищови!“. Което означавало, че на брат ми не приличало да има велосипед. Ала брат ми не се смути от тези думи на Дочоолу. Напротив, по два пъти на ден профучаваше през селото и дрънкаше със звънчето, колчем минеше покрай къщата на Дочоолу. Веднъж дори сложи и мене на седлото отзад и минахме през цялото село. А Филчо тичаше подире ни и се хвалеше, че и на него щели да купят велосипед.

Цяла седмица стоя брат ми на село с велосипеда и аз бях най-щастливото момче — бях забравил уроците си и един ден дори не отидох на училище.

Всички се учудваха на велосипеда, само буля с „двата зъма“ беше безразлична. Тя се радваше повече на биберното палто, което брат ми й донесе, и на копринения баръш, украсен по четирите краища с дребни златни мъниста, отколкото на студеното лъскаво желязо.

За всички ни имаше подаръци. Аз получих една батерийка, близначката получи сандалки, баба — кутия тахан халва, а мама — вълнен шал да се забражда през зимата, за да не простине. Сестра ми, по-голямата, получи един гердан от стъклени синци, които подрънкваха много весело, като звънчета. Такъв празник никога не е имало у дома. Изведнъж се усети, че в къщата е влязъл мъж. Даже дядо Електрика, с червените очи, дойде да поразпита туй-онуй за политиката. Но се оказа, че брат ми не се интересува от политика. Не знаеше например, че имало министерска криза и че се готвели парламентарни избори. Това смая селския политик.

— Къню беше друг — каза той, — на този окото му повече в търговията, отколкото в политиката.

— Че какво пък — разсърди се баба, — нека и търговци да има в нашата къща... Я виж какви армагани е купило момчето. И жена си стъкми като млада невеста, че и на себе си купило.

— Трябва да се мисли и за общото!

— А, тъй било то! Сè ние да мислим за общото, пък другите да трупат богатства!...

— Егоизмът е нещо много вредно. Трябва да се внимава — продължи дядо Електрика, — човек се увълчва.

Старицата обаче не беше съгласна с философията на своя приятел и смяташе, че той завижда на щастието ни. Освен това според баба единият ни брат се беше пренесъл вече в жертва на народа, сега нека пък другият си поживее. От едно семейство две жертви е прекалено много! Тя не каза това, но изглежда, че го мислеше, защото този път твърде студено се раздели с политическия си приятел и не го изпроводи до вратнята, както правеше друг път.

Брат ми наистина беше човек на живота — хапваше си, сръбваше си и се обличаше според тогавашната мода. Даже пристигна на село с колосана яка, бомбе и бастун, който постоянно се пречкаше в ръцете му. На жилетката му висеше синджирче за часовник, ала часовник нямаше. Щял да си купи другото лято. Сега предпочел велосипеда.

— Хвърлил съм око на един хронометър „Омега“ — каза той, — но трябва да се изчака подходящ момент.

Баба го гледаше усмихнато.

— Произвеждат ги в Швейцария — продължи брат ми, — а Швейцария е страната на часовниците — най-малката и най-богата държава! Там има часовници като бобено зърно цифрите им се виждат с увеличително стъкло, леща. И на туй отгоре свирят маршове, каквито си поискаш.

Буля с „двата зъма“ беше сложила напуканите си ръце върху престилката си и гледаше тъпо своя наконтен съпруг със сините си кротки очи. Той продължаваше да се хвали:

— Един механик от нашата мелница искаше да му продам велосипеда, но аз се отказах. След една година ще получа премиални и тогава ще го продам и ще си купя мотоцикъл.

— Защо ти е цикъл бре, сине — уплаши се баба, — защо ти са тия железа. Дърво, без корени. Поглеж, че някъде те хвърлило в някой хендек. Я се остави от тези мераци.

Ами скътай малко парици настрана, че да си направиш къща.

— Има време и за къща, бабо! — успокои я брат ми. — Аз и по този въпрос съм мислил. Моята къща ще бъде двуетажна. По-малка —

не!

— Тъй де, и аз тъй казвам!

— Но за тази работа трябва капитал. Сега още не съм в състояние.

— Че как ще си в състояние, като купуваш разни колелета и часовници... и бастуни...

— Не си права, бабо, аз се срещам с разни хора и трябва да се държа на положение.

— Ами че ти пак се дръж на положение.

— Не, не си права!... Хората посрещат по дрехите и изпращат по ума. Аз притежавам и едното, и другото.

— Че то хубаво, щом е тъй... Само че скътай си парици, отделяй по малко настрана. Сè ще ти дотрябват. Човек без къща, сè едно дърво на полето, самичко, брули го вятърът.

— За къщата аз казах: двуетажна, с желязна ограда.

— Че може и без ограда... Ти направи къщата.

— Как тъй без ограда! — възрази брат ми. — Не може без ограда! Ти не ги разбираш тия работи. Само че не съм намислил още де да я издигна: в Калчовото ли, на мястото на старата къща, или на Беглишки харман, на високото, та да се вижда отвред, че и от Соколово.

— В Калчовото е по-добре, ще вземеш камъните от старата — рече баба.

— Не ми трябва стари камъни! В моята къща всичко ще бъде ново! Аз ще направя такава къща, че да си глътнат езиците и Дочоолу, и Савата! Един приятел ми предлага да я издигна в Разград, но аз все още се двоумя. Предпочитам тук.

— Тук е по-хубаво, баби!

— Не, не се знае! Ти не бързай, бабо! Положението е по-особено. Ако стане една работа, каквато съм я намислил, може и в Разград.

— Че каква работа?

— Нещо съм намислил.

Любопитството на старицата пламна. Дори и буля ококори сините си очи. Брат ми приглади с длан къдравия си перчем и се усмихна:

— Канят ме да стана ортак в една маслобойна. Ако вляза, работата става вече друга. Сбогом, село! Но засега още съм в

преговори. Нямам достатъчно гаранции.

Докато брат ми разправяше за гаранциите, в собата влезе мама. Тя беше ходила да сече дърва на двора, защото върху престилката ѝ още се виждаха трески и изсъхнала шума. Като я видя изморена и посиняла от студа, брат ми престана да говори за гаранциите. Той избягваше да се хвали пред мама.

В края на седмицата той обяви на всеослушание, че е решил да вземе със себе си буля, за да му готвела и да го перяла. Ние много не се разтревожихме, защото през зимата нямаше полска работа, но все пак ни стана мъчно. Мама дори се начумери, тъй като буля с „двата зъма“ беше първата ѝ помощничка. Сега щеше да остане самичка, защото баба не можеше да ѝ помага — през зимата я мъчеше задухата. Сестра ми, сладкодумницата, също не можеше да отмени една работна снаха. С една дума, брат ми беше дошъл да ни отнеме най-добрия работник и затова не ни стана много приятно.

Само баба, като поразмисли, каза:

— То не е лошо да се върти около тебе булката.

— Разбира се, бабо!

— И ще те опере, и ще ти сготви. Няма да пилееш парите си по разни ахчийници.

— Точно тъй, бабо! Имам нужда от жена аз! То се знае!

— Само че като се запролети, пак ни я върни, че няма кой да ни оре нивите.

— То се знае... Ако, разбира се, дотогава не стане онази работа с маслобойната, за която ти съобщих.

Старицата го изгледа недоверчиво:

— Ти с маслобойната не се залавяй, сине! Тя не е твоя работа.

— Защо пък?

— Кой знае на какви хора ще налетиш. По-добре почакай Къня да се завърне от ябана и тогава двамата с него, по братски, се заловете с тази работа.

— Ха — усмихна се брат ми, — какво ще ми помогне Къню! За тази работа трябват капитали, а Къню е гол като тояга. Той е против капитала. Не, с Къня ортаклък аз няма да правя. Още повече че неговото завръщане хич се не вижда.

Всички настръгнахме:

— Ти пък отде знаеш? Кой ти каза?

— Тъй приказват.

— Кой приказва? Чорбаджиите ли! И ти си взел да им вярваш — сряза го старицата. — Я да се махаш от главата ми, че като взема хурката, само на търговци и фабриканти ще ми станеш!... Тъй било то! Не ще с брат си да прави орталък... А с кого ще правиш, ако не с брат си бре? С людските ли хайдутти? Върви, че да те вкарат в драголника! Не щял с брат си да се сдружава!

През това време буля вече събираше багажа си. Натъпка две бохчи с кенарени ризи и пешкири, а в един голям плетен куфар нареди фустаните си и престилките, с които ходеше на хорото да играе. След това наниза на бялата си шия пендарите, които бе получила от майка си, сложи и една потъмняла сребърна гривна. На края мушна и едно червено мушкато над ухото си и собата грейна, като че ли влезе слънцето откъм прозореца. Отзад, на гъба ѝ, играеха двете руси плитки, дебели колкото ръката ми, и се гънеха върху кадифеното биберно палто, като че ли бяха живи. Баба не можеше да им се нарадва. Тя беше повече прехласната, отколкото брат ми, който напоследък не се трогваше много от селските красавици с напукани пети и загрубели ръце от вятъра и студа.

Той — с бомбето и колосаната яка — и тя — с фустанелите и зеления вълнен шал — не си схождаха, сякаш бяха две цветя от две различни градини. Ала и двамата бяха хубави. Той беше единствен от цялата ни фамилия: висок, строен, с черна къдрава коса, игриви, лъскави очи, над които лежаха гъсти копринени вежди, сключени помежду си. Имаше извит гърбав нос, скулесто мургаво лице, бели зъби. Трябва да е бил тогава на 26 години, а ми се струваше много възрастен.

Помня как ги изпровождахме по пътя за гара Соколово с волската кола. Той постоянно ми наръчваше да внимавам и да си уча уроците. Аз, знаех, че това го прави, за да покаже, че е глава на семейството. И като всяка глава трябва да поучава. Съветваше ме да залягам за науките. Сочеше себе си за пример. „Ей — казваше ми той, — ако аз бях залягал на времето сега да съм счетоводител или най-малкото секретар-бирник. Но аз не залягах. Пък и тогава нямаше кой да ме посъветва. Останахме рано сираци. И тъй пропиляхме времето си. Разбира се, сега ще наваксам загубеното! Макар да нямам нужния ценз!“

По-късно разбрах от баба, че той не завършил основното си образование, защото „книгите много не го либели“. Но въпреки това той беше умен отракан и нямаше да пропадне.

Волската кола скрибуцаше лениво по черния път, ние вървахме отпред с брат ми, а буля с „двата зъма“ и мама бяха седнали в колата до плетения сандък и бохчите и оглеждаха нивите наоколо. И на двете очите им бяха все в посевите. А ние с брат ми се занимавахме с науката.

На гара Соколово чакахме един час. Понеже мама беше от припрените, доведе ни по-рано на гарата да не сме изпуснели трена. Тя се ръководеше от правилото: ние да чакаме него, а не той нас. И затова предпочиташе с един-два часа да отива по-рано на гарата, за да е спокойна. Тази нейна припряност бяхме наследили всички и до днес я носим, колчем тръгнем да пътуваме нанякъде.

С голяма мъка натоварихме багажа, но брат ми успя да се настани до прозореца, откъдето ни махна с ръка за довиждане. До него се беше сгушила буля със зеления вълнен шал, под който се виждаше червеното мушкато. Тя ни се усмихваше и бършеше сълзите си. Очите ѝ бяха сини. И ми се струваше, че и сълзите, които капеха от тях, също бяха сини. Без да искам, и аз се разплаках.

Влакът изви зад Соколовските възвишения и се изгуби от погледа ни. Мама се озърна да види дали колата стои на мястото си и дали воловете не са се подплашили от свирката на трена и ми каза тъжно:

— Отиде си добрата ни помощница.

После се поразмисли и добави:

— Нищо, и на него му трябва! Кой ще го пере и глади, кой ще му готви... Дано пролетес я върне!...

Свирката на влака пищеше надолу из дефилето и разчистваше пътя на моя брат, който отиваше с жена си да завладява света...

II

Останахме сами. Къщата опустя. Уж буля с „двата зъма“ беше най-мълчаливият човек в нашия дом, а изведнъж се почувствува отсъствието ѝ. И това най-много го разбираше мама. Тя ходеше вечер самичка да наглежда воловете и останалия добитък в обора. Ставаше посред нощ да види кокошките в курника — дали не се е промъкнала лисицата, защото напоследък една лисица бродеше из нашата махала и правеше големи пакости.

Къщната работа падна на двете мамини ръце, но мама не се оплакваше на никого. Напротив, стана още по-усърдна и работлива. Сутрин първа се будеше, преди още да са пропели петлите. Наклаждаше огъня, слагаше вода, за да попари слама за воловете; нахранваше прасето, което квичеше отчаяно, затворено в кочината, сякаш го колежа; Хвърляше просо на кокошките. След туй отиваше за вода до съседния бунар и тогава чак ни будеше да си измием очите и да си приготвим уроците. През това време в едно черно, опушено от огъня котле се вареше вода, от която правехме попара за закуска, преди да отидем с близначката на училище.

Сестра ми, сладкодумницата, се опитваше да отмени буля, но винаги се успиваше, щом решеше да помогне на мама. Само вечер отиваше до плевнята да наскубе сено, като пееше през цялото време, за да покаже, че не я е страх. От нейните песни се разбуждаха кокошките и кудкудякаха до късно, дорде се успокоят. Веднъж баба ѝ каза:

— Много те е страх мари, Цонке!

А тя се докачи и рече:

— Щом тъй мислите за мене, няма вече да ходя в плевнята. Ходете си сами. Нощес един вълк прескочи през оградата.

— През коя ограда?

— През нашата.

— Не думай мари, Цонке! То ще е било даскаловото куче.

— Никакво куче, същински вълк! Голям колкото даскаловото теле. На ушите му имаше нещо вързано.

— Че какво ще е било вързано?

— Нещо като пендари... златни. Лъщяха на месечината. Аз му рекох: бау! Пък той ме погледна и премигна. Подирка взе, че изтрака със зъбите си. Пък аз му рекох още веднъж: бау! И той раздруска главата си. И пендарите издрънчаха като тенекия. Какво беше туй чудо, и аз не разбрах. Имало, казват, таквиз вълци, сватбари. Носели поличба.

Баба се засмя:

— Сигурно е кум, дошъл да сгледа... Нали си имаме мома за женене.

Сестра ми се връцна, уж че се е докачила, но после пак остана при баба. Беше й приятно да слуша за кума.

— Е, че как тъй? — запита тя. — То си е животно; ни знай да разбира от тези работи. Каква сгледа ще прави?

— Тъй ти се струва... Таквиз вълци обикалят зимно време по селата и зло не вършат. Те са само за добро... Едно време тетю ми каза, че преди да се събера с дядо ви, бог да го прости, пак се появил на нашата ограда един такъв вълк. Тетю му викал бау, пък той не се помръдвал, стоял си като закован:

— Имал ли е нещо на ушите си?

— За туй не съм го питала. Трябва да е имал щом като е бил от тези вълци. Те не ходят току-тъй без нищо.

— И какво станало след туй?

— Сватба. Туй стана. Дорде се озърна, и дядо ти, бог да го прости, довтаса с годечарите да ме иска. Пък аз уж го не рача, ама вълкът все ми е в главата... Тъй ми било писано. Преди велики пости се венчахме, че не разрешаваха от митрополията да правим сватби през постите, много беше строго.

Сестра ми се замисли. На другата вечер пак дотича в собата и събщи, че отново видяла вълка. Освен пендарите, които подрънквали на шията му, видяла и един шарен пискюл, завързан около врата му.

Баба се засмя:

— Ама нещо друго не видя ли, завързано на опашката му.

— Не.

— Като видиш пош, вързан на опашката му, сватбата е вече готова.

Не знам сестра ми дали повярва на тия приказки, които сама си съчиняваше, но всяка вечер тя тичаше към плевника, взираше се из

градината, отдето трябваше да дойде кумът, и всеки път се завръщаше и разказваше фантастичните новини. Даже веднъж вълкът ѝ проговорил, но понеже духнал силен вятър, и затова не чула ясно думите му. Като че ли ѝ казал: „Стига си излизала навън, моме, че да не изстинеш преди сватбата“. Пък така му казала: „Я се махай оттук бре! Кой ли ти обръща внимание!“. А той тракнал със зъбите си и скочил от дувара в градината и си заминал къде Синия вир, дето през зимата се събират всички вълци и там се сговарят върху леда накъде да тръгнат, за да дирят плячката си.

Много ми беше весело и забавно с тая сладкодумница. До Никулден тя ни забавлява с тоя вълк. А след туй като падна снегът и затрупа оградите и не се виждаше никаква пъртина, престана да идва и вълкът. Или може би тъй ми се стори, защото сестра ми вече не ходеше на хармана, нито разправяше онова, което бе видяла. Стана мълчалива и малко тъжна. Даже като я питах нещо, не отговаряше. Какво се беше случило с нея, не ми стана ясно. Веднъж се опитах да я ядосам, като я хванах за дългата плитка и я опънах. Но тя ме перна през ръката и ми каза: „Я не се закачай!“. И аз я оставих.

Една нощ обаче чух следния разговор между мама и баба. И разбрах защо беше идвал вълкът у нас на оградата.

Баба каза:

— Не си права, Гано! На момичето му е излязъл късметя, да не го отклоняваме, подир ще си скубем косите.

— Мъничко е още мари, мале!

— Къ'щяло да е мъничко. Че и аз се омъжих на времето на шеснайсе години, да не бях и петнайсе. То на момиче като му излезе късметя, трябва да се жени.

— Няма да разрешат от митрополията. На шеснайсетгодишни не дават вула. Пък без вула каква сватба ще правим.

— А! Ще занесем на владиката една кошница орехи и ще даде вула! Че как даде вула на Донювата Еленка?

— Донювата Еленка беше на седемнайсе, пък нашата е на шеснайсе.

— Все то. Ами да не изпусκαме момчето, за даскал ѝ писано да се омъжи. То аслъ лани, като ладуваха, тъй я припяха: „На стол седи, с перо пише...“. И тъй ще бъде, ами барем да не изпусκαме късметя си.

Седя и си мисля: ето го вълка — учителя по аритметика, даскал Генчо!

Преди две години той беше учител на сестра ми и я харесал, макар да беше получила три двойки, заради които не довърши прогимназията. Тези двойки тя получила не защото беше глупава, а защото постоянно се заплесвала и разправяла разни истории, които нямали нищо общо с учението. Тъй че никой не смяташе това нейно изоставане за нещо срамотно. Щом навърши четиринадесет години, законът ѝ даде право да напусне училището. И тя го напусна, но даскал Генчо я запомнил и сега я искаше да му стане жена. Чудех се на даскал Генча какво толкоз беше харесал у сестра ми, та искаше да се жени за нея. Ами че тя беше черна и с тия продълговати очи и изпъкнали скули приличаше на татарин. Само зъбите ѝ бяха равни, бели, наредени един до друг като мъниста... Но щом я е харесал, нека си я вземе.

До Коледа се водиха преговори. Не е лесно едно селско момиче да се задоми, ако не му дадат вула от митрополията. Тази вула (нищо не разбирам!) била страшно нещо! Сестра ми по цял ден хленчеше и караше баба да ходи при дядо Електрика да отвори законите си и да види какво пише там за вулата. Баба ходи на два пъти, но и на двата пъти се връща без резултат. В „Селски закони“ на дядо Електрика нямало нищо за вулата. За нея било писано в църковните закони, но дядо Електрика не ги познавал и не искал да ги знае. Баба го помолила да отиде до митрополията в Търново, но той викнал и я изгонил:

— Ха! Само туй ми останало... Да ходя при владици и попове за вашите глупави вули!... Хич биля и не приказвай! Не е било и няма да го бъде!

Старицата се върна отчаяна вкъщи. Отново започнаха разпавии, придумвания.

Мама не беше склонна да омъжи сестра ми толкова малка. Защо да се зачерня на шестнадесет години? Не е разбрала още нищо от моминството си. Защо да слугува отсега на свекър и свекърва? Че знае ли тя какво е людска къща? Какво е да шеташ на людски хора? Венчилото ѝ няма да убегне.

Така разсъждаваше мама. Ала момичето нямаше търпение. Всеки ден стоеше до прозореца в собата и гледаше даскал Генча как минава пъргаво покрай нас и отива на училище. Тънък, висок, с вакли вежди. Пък и кротък. Чистичък. Обувките му все лъснати. И с гамаши. Като

вървеше по пътя, избираше камъните и на тях стъпваше. Пушеше с дълго цигаре. Учениците, като минеха покрай него, сваляха отдалеч калпачетата си и се надпреварваха да му кажат: „Добър ден, учителю!“ — и баба се топеше от прозореца, сякаш на нея викаха: „Добър ден, учителю!“.

Аз също се присъединих към баба, защото щях да имам един учител роднина и никой нямаше да смее да ми каже нито думичка в училище. Веднъж казах на сестра си:

— Знам кой ще ти даде вула!

— Я не се заяждай! — кресна ми тя. — Глупави работи приказваш!

Но след туй ме изгледа любопитно и ме попита:

— Кой?

— Филчовият дядо.

— Кой?

— Дочоолу.

— Че отде-накъде пък той? Да не е владика?

— Приятели са с владиката.

— Истина ли?

— Самата истина.

Аз се прекръстих да я уверя. Тя ме прегърна и тъй силно ме стисна, че ми изпращяха ребрата. След туй изхвърча направо при баба. Какво са говорили, не знам, но още същия ден баба се замъкна у Филчови. И това, което казах на шега, стана истина — Филчовият дядо се зае и уреди въпроса с вулата. За тая услуга на сватбата го даруваха с една голяма бяла риза, дълга чак до коленете му, тъкана от мама.

Разреших се вулата и започнаха да идват у нас разни сватове, сгледници и други хора, чиято роля никак не ми беше ясна. Знам само, че се водиха дълги пазарлъци за зестрата. Даскалчето искаше нивата на Беглишки харман, а мама не я даваше. Доколкото знам, и баба не беше съгласна, защото в тая нива имаше два големи дъба, само дървата им струваха хиляди левове, да не говорим за имането, което беше скрито под тях. С голяма мъка отклониха даскалчето от тази нива. Дадох му една гора в Заешкото и част от лозето, което се намира на Припека. Ала даскал Генчо искал и две овце, че сме имали породисти овце с хубава вълна. В краен случай щял да вземе козата Петрана с яренцето. Мама не се съгласи нито на едното, нито на другото.

— Аз му давам мома, здрава и работна, а пък той ми иска козата! Нека се жени за нея!... Моето момиче струва повече от неговата коза!

Тези думи бяха стигнали до даскалчето и а-ха да се развали годежът. Добре че баба се намеси в разправията, та оправи всичко. Чух по-късно, че измъкнала от сандъка си някаква махмудия и я пъкнала в ръцете на даскалчето. И то млъкнало. Повече не искало козата Петрана, нито пък претендирало за нивата ни Беглишки харман.

След Коледа задумка един тъпан. Екна селото. Сладкодумницата отиваше под венчило. Беше набулена и накичена от главата до петите. На челото ѝ лъщеше варакосан венец от чимшир. Носеше червени пантофки. Зъбите ѝ светеха отдалеч. Такава булка никой не беше виждал!... Наоколо ѝ гъмжаха дечурлига като врабчета. Между тях бях и аз. И всеки миг чакахме да пръснат бонбони или дребни стотинки, за да се юрнем да ги събираме. Булката пристъпяше и не ни поглеждаше. Бях сигурен, че и на нея ѝ се иска да бъде между нас в този момент и да събира бонбони и дребни стотинки. Ала до нея вървеше даскал Генчо, учителят по аритметика и сега тя нямаше вече да получава двойки. Колко е щастлива! Завиждахме ѝ всички.

Той беше с черно сако, бяла кърпичка на страничното джобче, колосана яка, папийонка и гамаша.

— Петърчо — каза ми училищният слуга дядо Върбан, — кажи на учениците да не скачат много около булката, че ще ѝ опръскат чорапите и гамашите на учителя. Ха, деца, тичайте по поляната.

И той пръсна една шепа бонбони на полянката. И така ни разгони, за да не опръскаме с кал гамашите на учителя по аритметика, който се женеше за моята сестра.

Като се връщаха от черквата, младата невеста и младоженецът не се отбиха у дома, а продължиха по-нагоре. И на мене ми стана много мъчно. Сега разбрах, че бях загубил завинаги нашата сладкодумница. Кой щеше да ми измисля разни истории за вампири и караконджовци? Кой щеше да разговаря с вълците и лисиците? Тя вървеше нагоре, хванала подръка сивия вълк, който беше я подмамил в тия тъмни декемврийски вечери...

Някакви момичета, нейни дружки, пееха тъжна песен. Баба плачеше, а мама гледеше сърдито отпреде си, защото още един помощник напускаше нашия дом.

Даскал Генчо беше един на майка. Получил образованието си в Търновската гимназия, сега преподаваше аритметика в нашето село и учеше на ум и разум децата и бащите им. Помня, че го викаха често да размерва нивите, когато някои братя се деляха. Изчисляваше колко кубически метра дърва трябва да се насекат в горите за през зимата. Определяше градусите на ракията, която варяха. Смяташе данъците, които трябваше да плаща селото на държавата. С други думи, той се занимаваше с мъчни неща и затова всички го уважаваха и почитаха. За мене той беше най-умният човек в селото ни, защото според големите ученици решавал задачи от сложно тройно правило наизуст! Какво ще да е това сложно тройно правило, нямам представа! Освен това някой беше казал, че той бил не анархист не комунист, а анархокомунист! Значи, и едното и другото. Гледай ти на какъв човек попадна моята сестра. Да се радвам ли, да я съжалявам ли?

Сутринта, като го венчавали в черквата, отказал да целуне на попа ръката и не пил от виното, което му поднесли, макар че пиеше и вино, и ракия!

Като си отишли вкъщи, захвърлил свещите през прозореца да не се подпалело булото на младоженката. „Махнете тия религиозни заблуди!“ — казал той. След туй смъкнал от стената една божигробска щампа, която била окачена по случай сватбата. Сръбнали си повечко вино и наредил на музикантите (кларнет, тъпан и цигулка) да изсвирят „Дружна песен“. Музикантите изсвирили. „Дружна песен“ и по инерция продължили да свирят „Интернационалът“. Като изсвирили тази песен, започнали „Шуми Марица“, но даскал Генчо веднага ги спрял и казал да вървят в казармата, щом толкова им се харесва „Шуми Марица“. „Нашият дом, казал той, не е казарма и никога няма да бъде!“ След туй взел ловджийската пушка и гръмнал три пъти през прозореца. И рекъл:

— Пий, народе, сега се жени даскал Генчо!

И уж бил развял червено знаме през прозореца, за да ядоса Дочоолу, който бил поканен на сватбата, даруван с една бяла риза, дълга до коленете му, тъкана на селски стан, задето издействувал вулата.

Аз бях през цялото време на двора, играех с децата и не съм откъсвал погледа си от прозореца. Червено знаме не съм забелязал.

Същата вечер даскал Генчо повика ратаите от селото и ги нахрани и напои да запомнят сватбата му. Какво са приказвали ратаите, не знам, но всички останаха доволни, че ги е „сайдисал“ даскалът, като ги е поканил на сватбата си. Тези хора, ратаите, домъкнаха отнякъде още един тъпан, измъкнаха и някаква гъдулка и образуваха цяла банда, която проглуши селото. Свириха от вечерта до сутринта, без прекъсване. Продъниха къщата от игри, че и на двора, и на хармана виха хорото. Даскал Генчо гърмеше от време на време с пушката и викаше: „Да живее пролетариатът!“. Толкова много се бяха увлекли в пиенето, че по едно време искаха да излязат на лов за зайци в гората. Добре, че мама ги спря. Застана на вратата с една кобилица и каза, че ще строши главите им, ако рекат да направят такава лудория през време на брачната нощ. Сестра ми беше готова и тя да отиде на лов с мъжете, но мама я дръпна за ръката и сърдито ѝ каза: „Ти си щура мари! Нали трябва утре кумовете да пият блага ракия!... Къде си хукнала с тия хайдуги!“ И ги спряла. По едно време се поуталожиха и се укротили, а младоженците се прибрали в стаята си и там ги затворили до сутринта. На другия ден, рано сутринта, даскал Генчо наистина развя червено знаме от прозореца, та се виждаше отдалеч, огряно от слънцето. Сладкодумницата беше застанала до знамето и приемаше поздравления, като се усмихваше. След туй отидоха с даскал Генчо на чешмата да „хвърлят булото“ и да ги види селото, че са живи и здрави и че нищо им няма от снощните веселби и буйства.

Аз бях много щастлив и радостен по време на сватбата, но след това, като се свършиха веселбите, изведнъж ми стана тъжно и самотно. Завърнах се вкъщи и видях, че сме останали съвсем малко хора. Дървеният одър, на който спяхме, изведнъж се оказа голям. За да дам простор на волята си, хванах се за гредата и се люлеех, а старицата кашляше и постоянно отваряше прозореца да се проветрява.

Глухи и самотни бяха зимните нощи. Нямахме и писмо от Велики Бечкере. Баба все току чукаше по прозореца, щом видеше пощаджията да идва откъм общината. А той си знаеше своето: „Още го пише! Търпение!“. И самотата ни ставаше страшна и бездънна.

Една вечер, по тъмно, вкъщи се домъкна чичо Сава. Седна на одъра и ни огледа. Ние с близначката стояхме около мама и наблюдавахме. Тя ни правеше цървулки от свинска кожа. Чичо Сава рече:

— Как я карате?

— Правя цървулки.

— Много се пързаят — рече чичо Сава, — моят хългъзник скъса досега два чифта. Не мога да му надвия. Слагай им подлоги.

— С подлоги им подгизват краката.

— Права си.

Той се надигна и взе цървулчето от ръката на мама:

— Вързанките не се връзват тъй, ами тъй!

И той и показа как се връзват вързанките „не тъй, ами тъй“ по американски, за да стягали по-добре. Мама, каза, че знаела „иначе“. И взе цървулчето от ръката му.

— Е, не ти е лесна и твоята — въздъхна чичо Сава. После бръкна във вътрешния джоб на шубата си и извади оттам един плик. Отвори го и дълго плюнчи пръста си, за да разгърне листа. — Получи се нареждане от околийското. По време на сватбата на учителя Генчо Ст. Лефчиев са станали непристойни работи. Гореспоменатият Генчо Ст. Лефчиев по време на венчилото и след венчилото е отказал да целуне ръка на местния свещеник и е заявил, че е безбожник. След туй е накарал музикантите да изсвирят два забранени марша, а когато същите музиканти започнали да свирят националния химн „Шуми Марица“, Лафчиев им изкрещял: „Тук не е казарма!“. И забранил да се свири националният химн. След туй окачил червено знаме на прозореца на стаята си и оттам гръмнал три пъти с ловджийската си пушка, като казал: „Да живее революцията!“. След туй поканил младежите комунисти и анархокомунисти да излязат в гората и заедно с тях и с булката да образуват чета, под формата на ловджийска група, която да се бори за свалянето на законната власт, оглавявана от царя на българите, негово величество. Гореспоменатият учител е проявил и друг път неподчинение на закона, но сега всичко е излязло извън релсите. Околийското управление в град Дряново съвместно с инспекцията в град Гърново трябва да разследват случая и ако се докаже достоверността на гореописаното, да доложат своевременно, за да се вземат нужните мерки. Учителят Генчо Ст. Лафчиев е 26-годишен, един на майка. Изкарал е военната си служба като трудовак в търновските казарми. Там е бил на два пъти наказван и пр., и пр.

Чичо Сава сгъна листа и го пхна отново в плика.

— Това е — рече той, като скри плика във вътрешния джоб на шубата си, — сега трябва да дойдеш в общината и да разправиш от игла до конец, както си е било. Дошъл е следовател от околийското, нарочно за тази работа.

Той се надигна да си върви и рече:

— Само ядове ни създават тези момчетии! Ама и вие сте си виновни! Дарувате Дочоолу с дълга риза до коленете. На ви сега риза! По член 20-и ще го съдеросат!

— Какво рече? — трепна мама.

— По член 20-и. Не ги разбираш.

Той си тръгна. А мама продължаваше да навървя цървулките, обзета от новата си тревога. Ние мълчахме и знаехме, че тя вече не мисли за нашите цървули, макар да се беше навела над тях.

Навън по дървените стъпала тракаха калеврите на чичо Сава и като че ли стъпяха по гърдите ни.

III

Рано се появиха на пътя ми законите на царството — членове, параграфи, алинеи. Сложен, безкраен лабиринт — накъдето се насочиш, към затвора те мъкнат и бесило ти показват. Единственият човек, който можеше да ни упъти беше дядо Електрика. Ала и той напоследък се поболя и не приемаше посетители. Пък и „Селски закони“ не предвиждаха всички престъпления, които ставаха в царството. Старецът беше дигнал ръце.

— Какво да правя — казал, — фабрикуват ги всеки ден в Народното събрание. Нали затуй им плащат. Този член 20-и, види се, ще да е нов. Трябва да се допитате до някой адвокат.

През туй време даскал Генчо си ходеше на училище и преподаваше по аритметика. Като че ли не го интересуваше нито член 20-и, нито другите закони. Забелязахме обаче, че започна да си попийва. И не пиеше у дома си (защото се срамуваше от родителите си), а у нас. Току караше мама да налива от миналогодишната ракия. Отначало двете стари жени му се радваха и редовно го черпеха: вадеха зеле от кацата, пържеха му наденица и каквото бе останало от коледното прасе. Нали е казано: „Зет като мед“. И той се радваше на това гостоприемство. Застояваше се често и сестра ми идваше да го прибере. Понякога и тя оставаше да си сръбне и да си похапне, защото обичаше веселието.

Случвало се е, като си играя в училищния двор, той ми викне и ми каже:

— Петре, изтичай у вас и кажи на баба да запече малко от наденицата, че ще мина подир половин час.

Възбуден от щастие, че ми е възложена такава поръчка, хуквах да я изпълня с най-голямо удоволствие.

Мама започна да се сърди. По едно време извика сестра ми и строго ѝ заповяда да не се мъкнат повече вкъщи, че няма с какво да ги храни.

— Изметохме мазето — рече тя, — че и на тавана нищо не остана. Много плюските.

Сестра ми се съгласи, ала от това нищо не излезе. Те продължаваха да ни гостуват, докато един ден донесоха страшната новина: уволнение по член 20-и! Вкъщи настъпи същинска олелия. Баба отвори прозореца и започна да кълне властта, че да я чуе селото. Мама напляска мене и близначката, задето стоим и слушаме клетвите. А сестра ми, сладкодумницата си зарови главата в губерра и не се надигна, докато не свършиха клетвите на баба. Само даскал Генчо не трепна. Той пребледня и помоли да му дадат чашка ракия, защото го заболял зъбът. Мама не му даде ракия и той си излезе разсърден. Тогава сестра ми се нахвърли срещу мама:

— Защо не му наля мари, мале? Цяла нощ ще ми пъшка.

— Какво щеш го прави, махайте се от главата ми!

— Тъй било то!... Докато беше даскал, мил-драг!... А сега, като го уволниха, не ви е приятен... Довиждане! И мене вече няма да ме видите... Сбогом!

Отвори вратата, тръшна я, а после пак се показа и рече:

— Довиждане навеки!... Вървете си с думбазята!

Като си спомня тия бойки думи: „Довиждане навеки!“ — и ми става весело. Отде тая книжнина у малката земна женица? Кой беше я научил така да хитрува? „Довиждане навеки!“ В тия думи имаше и укор, и закана, и предупреждение, и гордост, която дори не подозирахме. „Довиждане навеки!“ Аз тръгнах подире ѝ и започнах да я моля, но тя като стрела се носеше нагоре към мъжа си и не ми обърна внимание. Нали го болеше зъбът!

Тъжни и смешни времена! Бедни хорица! Как жестоко се подигра с нас този член 20-и! И сега не мога да проумея кой е бил вълкът, застанал на нашия дувар през оная късна декемврийска вечер, окичен с пендари по ушите и шарени ширити. Кой е пошепнал в сърцето на сестра ми фантастичната приказка?

... Било студена декемврийска вечер. Ръмял дребен дъждец. Дъждът се обърна на сняг. Побелели оградите, изчезнали сайвантите, лед покрил Синия вир. Свирел вятърът, пукали ледовете, виели вълците. А някъде дълбоко под снега се раждало кокичето и чакало своя час, като житното зърно, като пъпките в градината, като младите сълзи, които сме проливали всички ние... И вълкът е стоял — красив, силен, страшен! И желан! „Довиждане навеки“... В коя читанка е писано? Кой го е казал?

Тя си отишла вкъщи. Сварила в джезвето ракия и му подала. За пръв път му казала: „Пий да ти мине!“. И го погалила по косата. А той изпил ракията и заплакал. Тя мислела, че плаче, защото го боли зъбът. Всъщност тя знаела всичко, макар и на шестнайсет години! „Довиждане навеки!“ Няма вече клас! Няма тебешир! Няма черна дъска! „В един басейн се вливали две чешми... Едната била по-голяма от другата...“ Кой хлопа на вратата? Кой иска да влезе? Писмо? Откъде е това писмо?

Взели писмото и го прочели.

Буля с „двата зъма“ станала готвачка. В мелницата имало много работа. Буля готвела и перяла. Бати мелел брашно и печелел пари. Часовник още не купил, но ще купи! Велосипедът продаден. Животът скъп. Маслобойната — друг път! След пет месеца очакваме дете!

Четем писмото от Делиормана и се радваме. Няма „Довиждане навеки!“ Няма „Сбогом!“ Няма „Край!“

Сестра ми и даскал Генчо дойдоха у дома и прочетоха писмото от край до край. Започнахме да разсъждаваме. Ако не друго, поне бял хляб има в Делиормана. Даскал Генчо разгръща една географска карта и търси Делиормана. Намира Разград. След това търси селото, дето работи брат ми. Но то не е отбелязано на картата. Такова село няма на картата. Но въпреки това то съществува. Някъде в горите и хълмовете, в пущинаците на тая страна има едно село и една мелница. И в мелницата е брат ми — мелничар! И буля с „двата зъма“ — готвачка! Всичко има там!

Даскал Генчо реши да отиде при брат ми в Делиормана да изучи положението — тайно, без да го усетят чорбаджиите. Само ние и неговите родители ще знаем. Иначе ще му попречат да си намери работа.

Но има ли тайна в тоя край?

Даскалът замина самичък с дървено куфарче за гара Соколово. Сестра ми го изпрати до Лисичите гори, наръча му да не я забравя и се върна разплакана. Същата вечер чичо Сава дойде у нас и каза:

— Даскал Генчо не е за мелничарска работа. Той е слаб и от паспаля ще го хване охтиката.

— Че какъв паспал, каква мелничар — запита наивно баба.

Мама се мръщеше в ъгъла на собата. Тя усещаше, че някой е открил тайната ни.

— Дочоолу знае. Радил пощаджията му рапортува всичко. Тя е една, не е за разправяне!... Нейсе!... Та не е за тази работа даскал Генчо. Трябваше най-напред да ме пита, преди да се реши.

— Негова си работа. Ние нищо не знаем — продължи да се преструва баба, — търси си работа момчето.

— След една година могат да го назначат в новите земи. Там член 20-и не играе.

— Негова си работа, — държеше на своето баба, — хайде довиждане, че ще къпем дечата!...

Чичо Сава стана и си тръгна. Настъпи безкрайна тишина, щяхме да оглушеем. Мълчахме. Мислехме. Дори вятърът не свиреше в комина...

Изчезна от нашия дом даскал Генчо. Невероятно преселение! Само за няколко месеца. Нищо не се задържа на едно място! Нищо постоянно и свято няма!... Аз станах непослушен, вироглав. Ако някой ме удареше, отвърщах му с два удара. Какво от това? Ще ида в Делиормана. Ако може — и във Велики Бечкерек! Няколко пъти не отидох на училище. А веднъж се сбихме с Филчо. Той ме удари по главата с оловно топче, което беше завързал за една дълга връв. Изви връвта и стовари топчето на главата ми. Рукна кръв. Събраха се учениците около мене, чакаха да умра. Някой съобщил на мама. Ето че и тя пристигна — разярена, изплашена. Удари ми плесница и ме отведе къщи. Наведе остриганата ми глава до огъня и започна да запушва раната с горена вълна. Кръвта спря и аз разбрах, че няма да умра.

Невидими дяволи летяха около нас и ни караха да вършим това, което възрастните наричаха „проклетия“, „урсузлук“. Пушехме, играехме на карти. А по едно време Филчо донесе барут (взел го от вуйчо си, стражаря в околийското). И започнахме да си правим дървени пищови. Филчо ни снабдяваше с барут и гилзи. Минчо носеше кълчища и тел, а моя милост майстореше дървената част на пищова. Към нас се присъединиха и други момчета от махалата. Обявихме война на долненци и започнахме с тях да се стреляме и да гърмим с плюшкалата. Ехтяха градините и харманите, лаеха кучета, кудкудякаха кокошки, квичаха прасета. Нашите лудории стигнаха дотам, че бяхме задигнали калпака на чичо Сава и в него се целехме, докато един ден го подпалихме. По тоя случай чичо Сава ни „привика“ в общината и ни чете „конско евангелие“.

Ние учехме такива думи, които възрастните не смееха да произнасят на глас. Филчо беше станал грозно момче. Високо, слабичко — ни момче, ни момиче. Гласът му мутиреше и като говореше, сякаш кукуригаше нашето гащато петле. Възрастните му се смееха, а той се ядосваше.

Всичко ни ядосваше: възрастните, кучетата, котките, вrabчетата! Събаряхме плетищата, чупехме прозорците, биехме по-малките момчета от нас. Чичо Сава се опита да събере пищовите ни, ала не успя. Нямахме сила, която да обуздае отприщаната ни ярост. Ние воювахме с хората, с предметите, с животните. Воювахме със света на възрастните, които не ни обръщаха внимание. А искахме да ни видят! О, как мечтаехме да ни видят тия студени, замислени, лоши възрастни хора! Идеше ни да ги набием, да им подпалим дрехите, мустаците, къщите!... Да стреляме подир тях и да ги плашим. Да отваряме вратите на оборите и да пускаме навън добитъка. Да приказваме и да се смеем в църква, когато те се молят. Да ядем сирене и месо, когато те постят. Да викаме: „Няма бог“ — и да хвърляме камъни по камбанарията.

Духаше априлският вятър. Смиташе снега от полетата. Потехоха мътни води, забучаха долищата, цъфнаха минзухарите. Грееше слънце, а все още беше студено. Мръзнихме вкъщи, защото се бяха свършили дървата, мръзнихме в училище — събирахме се на завет зад училищната сграда и там се топлехме като кокошчици. Играехме на парцалена топка, на прескочикобила, на челик, на свинка. Училищният двор беше бойно поле, където се сражаваха и крещяха африкански племена. Счупени глави, навехнати крака, обелени колена. Съдрани изпокъсани дрехи.

Духаше априлският вятър, съхнеха припеците, тъмнееха угарите. Една малка птичка, по-малка от юмручето ми, започна всеки ден да пее под прозореца. Баба я нарече „Чичопей“. Отваряше прозореца и дълго я слушаше. Чичопей се стараше пред баба. Пъчеше гърди и се надвикваше с кокошките и петлите. Аз ненавиждах Чичопей. Казах на баба, че това не е Чичопей, а синигер. „Това е синигер“, казах аз. Баба не ми обърна внимание. Взех един камък и прогоних Чичопей. Баба ме изгледа и каза на себе си: „Въртоглаво“. Тя не произнесе гласно тази

дума, но аз я чух, защото видях устните ѝ, като се мърдат... Видях очите ѝ, които ме гледаха укорително. „Това не е Чичопей — виках аз. — Не е Чичопей, разбираш ли?“ И излязох на улицата да търся приятелите си.

Духаше априлският вятър. Свиреха голите клони в градината. Лежеше мъртва тревата, притискана цяла зима от снега. Шумолеше коравата дъбова шума, кафява като кожата на лисицата. „Сечко сече, Марта дере, Април кожи събира.“ Слушах старицата да мърмори, но виках напук: „Не е вярно! Не е вярно! Какви са тия заблуди? Април кожи не събира. Марта не дере, Сечко не сече! Ти лъжеш!“.

Старицата се усмихваше:

— Такава е приказката, баби!

— Не признавам никакви приказки! Това са попски заблуждения.

Баба се изплаши. Остави хурката и строго ме изгледа:

— Какво каза?

— Аз не вярвам в бога! И ти няма защо да ме заблуждаваш! Преди малко хвърлих иконата на светого Ивана на двора. Ела да ти покажа. Не вярваш ли?

Баба ме гледеше ужасено.

— Мари, Гано — извика тя, — полудяло ли е туй дети? Изхвърлило иконата на светого Ивана!

Мама влезе в стаята и ни изгледа. След туй взе дилафа и ме перна по задничето:

— Защо плашиш бабичката бре? Я се махай оттука?

Аз се засмях, изхвъркнах навън и извиках:

— Няма бог!

Духаше априлският вятър. Блехе агънца в кошарата. Врещеше козата Петра, очите ѝ светеха през дупката на кошарата. Яренцето беше отделено от майка си, живееше заедно с агнетата в друга, помалка кошара. И тук бяха разделени децата от възрастните. Отидох при децата и ги пуснах на двора.

Духаше априлският вятър, грееше слънце, кудкудякаха кокошки под сайванта, надвикваха се петлите. Нашият петел пееше погласовито от другите. Аз го познавах по гласа. Гласът на нашия петел е мазен и прилича на Дочоолу, който пее „Господи помилуй“ в черквата. Понякога мразя този петел. Но понякога се хваля с него. Баба вика за него: „Попей си още малко, че ще влезеш скоро в тенджерата!“. Аз

знам, че като минат великите пости, баба ще го занесе на дръвника и ще му „ключне“ шията. И няма вече да чуваме гласа на нашия петел, който сега се надвиква с другите петли, кацнал на дувара, близо до сайванта.

Юрнаха се агнетата, пуснати от кошарата. С тях беше и ярето. Заподскачаха като бълхи из хармана, не мога да ги стигна, не мога да ги уловя. Весело, радостно. По едно време чувам някой да вика откъм двора:

— Кой пусна агнетата?

Мама тича с една вършина да ме бие. Тя знае всичко. Тя ме познава. Агнетата и ярето скачат. Святкат очите им, лъщят на слънцето като лимонадени топчета. Нека играят! Нека се веселят! „Няма бог!“ Аз мога да правя всичко, каквото си пожелаю!

През април окъпахме воловете. Мама ги изми, както миеше и къпеше самите нас, своите деца. Наля в една арания топла вода, взе сапуна и чесалото и започна.

Най-напред върза Сивча за дирека под сайванта и започна да го полива с топла вода, като го търкаше със сапуна. Сивчо се опъваше, ала му беше приятно. Аз стоях пред него и се оглеждах в очите му. Те бяха големи, кръгли, черни. В тях се оглеждаше и колата, заедно с кокошките, които бяха накацали по нея. Оглеждаше се и Филчовият копой, който беше клекнал на дувара. Филчо дойде у нас да гледа как ще къпят воловете. Той помагаше на мама — гребеше вода от аранията и поливаше. Аз подавах чесалото. Само Минчо не вземаше участие. Той седеше при копоя на дувара и клатеше краката си. Мама му каза:

— Стани от камъните, че ще настинеш.

Той отговори:

— Не'а настина!

Мама не му отговори. Щом е решил да изстива, нека изстива.

Минчо продължи да клати краката си и да мърмори от дувара:

— Нека се простудя. Никак даже не ме е страх.

Филчо плисна едно канче вода по него и той тутакси скочи от дувара. Скочи и копят и хукна подире му, като лаеше. Стана весело. Мама също се засмя. Лицето ѝ беше загоряло от слънцето. На челото ѝ се открояваше една дълбока бръчка, която винаги си стоеше там. Но сега, като се усмихна, изведнъж стана по-хубава и по-млада. Всичко беше хубаво в нея, когато се смее — и зъбите ѝ, и очите ѝ. Само носът

й, гърбав като моя, малко я загрозяваше, ала аз и него харесвах, когато се усмихваше насреща ни с добрите си очи. Трябва по-често да й правим смешки, за да е хубава.

Продължаваме да къпем воловете. Мама закарва Сивча под сайванта на завет, защото там грее по-силно слънце и е топло. Докато къпем другия вол, Сивчо ще изсъхне. От гърба му се вие гъста пара. Той е доволен, преживя. Муцуната и очите му лъщят, като че ли са лачени. Мухите се въртят над гърба му, но не смеят да кацнат. Той ги пляска от време на време с мократа си опашка.

Почваме да къпем Беля. Той е по-кротък от Сивчо, но по-страхлив. Едвам го заведохме до дирека, за да го вържем. Може би той мисли, че ще го колим, затуй така широко е разтворил очите си. Аз го милвам по муцуната и му говоря най-гальовни думи, каквито съм чувал от баба, когато ме милва по главата. Той постепенно се успокоява. Позволява да го хвана за рогата. Аз съм доволен. Ядосвам се само на кокошките, които ни се пречат из краката. Мама казва:

— Подай чесалото!

Аз й го подавам.

Филчо пита:

— Да сипя ли вода?

Тя му казва:

— Още малко.

Филчо чака.

Мама държи сапуна и търка козината. Белчо преживя. Приятно му е да го търкат. От козината му се дига пара. Никой няма намерение да го коли. Мама казва на Филчо:

— Налей сега малко вода!

Белчо чува този разговор и му е приятно. Продължава да преживя и да слуша нашия разговор.

Мама пак казва на Филчо:

— Налей още малко! Ха така!

Филчо гребе от аранията вода с една кратунка и налива. Бистрата струя блести на слънцето. Над гърба на Беля се извива дъга. Ние сме шарени като дъгата. Очите ни са като дъгата, зъбите, лицето. Целите сме като дъгата. Наоколо ни се вие топла пара, грее слънце, пречупват се лъчите му, шуми водата, която Филчо изсипва от кратунката.

Мама казва:

— Дай чесалото.

Аз подавам чесалото.

— Отдръпни се настрана!

Аз се отдръпвам.

— Ти, Филчо, напълни аранията! И подклади огъня, че тази вода няма да стигне.

Филчо тича вкъщи, донася един медник и сипва студената вода в аранията. Пъха съчки между двата камъка, коленичи и духа. Огънят се разгаря. Филчо се надига, очите му са насълзени от пушека. Мама му казва:

— Дай сега кратунката.

Филчо дава кратунката.

Притихнал е априлският вятър. Небето е синьо. Голите клони на черницата пронизват небето. Под сайванта е горещо. Воловете съхнат, щастливи, че са ги изкъпали. Мама прибира аранията. Кокошките лениво ровят сламата. Филчо и аз седим на процепа и сушим мокрите си крачоли. Ръцете ни са изсмукани, набръчкани, като че ли сме ги топили в синя вода. Тихо е. От гърба на воловете се дига пара. Мама казва:

— Като изсъхнат, дайте им малко сено.

— Ще им дам — отговарям аз.

В това време бие камбаната. Мама оставя аранията и се ослушва.

— За какво бие камбаната?

Ние с Филчо изправяме главите си като подплашени кончета. Кокошките около нас също опъват шии, ослушват се.

Баба се показва на прозореца:

— За какво чука черква мари, Гано?

Мама мълчи, после добави:

— На умряло.

— Че кой ще да е умрял?

Наоколо е тихо. Вятърът съвсем е притихнал. Клоните на черницата стърчат към синьото небе, като свещи. Под нея се събират агнетата. Между тях е и яретото. То е по-високо от тях. Свършили са игрите. Време е за почивка. Камбаната отново бие: дан, дан. Утихва.

— На умряло бие — казва още веднъж мама, навежда се, взема аранията и се прибира вкъщи. Ние с Филчо хукваме към черквата, за да разберем кой е умрял. Изкачваме се на камбанарията, дето има

лястовичи гнезда и нарисувани дяволи. Гледаме отвисоко цялото село. Глухо, тъжно. Някъде дими комин. Взираме се по-внимателно и откриваме, че това е къщата на дядо Електрика. Там варят жито. Готвят се за погребението. Камбаната пак бие. Аз казвам на Филчо:

— Свали шапката си.

Той ме пита:

— Защо да я сваля? Ние не сме роднини.

— Няма значение! — Бутвам му фуражката и тя пада в краката му. — Дядо Електрика е от нашето село.

Филчо взема фуражката си и мълчи. Не ми се сърди. Слизаме от камбанарията и намираме клисаря, за да разберем още веднъж как е станала тази работа. Клисарят дърпа въжето на камбаната и ни обяснява. Нощес станало всичко. Дядо Електрика хлъцнал и предал богу дух, както си спял. Лека смърт. Намерили го вкочанясал чак на сутринта. Свалили му очилата и се опитали да притворят клепките му, но не могли. И сега дядо Електрика лежал с отворени очи. Те светели като червени въглени, не било на хубаво. Кукумявката, и тя цяла нощ пицяла на покрива. И това не било на хубаво.

Камбаната продължава да бие. Помолихме клисаря да дръпнем и ние по веднъж въжето. Той ни позволи. Веднъж аз. Веднъж Филчо. Меденият глас на камбаната гърми тържествено над притихналото село. Ята гълъби излизат от покрива на черквата и кръжат над дворовете и харманите, подплашени от ударите на камбаната.

IV

Хората умираха и ние ги изпращахме до гробищата.

Биеше камбаната. Плачеха, пееха, вървяха след дървения ковчег към стръмното буренясало жилище на мъртвите.

Ние с Филчо носехме хоругвите. Зад нас вървяха малките момчета, дребосъкът, с „липитките“. Хоругвите бяха платнени, големи като знамена, с нарисувани по тях разни библейски истории, а „липитките“ приличаха на лопатки, направени от липово дърво, с изрисувани по тях ангели.

Макар и безбожници, ние с Филчо се стараехме да изпълним всичко, което ни наръчаха снахите на дядо Електрика. Той беше праведник, но за да отиде в рая, трябваше да носим хоругвите малко наведени. А когато спираше процесията и попът пееше заукойната, ние мълчахме, смилено навели голите си, остригани глави. От време на време, и то съвсем тайно, поглеждахме към черния пош, в който бяха завързали по два гологана. Тези гологани бяха определени за нас.

Дядо Електрика лежеше в нов, чамов ковчег. До главата му бяха сложили черно калпаче, изтъркано от носене и поизбеляло от слънцето. В ръцете му бяха пъхнали броеница и няколко стръка здравец. Други цветя нямаше. Подир ковчегата вървяха снахите и няколко бабички, между които и моята баба. Тя беше забрадена с черна кърпа и не плачеше. Беше се наплакала. Толкова мъртъвци беше изпроводила... Сега чакаше и тя да отиде при тях някой ден. Защо да плаче? Но когато наближихме гробищата баба изведнъж се разплака. Покрай нея се развикаха и другите бабички. Започнаха да плачат. Бързаха да наръчат на дядо Електрика какво да съобщи на покойниците, при които отиваше. Да им каже, че воловете са нахранени и че зайрето им ще стигне до лятото. Че нивата на Беглишки харман е засята с царевица, а догодина, ако даде бог, ще я засеят с фий. Едната крава се отелила, другата излязла ялова, млякото не стигало. Слънчогледите не станали, но на лято, добър е господ, ще станат и ще има зехтин да прелеят гробовете им. Маслините още не са излезли, няма какво да се засоли през постите. Тодорка станала за

женене, ала няма още сгледници, че да видим какво ще стане с туй момиче. Пък искат и голяма зестра... Нивата на Калугерец си стои непреорана, защото е голяма клисавица, воловете затъват до коленете. Минкината Стефанка се поболяла и две години няма излекуване. Какво да я правим? Ни става, ни умира... Кольо, Кольо! На мама Кольо!... Защо си отиде, мами? Твоите акрани, Коле, на хорото ходят... А ти, Коле, под земята лежиш. Кольо, Кольо!...

Бабичките мълчаха. Беше ред на Колювата майка да изплаче мъката си. Преди два месеца почина младият ерген Колю Денин. И сега майка му го оплакваше. Бабичките мълчаха, кръстеха се и подсмърчаха.

Ние с Филчо крачехме бавно с хоругвите. Гледахме поша с гологаните и мълчахме. Щом заровят дядо Електрика, веднага ще си вземем гологаните. След туй лесна работа!

Бързо заровиха стареца. После всички отидоха у дома му и там ядоха варено жито, пиха ракия. Бабичките се поразвеселиха. А ние вече стреляхме с праш и кукумявката, която се беше скрила зад комина. Жените ни казваха да не я закачаме, защото било на лоша поличба. Но Филчо се изкачи на покрива и там хвана кукумявката. Хвърли я сред бабичките и те се разбягаха, като се кръстеха и проклинаха въртоглавото момче. То стоеше на покрива и се хилеше. По едно време пристигна отнякъде и копоят му и се покатери на покрива. Оттам изляя два-три пъти и заедно с Филчо скочи в съседната градина и се загубиха. Аз останах сам. Тъкмо се готвех да отида при него, за да похарчим гологаните, и някой ме хвана за рамото. Обърнах се и видях новата учителка по аритметика, госпожица Маринова, която заместваше даскал Генча. Тя беше ниска, пълничка, добродушна, с меки ръце, руса коса и кръгло, бяло лице, мъхесто като праскова, посипано около носа с лунички. Приблужи се до мене, хвана ме за брадичката и ми каза:

— Занеси кукумявката на покрива!

Аз погледнах изплашено учителката. Кукумявката лежеше свита на кълбо в краката ѝ. Изведнъж се изплаших от уродливата птица и се отдръпнах назад.

— Страх ли те е?

— Не.

— Тогава занеси я!

— Ще я занеса.

Аз се наведох, взех с два пръста опасната птица, която носеше смърт и нещастие, и тръгнах към оградата, отдето щях да се покача на покрива. Бабичките обаче, като ме видяха, че нося кукумявката, започнаха да крещят да я отнеса в гората, за да не се връща вече в селото. Аз погледнах учителката и тя ми се усмихна:

— Е, добре тогава, занеси я в гората!

Аз също се усмихнах и тръгнах към гората със сляпата птица, която плющеше с крилата си и се мъчеше да се изскубне от ръцете ми.

— Ти не си суеверен — каза учителката подире ми, — нали?

— Не съм.

Стана ми мило, че се разбрахме без много приказки.

Подскачах към гората и си подсвирквах, за да прогоня страха, който пълнеше от всички страни и ме оплиташе в мрежата си. Всъщност не кукумявка носех аз, а главата на дядо Електрика! И виждах очите му. Те бяха червени, огнени. Това не бяха очите на кукумявката, а на дядо Електрика... Усетих, че нещо ме одраска. Някой се засмя насреща ми. Жълта усмивка, беззъба уста. И червени очи, въглени. Някой изкряка. Аз замахнах с ръката си и запокитих кукумявката в храстите. Птицата изперпеля, завря се в шубраците и изчезна. Аз тичах презглава към селото и не смеех да се обърна. Стигнах на мегдана. Сърцето ми беше опряло до гърлото, щеше да изхвъркне навън. Бях преbledнял. Гледам — госпожица Маринова отива към училището. Опитах се да се скрия, но тя ме видя и ми извика:

— Какво стана, Петърчо?

Аз се изправих пребледнял пред нея.

— Нищо.

Тя се приближи до мене и ме хвана за ръката.

— Каква е тая кръв?

— Кукумявката ме одраска.

— Ела в учителската стая да ти сложа йод.

Хвана ме за другата ръка и ме поведе към училището. Аз вървах покорно подире ѝ и усещах топлината и как тече и преминава от нейната ръка в моята малка, костелива детска ръчичка.

— Нищо страшно няма. Ще мине.

Аз почти не я чувах. Толкова приятно ми беше, че не смеех да шукна. А топлината течеше от нейната в моята ръка и се разливаше по цялото ми тяло, премръзнало от страх и ужас.

Селските ученици рядко влизаха в учителската стая. Колкото пъти отидеа в тая стая, то е било, за да ги бият. Обикновено ни дърпаха ушите или ни караха да си подлагаме шепите и по тях играеше жилавата черничева пръчка, която свистеше и се увиваше като змия, докато се счупи. Този път аз влязох в учителската стая не да ме бият, а да сложат йод на раната ми, причинена от кукумявката.

Госпожица Маринова отключи стаята, защото си имаше ключ, и ми каза: „Заповядай“. Аз не разбрах какво значи „заповядай“ и се спънах в дървения праг, като попитах:

— Какво каза, госпоице?

Тя се засмя и ме погали по косата. Бях остриган на „стъпала“ с една голяма ножица (с която мама стрижеше овцете) и затова се засрамах, когато учителката ми помилва косата. Все ми се струваше, че ще се убоде, като глади косата ми, която приличаше на конско чесало. Ала учителката не се убоде. Напротив, тя ме погали още веднъж и ме заведе до едно шкафче, на което беше нарисуван червен кръст. Отвори шкафчето и видях вътре много шишенца. Те не приличаха на другите шишенца, дето съм ги виждал. Те бяха продълговати и широки, с шийки и без шийки, кафяви и зелени, бели и сини, като че бяха боядисани с мастило. Много ми харесаха. Госпожица Маринова пресегна към шкафчето и извади оттам едно тъмнокафяво шише, отвори го и със запушалката намаза раната ми. Дали от миризмата на йода, или от болката, която изпитах, щом ми намазаха раната, не знам, но ми стана лошо. Усетих, че кръвта ми се свлича в петите и главата ми зашумя. Учителката ми викаше: „Юнак без рана не може“, но аз не я чувах. Олюлял съм се и съм паднал в ръцете ѝ. Тя ме сложила да седна на стола. После започнала да ме пръска с вода. Когато се свестих, лицето ми беше мокро.

— Браво — каза тя, — бърже ти мина.

Аз се обидих, защото ми каза „браво“ и задето бях паднал в ръцете ѝ. Станах и тръгнах да си вървя. Госпожица Маринова ме изпрати до вратата, отново ме погали по четинестата коса и ми поръча:

— Кажи на майка си, че утре ще ви дойда на гости.

Аз смотолевих нещо, наведох се, за да не ме погали втори път, и хукнах през двора на училището към мегдана. Раната вече не ме болеше. Не миришеше на йод. Напротив, наоколо се носеше благоуханието на пресни дърва — пушеха комините, свечеряваше се. Беше синьо, полутъмно, студено. И аз тичах, обзет от някаква непонятна радост, и докато стигна вкъщи, бях забравил заръките на учителката.

Вкъщи заварих пълна неразбория и хаос. Баба току-що се беше завърнала от погребението, държеше някаква свещ в ръката си и се кръстеше. Мама переше дрешки в коритото и кълнеше някого. Близначката се беше свила до коритото полугола и чакаше да я къпят. Разплетените ѝ коси се свличаха по раменцата ѝ и съвсем приличаше на картината „Пещерни хора“, нарисувана в учебника по всеобща история под урока „Първобитно общество“. Аз притворих вратата и се примъкнах на одъра. Мама ме изгледа и продължи да пере.

— Само тебе те нямаше — рече тя, като хвърляше изпраните дрешки в една празна кофа.

По едно време остави прането и накара близначката да си наведе главата над коритото. Изплашеното пещерно момиче се наведе и косата му се смъкна пред лицето му до самото дъно на дървеното корито. Мама изля две канчета вода върху главата на сестра ми, след туй започна да търка косата ѝ с едно парче сапун, твърдо като камък. Близначката кротуваше. Мама продължи да се кара някому. Чух я да казва:

— Че и аз съм била свекърва мари! И аз съм била, ама таквоз чудо не съм правила!

А баба ѝ отвърщаше:

— Бог да я убие, познавам я още от момиче. Такваз си беше проклета и тогава. Че какво ѝ е направила Цонка? Че и аз съм се успивала, като бях млада булка. Тъй било то! Само тя работела, пък детито ни не работело. Че пък да си е намерила друга снаха...

А мама добавяше:

— Тъй си е то, като няма мъж в една къща. Аз да бях на Цониното място, нямаше да ѝ търпя. Ама как ѝ е!... Казах ѝ на времето да не се зачерня толкоз млада, тя, не!... Даскал, та даскал!... На ти сега даскал! На ти праскал!...

А баба питаше по-кратко:

— Къде е тя сега, Цонка де? Отиде ли си?

Мама търкаше яростно косата на близначката, като я придържаше да не падне в коритото.

— Знам ли къде се е запиляла... Реве из килера. Да реве!

Баба излезе и отиде в килера да търси сестра ми. Губи се там около десетина минути и ето я пристига, води младата булка. Очите на булката — подпухнали, косата ѝ — разрошена. Мама не я поглежда. Изля няколко канчета по главата на близначката и рече:

— Стига ти толкоз!

Близначката се отдръпна настрана, отметна косите си назад и лицето ѝ светна пред нас — от двете страни на чипото носле лъщяха две черни маслинки. Това бяха очите ѝ, най-добрите в нашата фамилия, защото беше кротка, онеправдана. Аз напротив винаги ѝ напомнях, че съм се родил по-напред от нея, и тя не ми оспорваше това. Когато бях малък казвах ѝ, че мама е моя майка, а не нейната. И тя пак се съгласяваше. И сега дори мама, като се сърдеше, търкаше ядосано косата ѝ със сапуна и хумата, сякаш къпеше воловете, а не нея сестра ми. Затуй очите ѝ бяха добри, и черни и ги наричахме маслинки.

Мама изнесе коритото да излее водата. И аз веднага използвах отсъствието ѝ — изправих се „на рогач“ върху главата си и се опитах да докосна с краката си гредите. Баба се закашля, взе хурката и ме удари по краката. В туй време сладкодумницата, която беше плакала близо час в килера, се засмя и ми каза, че и тя, като била малка, можела да стои на главата си и допирала краката си до гредите. Близначката решише с един дървен гребен косата си и ни гледаше усмихнато. Тя също можела да стои на главата си върху одъра! Баба каза, че и тримата сме били луди. Но най-много сме пощурявали на сирни заговезни, когато вържат халвата на един канап и я блъскат към устата ни. Всеки трябва да я захапе, без да си помага с ръцете. Сладкодумницата винаги първа захапвала халвата, защото устата ѝ била голяма колкото вратата на плевнята.

Това много ни развесели. Смеехме се и тримата. Смееше се и старицата и поглеждаше към сестра ми, която продължаваше да се реши с дървения гребен, да не би да опръска лампеното шише, като мятка мократа си коса насам-нататък.

През туй време, докато ние си припомняхме детските лудории (сякаш бяхме големи хора!), мама наглеждаше воловете, кокошките, килера. И когато се върна, ядът ѝ беше минал. Огледа ни и каза:

— Ха сега Цона да си върви, че стана късно. Тя е млада невеста. Има си дом и трябва там да отиде да спи.

Сестра ми отново се разплака. Легна на одъра и каза, че няма да помръдне. Ние с близначката я наобиколихме и също започнахме да плачем, като молехме мама да я остави у нас, както си е било по-рано. Но мама беше непреклонна. Не се съгласи. Не се съгласи и баба. Те не даваха да се издума за оставане.

— Къ щяло мари — викаше баба, — утре из цялото село ще се разчуе, че младата булка избягала. Че как ще гледаме хората? Не може тъй, баби, не може. Иди си ти сега, пък ние със свекърва ти ще си похортуваме! А сутрин ти ставай по-раничко, не се успивай!

— Аз не се успивам мари, бабо! Ама тя ме кара в тъмното да ходя за вода на герана. Ами че то страшно! Онзи ден, като отивах на ранина за вода, видях един човек да влиза в герана. Отвори капаците, свали шапката си, каза „довиждане“ и се цамбурна надолу. Подир, гледам, едно куче се наведе и души-души, после надигна главата си и взе да вие. Пък аз се връцнах и беж да ме няма. Че де да зная какво беше туй куче и какъв беше този чияк, дето се цамбурна в герана.

— Тъй ти се е видяло мари, чедо! Няма никакво куче, никакъв чияк. То е било страхът ти! Него си видяла и затуй си се върнала с празни менци. Че и аз едно време, като бях млада булка, все ми се привиждаше по нещо.

— Онзи ден пък една лисица се изправи до курника — продължи сладкодумницата — и се загледа право в очите ми: „Булка ма, рече, сготви ли гозбите?“. Пък аз ѝ рекох: „Чуш мари! Гледай си работата!“. И тя свали камъка, дето бяхме затиснали вратата на курника, и влезе при кокошките. И какво е правила там, не зная, ама на другия ден свекървата ми скуба косите и ми каза, че съм забравила курника отворен и лисицата изтръшкала всичките кокошки.

— За таз работа и аз ще ти оскубя косите — рече мама, — а сега върви, че стана късно. Хората са си легнали.

— Страх ме е мари, мале! Оставете ме да спя у дома поне тази нощ, при вас, че да ми мине.

— Не може, чедо — придумваше я баба, — срамота е да бягаш. Как ще гледаме хората в очите. Не може.

— Само тази нощ ма, бабо!

— Ако мъжът ти е тук, може. Сега не! — отрязва мама. — Хайде, тръгвай! Петър ще те изпроводи! Хайде, Петре, стягай се да изпроводиш така си и се връщай, че стана тъмно.

Аз тутакси станах и подканих сестра си да вървим. Тя отново заплака, тръшна се върху губера и едвам я отлепихме.

— Върви — казах аз, — нали съм с тебе! Не бой се! Аз ще те пазя!

Сладкодумницата се надигна, хвана се за палтенцето ми и тръгна подире ми, като че я водех на заколение. Аз запалих фенерчето си и тръгнах смело по калния път. По едно време осветих, без да искам раничката на ръката си и се похвалих:

— Виж — казах аз — рана! Одраска ме кукумявката!

Сестра ми се спря и се отдръпна от мене.

— Таи нощ ще умреш — каза тя.

— Нищо подобно — рекох аз, — ти си езичница и затова вярваш в разни глупости. Аз не се боя от кукумявки. Учителката ми намаза раната с йод. И сега нищо ми няма.

— Кой ти намаза раната?

— Госпойца Маринова. Тя е добра.

— Глупак си ти. Госпойца Маринова взе хляба на мъжа ми.

— Нищо подобно — рекох аз. — Дочоолу взе хляба на даскал Генча.

— Тогава върви си, щом като мислиш тъй. Аз не ща да я погледна таз госпойца Маринова.

— Госпойца Маринова е добра.

— Напротив много е лоша. Върви си!

— Няма да си ида.

— Не ми трябваш.

— Мама ми е заръчала да те предам в ръцете на сватозете.

— Не ми трябваш... Аз самичка.

— Аз пък искам!

— Махай се оттук!

— Няма да се махна!

И докато се препирахме, ние стигнахме до старата къща. Прозорчето на хашевото още светеше. Сватовете не бяха си легнали. Сигурно чакаха да се завърне невестата.

Сестра ми изтри лицето си, за да не личи, че е плакала; забради отново кърпата си и се насочи по дървената стълба. Аз вървах подире ѝ и светех с фенерчето, да не се спъне.

V

В една широка, полутъмна стая, която наричаха хашево, беше накладен буен огън. Пламъците се виеха към почернялата баджа и стигаха чак до отвора на комина. Наоколо грееха калайдисани менци, окачени един до друг на водника. Светлината играеше по дъсчения таван и по лавиците, дето бяха наредени лъскави сахани и гледжосани паници. До огъня беше седнала на парцалена възглавница една дебела, пълна жена, която приличаше на циганка. Това беше свекървата баба Мара. Малко по-настрана от нея, в полумрака, седеше по турски върху рогозката свекърът дядо Стефан. Той беше се изгърбил над едно трикрако столче и режеше тютюн за лулата си. Като ни видяха да влизаме, и двамата се ухилиха, сякаш само нас бяха чакали.

— Ха, ей го и сватчето! Добре дошло, сватче! Седни де! Добре ни дошло! Откога не си идвало!

— Не, сватя — рекох аз, — дошъл съм да доведа кака и си отивам!

— Че седни де, седни за малко, барем да си стоплиш ръцете.

— Много бързам, свато.

— Тя работата няма свършване — рече баба Мара на подбив, — ами ела да ти покажа едно нещо. Таквоз нещо ти не си виждал.

Очите ѝ светеха. Огънят играеше по лицето ѝ. Приличаше на магьосница, излязла от пламъците. На ушите ѝ висяха две големи, кръгли обици. Като се мръднеш, и те святкаха и подрънкваха.

— Ха, булка — рече тя на сестра ми, — отрежи на сватчто една порязаница хляб и му я посоли с червен пипер. А пък ти, сватче, ела да се огрееш на огъня.

Аз се приближих плахо. Седнах до огнището на трикрако столче и се загледах в нея. Тя се хилеше насреща ми.

— То сватчето не е виждало таквоз нещо — обади се сватът Стефан, наведен над столчето, дето режеше тютюна. — А покажи му го де!... Хе-хе! Двенки са! Хе-хе-хе!

Сватът се смееше така гласовито, сякаш врещеше козата в обора.

— Не бързай! — рече баба Мара. — То си има ред тази работа.

Тя се обърна назад, към дървата, струпани до камината, и пресегна да вземе нещо. Очите ѝ играеха щастливо. Зъбите ѝ светеха. Докато се усети, тя измъкна иззад дървата един капан за мишки, който приличаше на кафез с телена мрежа. Пъхна го пред лицето ми и каза:

— Бау!

Аз трепнах и се дръпнах назад. А тя каза още веднъж „бау“ и се заливаше от смях. В теленото кафезче бягаха две малки мишлена с черни, пухкави кожухчета, удряха се в мрежата и се мъчеха да излязат.

— А? А? — викаше магьосницата и се зъбеше насреща ми.

Аз мълчах. През това време сестра ми донесе порязаница бял хляб, посипан с червен пипер, подаде ми я, но аз не я взех. Баба Мара насочи кафезчето към огъня. Мишлетата се блъскаха в мрежата и се мъчеха да изскочат навън, ала не можеха. Старицата се смееше на глас.

— Парел ли ви, а? — викаше тя. — И на мене ми пареше, като ми продупчихте чувала с брашното, ама си траех! Ха сега, хоп. Още веднъж! Хоп!

Мишлетата цвърчаха, облизани от пламъците. Аз закрих очите си.

— Гледай, гледай — буташе ме тя, — за тебе го правя!

Замириса на опърлена козина. Сестра ми гледаше през отвореното прозорче и плачеше. Сватът продължаваше да реже тютюна, наведен над трикракото столче.

— Хе-хе-хе! — врецеше той от време на време като коза.

Пламъците играеха, ближеха черната камина, трептяха по стените, отразяваха се в калайдисаните съдове. Някаква сянка се мяркаше отсреща на стената — ту голяма, ту малка. Един мустакат човек се молеше и държеше остър нож, с който режеше не тютюн, а главата на едно куче. На мястото на сянката се появяваше светлината на огъня — бърза, игрива, страшна — разчекваше устата на кучето, защото кучето се опитваше да захапне ножа. Ала ножът беше много остър и пробиваше гърлото на кучето. Мишките цвърчаха. Козата врецеше. „Боли ли? Ох, на баба, и мене ме болеше!“. Сянката изпълни цялата стена, пламъците не играят вече тъй весело. Кафезът с мишките не се вижда. Те мълчаха, овъглени в нажежения кафез.

— Ох, на баба!... Душичките!...

Сестра ми стоеше до прозореца и плачеше. Отидох, хванах я за ръката и я дръпнах:

— Да си вървим. Чуваш ли?

Тя стоеше като закована.

— Чуваш ли?

— Булка мари, дай на сватчето сиренце!

— Не ви ща сиренето!... Мама каза да си дойдеш!

Аз дръпнах сестра си от прозореца и я помъкнах подире си. Тя вървеше след мен и не се съпротивяваше. Светлините и сенките ни оплитаха, дърпаха ни назад, омотаваха ни, но аз не се плашех от нищо. Вървах през храсталаците на тези сенки и светлини, които хвърляше огънят по лицето ми, и мъкнех сестра си подире си. Исках да я измъкна по-скоро от този пъкъл, където кладяха огньовете и горяха хората и животните!

Ала сестра ми не се подчини. Тя ме изпроводи до пътната врата, спря се и ми каза:

— Тъй ми било писано, братко, да живея в този дом. Ще се върна.

И се върна назад, скрила лице в престилката си. Аз тичах по тъмната улица и плачех. Забравих дори да запаля фенерчето.

Страшни неща ставаха в този малък свят! Хората се колежа с ножове и брадви. Убиваха се за синори и дребни монети. Гърмяха пищови в нощната тъмнина и пронизваха сърцата.

Имаше ли добро? Къде беше се скрило доброто?

Отивал търговец за в града. Прерязали гръкляна му, когато минавал през шемшовските гори. Вървял пътник през полето, срещнали го разбойници, обесили го на сухата върба край Янтра, взели кесията му. Тя била празна. Вътре имало само полица. Младеж отровил жена си, млада невеста, сложил мишеморка в хляба ѝ. Жена разцепила черепа на мъжа си, защото си имала друг мъж, с когото се сговорила да се събере. Колежа се, стреляха в гърдите си, тровеха се. Измираха и гниеа по затворите. Пъплеха и се дебнеа за синори, за махмудии, за лоша дума, произнесена в мрачен час. По цели дни, по месеци разказваха кървави истории, блещеха очи, опияняваха се. Стражарски коне чаткаха по калдъръмните, съдии и прокурори идваха на оглед, свидетели и очевидци се надпреварваха да казват истината. Къде беше истината? Гладни, изпокъсани, сърдити, ядосани на целия свят и на себе си, мъкнеа се по съдилищата и адвокатските кантори, залагаха нивите си и воловете си, губеха делата и пак се трепеха, пак

се биеха, пълнеха затворите. Къде е истината? Кой знае истината? Ножът или брадвата? Бесилото или отровата?

Минават годините, отиват си хората, остават песните. Слушат ги по сборове и панаири, по пазарища и площади... Слушат ги и цъкат просълзени. Кого оплаквате? Себе си ли жалите, или бащите си, които са минали преди вас?

„... Какво ми е чудо станало във туй ми село Крамолин... Цана на Цанка думаше: либе ле, Цанко, либе ле. Я стани либе, да те нагостя, че съм ти, либе, сготвила най-хубавото едени, дето го, либе, обичаш...“

Ручи продраната хармоника, кънти пресипналият глас. Стоят наоколо ямурлуци и чумбери. Плачат, въздишат, проклинат коварната Цана, дето отровила невинния Цанко. Бършат сълзите си. „Заповядайте, само левче струва песнопойката. Вътре има и за Кара Кольо, дето убил баба си, като я блъснал в бунара. Какво ми е чудо станало... в това ми село Туркинча. Тичай, народе, само левче!“

Кой ви научи на лъжата и коварството? Откъде сте тръгнали, за да стигнете до отровата и брадвата? Шумят дните, минават нощите, текат годините. Ние остаряваме. Не е ли станал по-добър светът?

Аз бях много нещастен. Сънувах огъня. Сънувах брадвите и ножовете. Виждах блясъка на бръсначите и кръвта, която течеше по разбитите черепи. Кой ще ми помогне? Плачех за двете мишлета, които изгоряха пред очите ми. Събуждах се нощем и казвах, че искам да пия вода, а старицата се кръстеше и караше мама да ме заведе на доктора. Бълнувах, ставах прав и посягах към прозореца да уловя луната, която се търкаляше към мене от небето към прозореца и тропаше да й отворя, за да влезе в собата. Тя разговаряше с мене, ала аз не чувах гласа ѝ. Но знаех, че няма да ме изгори, защото е студена и прилича на сестра ми, която ме обича и ми разказва страшните приказки, които е видяла през нощта. Няма да ме изгори, няма да ме стопи в пламъците си. Тя е студена. Ще отворя прозореца да влезе при мене, както влиза вятърът и цветовете на дъгата.

Лежа на одъра. Завили се ме с губера до брадичката. На челото ми е сложена кърпа, натопена в оцет. До мене е баба, но встрани — мама. А близо до вратата е седнала на стол с облегало учителката по аритметика, госпожица Маринова. Най-последно тя е направила „визитацията си“. Аз съм притворил очите си и се преструвам на заспал. Жените мислят, че не ги чувам. Даже от време на време

госпожица Маринова снишава гласа си и казва на мама: „По-тихо, че детето спи!“. А мама ѝ отговаря:

— Той отдавна спи. Трябва вече да го събудя.

— Не бива да го будите. Сънят е храна.

Баба въздиша, а госпожица Маринова продължава:

— Почиват нервите му. Той е много чувствителен.

Чувам вретенцето на баба. Тя преде и плюнчи от време на време пръстите си, за да пресуква по-здраво нишката. Знам всичко, което става наоколо, макар да съм притворил очите си. Знам, че котката лежи в краката на баба и се опитва да отвори очите си. Бръмченето на вретеното я приспива, а разговорът на жените я буди, затова тя ту отваря, ту затваря очите си. Много ѝ се спи, но жените говорят и на туй отгоре госпожица Маринова държи нещо в ръката си, затова котката не може спокойно да заспи. Тя гледа това нещо в ръцете на госпожица Маринова и не може да разбере какво е. Прилича ѝ на мишка, но не е мишка. Това е ръкавицата на госпожица Маринова. През това време баба ще си опъне крака и ще каже:

— Оф, изтръпна ми кракът. Гано, иди налей малко крушова чорба, че да почерпим даскалицата.

— Моля ви се, няма нужда — казва госпожица Маринова, — аз не пия крушова чорба.

— Че защо да не пиеш крушова чорба?

Едно менче дрънка, мама слиза в мазето за крушова чорба. Баба продължава да бръмчи с вретеното, а котката се опъва, застанала пред госпожица Маринова, и се прозява. Баба я удря с вретеното по гърба и казва:

— Върви на тавана да ловиш мишки. Стига си се излежавала.

Котката скача от одъра и се насочва към вратата, защото мама не е притворила съвсем вратата и през отвора може да мине една котка. Аз знам всичко и си представям как котката пъха най-напред главата си през открехнатата врата, как след това извива тялото си и минава през тесния отвор. Това за нея е най-лесното нещо. Мъчното е да се ловят мишки. И то в такова време, когато на тавана е всичко пометено. Ала какво да се прави! Котката подскача и се хваща с ноктите си за лозницата. След това се мята на гредата, която стърчи под навеса, и оттам — право на тавана. Чувам я да припка по дъските, като че ли е

обута в меки терлички. От време на време се спира и пак припка с терличките си.

Мама се завръща от мазето. Усещам благоуханието на крушовата чорба. Сигурно е станала резлива. Свети на слънцето като сайдер. Аз много обичам търновски сайдер. Той има жълтеникав, кафяв цвят, като бирата, ала не е бира. Нашата крушова чорба е също като търновски сайдер. Учителката уж не иска да пие, но чувам, че взема менчето и го надига. Аз всичко разбирам. Даже броя глътките ѝ. Тя глътна в началото два пъти след това шест пъти, защото много ѝ се услади крушовата чорба.

Баба също поема менчето и пие, докато ѝ стигне дъхът. Пие дълго и с наслада. После бърше мустаците си. (Бабините мустаци са станали вече за бръснене!) Чувам я да вика: „Реже, много сладка!“. Мама казва: „Хубава е, но е вече на дъното“.

Наливат ми се устата. Още малко, и ще отворя очите си. Ще поискам и на мене да дадат менчето да си сръбна и аз от крушовата чорба. Но ме е срам. Всички знаят, че спя, и изведнъж: „Дайте ми крушова чорба!“. Не, не бива... Притварям плътно очите си и преглъщам с мъка слюнката си. Толкова силно преглъщам, че ме е страх да не ме чуят. Става опасно — набира се нова слюнка, трябва отново и нея да преглътна. Госпожица Маринова отново надига менчето. Този път не можах да преброя глътките ѝ, но ми се стори, че тя пресуши менчето, защото каза: „Благодаря, много вкусно беше!“. И менчето издрънча празно върху дъските на одъра. Мама го прибра и запита: „Да наточа ли още?“. А госпожица Маринова каза: „Благодаря, оставете да има и за сина ви“. Аз помислих, че се е загрижила за мене, затова ми стана много драго. Но тя продължи и разбрах, че не се отнася за мене. Тя каза: „Моите сведения са, че той скоро ще се завърне“. Баба отговори: „Чул те господ!“. И тогава госпожица Маринова повтори онова, което аз не бях чул. Тя каза:

— Последното писмо, което получих, гласеше, че ще дадат частична амнистия на политическите емигранти.

— Какво кайш? — пита баба, понеже не е разбрала добре какво означава това.

— Частична амнистия.

— Какво ще рече туй нещо?

— Ще рече свобода за една част от емигрантите.

— А-ха, то добро...

— Какво му е доброто — възразява мама, — едни ще пуснат, други няма да ги пуснат.

— Е, че пак добре — опитва се баба да я утеши.

— Отде си сигурна — продължава мама, — че нашия ще го улови калемът в първата партида?

— Да, гаранция няма — казва госпожица Маринова, — но според това, което ми пише, се подразбира, че ще мине в първата група.

— Точно тъй — каза баба, като че ли тя е разпределяла групите.

— Докато го не видя с очите си, няма да повярвам — продължава мама, — на вълка вяра нямай! Много пъти съм им сърбала попарата.

— Сега няма да излъжат — утешаваше се баба, — сърцето ми го подсказва. Нощес съм го сънувала на бял кон, слиза откъм Беглишки харман. Хем слиза, хем плаче. Сълзите, рекох, са на добро. Белият кон — радост. Викат му: „Ти ли си бре, Къне?“. Той ми вика: „Бързо ме забрави, бабо. Аз съм. Не ме ли виждаш?“. „Прощавай, баби, злото да те забрави! Твой ли е този бял кон?“ „Не, казва, на един мой другар, който падна в революцията.“ И сълзите му ручат като кладенци. Че и аз започнах да плача и се събудих... Такива ми ти работи.

— Да, безспорно, това е сън. Ние на сънища не вярваме — каза госпожица Маринова, — но амнистията се очаква.

Аз се размърдах. Жените веднага утихнаха. Беше ми невъзможно повече да се преструвам. Дигнах ръката си и свалих превръзката. Чух госпожица Маринова да казва, че не бива да свалям превръзката. Но аз вече бях я свалил и се усмихвах. Не знам защо, беше ми драго. Предчувствувах, че нещо хубаво става, че жените се стоварят за нещо много хубаво. Надигнах се и казах да ми дадат от крушовата чорба, но мама ме разубеди — не бивало да простудявам гърлото си.

Учителката постоя още малко и си тръгна. Искях да я задържа, ала не знаех как да постъпя. Тя ме погали по косата и каза:

— Не си приличат с брат си, но имат нещо общо в маниерите.

Аз попитах:

— Какво каза, госпоице?

Тя се засмя, защото ѝ се видя много смешно това „госпойце“, което изговарях много звънливо и меко с нашето търновско наречие. Тя ме поправи:

— Не се казва „госпойце“, а „госпожице“. Това е литературното произношение на думата. А в нашия край произношението е малко по-твърдо. Ние говорим „хлеб“, а вие говорите „хляб“. Ние казваме „снег“, а вие казвате „сняг“.

— Че защо пък тъй мари, даскалице? — запита баба, като завъртя вретеното, загледана в жичката, която точеше с трите си пръста.

— Вие сте от групата на източния диалект, а ние сме към групата на западния... В нашия край „екат“, а във вашия „якат“.

За пръв път чувах такива чудни неща и попитах госпожица Маринова как казват в техния край на „мляко“ и тя ми отговори: „млеко“. Тогава аз и казах:

— Ти си бела като млеко?

И се засмях. Госпожица Маринова също се засмя и пресегна да ме помилва по косата:

— Да, наистина, в нашия врачански край така казват: „Ти си бела като млеко“. А вие казвате: „Ти си бяла като мляко“.

— Кое е по-хубаво? — запитах аз, като я гледах в устата.

— Разбира се, „Ти си бяла като мляко“ е по-литературно. Но ние сме свикнали иначе.

— На мене пък по ми харесва: „Ти си бела като млеко“ — казах аз и започнах да подскачам и да си припявам „млеко, млеко“, защото ми звучеше много интересно, сякаш говорех на някакъв чужд език. Жените престанаха да ми обръщат внимание. Мама и баба отидоха да изпроводят учителката. Тя ги помоли да си стоят в собата, защото навън било още студено, но двете жени, доволни от новините, които им донесе учителката, излязоха да я придружат до пътната врата. Особено щастлива се чувствуваше баба. Тя, след като изгуби дядо Електрика, с когото уреждаше министерските кризи, в лицето на госпожица Маринова виждаше един нов събеседник по политическите въпроси. Мама беше по-сдържана към възторзите на учителката. Тя усещаше, че учителката преувеличава някои неща, като говори не това, което ще стане, а това, което ѝ се иска да стане. Баба мислеше обратното. И затуй, като изпроводиха учителката, те двете с мама се сдърпаха по въпроса за амнистията. Мама не вярваше, че брат ми ще влезе в първата партия, а баба беше уверена. И от спора им успях да разбера някои подробности, които не знаех.

Елисавета Маринова била дъщеря на учител, който бил родом от град Враца, а живеел и работел в Търново. Там, в търновската гимназия, Елисавета Маринова се запознала с брат ми и споделяла неговите идеи. Били в една младежка организация. Тя била, разбира се, по-малка от него, но го обикнала и започнала често да си мисли за него. Той, изглежда, много не мислел за нея, но като отишъл в емиграция, домъчняло му за родината и взел, че ѝ написал едно писмо до Търново. Тя му отговорила и тъй започнала кореспонденцията. И понеже брат ми знаел любопитството на чичо Сава и на Дочоолу да отварят чуждите писма и да ги четат, затова пишел на госпожица Маринова до Търново, като я молел да осведомява родителите и близките му, тоест мама, баба и мене, за „положението“. И ето, сега тя беше дошла да ни осведоми за „положението“. И ние го знаехме — след два месеца, най-много три брат ми ще си пристигне. И тази радостна новина ние дължахме на госпожица Маринова. Аз ходех из двора и виках: „Ти си бела като млеко!“. Отивах на училище и пак си шепнях: „Ти си бела като млеко!“. Веднъж баба ме забеляза, че си шепна, и ме попита:

— Какво си мърмориш като луд, Петре?

— Ти си бела като млеко — рекох ѝ аз.

Старицата ме изгледа учудено:

— Туй дети полудя мари, Гано!

Мама не ми обърна внимание. Тя съдържаше радостта си. „Докато не видя черно на бяло, няма да повярвам!“ Учителката и нашата бабичка могат да си приказват каквото си искат. Мама вярва само на очите си.

И ние се превърнахме в слух и зрение. Намразих пощаджията Радил, който направо ми се подиграваше, колчем го запитах дали имаме писмо. По едно време наистина той донесе писмо, ала щом го отворихме, веднага се разочаровахме. Това писмо беше от Делиормана, от мелницата. Пишеха ни брат ми и буля с „двата зъма“, че са „все живо и здраво и молят бога и за нашето здраве“ и че даскал Генчо станал общ работник в мелницата и понеже работата му се видяла доста тежка, защото кашлял от паспала и се боял да не го хване охтиката, напуснал преди два дена и си търсел друга работа в Разград. Фотографирали са за спомен и ни проваждат една снимка да ги имаме за спомен и да ги знаем, че са все живо и здраво и че молят бога и за

нашето здраве... На снимката бяха и тримата: даскал Генчо, брат ми и по средата буля с „двата зъма“, с новите си дрехи, с биберното палто и една китка здравец зад ухото. Тя си беше все така сериозна, като че казваше: „Хайде свършвайте по-бърже с тая фотография, че да си гледам работата!“. Защото да бъдеш готвачка на брат ми, който бе свикнал да яде само „бели франзели“, както казваше баба, не е лесна работа. Затуй буля като че ли и на снимката бързаше. А той беше стъпил с единия си крак на едно ниско столче и полунаведен, гледаше влюбено буля. В ръката си държеше една роза, а под разкопчаното му сако се виждаше верижката за часовника „Омега“, който все още не беше купен. Даскал Генчо се беше фотографирал с венчалния костюм и дългото цигаре, което беше научил в устата си. И той, и брат ми си бяха купили гарсонетки и с тях се бяха фотографирали. Такива гарсонетки напоследък се носеха по нашите сборове от даскалите и от общинските секретар-бирници.

Дълго гледахме снимката от Делиормана, ала мислите ни бяха на друго място. Единствена се развълнува от тази „фотография“ сестра ми, сладкодумницата. Тя взе снимката и не ни я върна, макар че беше получила и тя писмо от своя даскал Генчо.

Сладкодумницата Хвърчеше от радост. Беше забравила всички мъки, дори мишлетата, които свекърва ѝ беше изгорила пред очите ни за назидание, за „ум и разум“ на лудите и непокорните като нас и като младата ѝ снаха, която продължавала да хвърчи из облаците и да се успива сутрин, когато всички други млади невести отивали на работа... и се „срамели“ на свекъра си и свекървата си... и студена водица им носели (дано се задавят, дано!).

Нищо не можеше да обуздае младото момиче, станало преждевременно невеста. То даже си беше съчинило някаква песен, с която оплакваше съдбата си. А веднъж ми каза, за да ме смае и да ме учуди:

— Знаеш ли, че даскал Генчо може да си дойде с ироплан?

Аз я гледах изумено.

— Помни ми думата!...

— А къде ще кацне?

— На „Дива баба“... Там е много широко... И друг път са кацали. Само гледай към небето, когато забръмчи.

Прецъфтяха черешите. Житата избуяха, стигнаха до кръста ми. Спомних си какви малки бяха през декември. След два-три месеца ще жънем. Миналата година ми дадоха сърп и паламарка. Тази година брат ми, щом се върне, ще ме научи да връзвам снопи и да складирам кръстци на дълги редици. Много неща ще ме научи този човек, стига да се върне по-скоро от Велики Бечкерек!

Стоя понякога с тояжка в ръка и гледам към Търново, после към Дряново. Обръщам се и към небето дали няма да забръмчи някой самолет. Небето е синьо. Белите облаци са се оттеглили към Балкана. Лято е. По синорите греят червени цветя като кръвта ми, която шуми и бучи в сърцето ми. И те като мене чакат да се завърне странникът...

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

I

Преди два дена изплетохме венеца на Кирил и Методий, окичихме класната стая с божур и дъбови листа, „дадохме“ изпита и ни разпуснаха. Учителите се разотидоха. Само госпожица Маринова още се върти из селото и казва, че имала „канцеларска“ работа, затова не си отивала в Търново. Аз знам каква е тази канцеларска работа, ала не казвам на никого. Сигурно и мама се сеца каква е, но и тя си мълчи, защото умее да пази тайни като мене. Баба се опитва да тълкува някои неща посвоему, но мама ѝ забранява да приказва „врели-некипели“, а да си гледа старините. Госпожица Маринова действително има канцеларска работа. Тя не е нанесла още бележките ни в дневниците. А в училището има много дневници.

Всяка сутрин аз ставам рано, оглеждам небето и казвам:

— И днес времето си го бива.

Влизам в мазето и търся мотиките, с които ще окопаваме царевицата. Намирам един търнокоп с пречупена дръжка, а зад него се спотайват, обвити в паяжина, в тъмното три ръждясали мотики. Ядосвам се и ги измъквам навън. Казвам на мама:

— С тия мотики нищо няма да излезе.

Ритам ги пренебрежително и продължавам:

— Трябва да ги занеса на ковача.

— Опитай се да ги поправиш — казва мама, заета с друга работа, която в момента е по-важна от мотиките, — нали си мъж?

— Това е работа на ковача — казвам аз и пак ги ритам пренебрежително, — трябва да се наклепят, за да им опада ръждата, тогава може да влязат в работа.

— Дръжките им здрави ли са?

— Дръжките им са здрави. Може само да ги позатегна. Но самите мотики не са здрави. Ще ги занеса на ковача.

— Занеси ги.

— Ще ги занеса — казвам аз и продължавам да се въртя около тях.

През това време близначката се измъква от одаята и минава покрай мене, ала не ми обръща внимание, защото си има друга работа, която е по-важна. Преди да е огряло слънцето, тя трябва да донесе вода от герана за миене и за готвене.

— Тези мотики — казвам аз — много са ръждясали. Трябва да се занесат на ковача.

— Добре де, чухме — ядосва се накрая мама, — занеси ги, щом като са толкова ръждясали!... Хайде, какво ги гледаш? Те няма крака да тръгнат самички!... Вземай ги на рамото си и тръгвай!

— Защо да ги не взема — казвам аз и се навеждам. Слагам на рамото си двете мотики, а третата държа в ръката си. Това е мъжка работа и аз трябва да я върша, както жените вършат своята женска работа.

Слънцето изгрява зад Беглишки харман и свети право в прозореца на ковачницата. Червената светлина на слънцето и светлината на огъня в ковачницата се сливат в едно. Бай Митю ковачът и синът му въртят два големи чука и удрят по наковалнята като дяволи. Наоколо звъни, сякаш бият десет черковни камбани. Бай Митю е подпухнал, защото пие ракия. Той удря по-добре от сина си, макар синът му да е младо момче с къдрава коса и да върти всички моми в селото около себе си.

Аз влизам в ковачницата и слагам мотиките в краката си. Бай Митю и синът му продължават да удрят по наковалнята и не ми обръщат внимание. Наоколо хвърчат искри, стигат чак до опушения таван и падат угаснали в пръстта. Бай Митю пухти след всеки замах на чука и мустаците му се друсат. От челото му ручи пот. Синът му също пухти, ала той прави това, за да подражава на баща си. Само перчемът му трепти и пада над очите му, измокрен от рукналата пот.

Аз стоя с мотиките пред вратата и мълча. Бай Митю накрая дига сплеснатото желязо, което беше вече изстинало, и го пъкна отново в огъня. Синът му хвана дръжката на духалото и започна да раздухва огнището. В ковачницата се задими, замириса на въглища и на желязо. Бай Митю дигна една зелена стомна, пи от нея вода и без да ме погледне, рече на подбив:

— Е, няма ли едно добрутро и за нас, а?

— Добрутро — рекох аз и потънах в земята от срам.

Той се приближи до мене, погледна мотиките и запита:

— Какво ги боли?

Аз рекох, че са ръждясали.

— А дръжките как са?

— Дръжките са добре. Ще ги позатегна.

— Е, то се знае — рече сериозно бай Митю, като се наведе, за да разгледа по-внимателно мотиките. — Бързаш ли ги?

— Бързам ги, бай Митю — рекох аз, — днес ще окопаваме царевицата.

— Всички бързат — измърмори на себе си старият ковач, — къде сте били цяла зима, та не сте ги донесли?

Аз мълчах виновно.

— Не зная — започнах аз, — имахме друга работа.

— Че нали ти си мъжът в тази къща? Ти трябва да знаеш! А-ха, я ги виж, съвсем ги изяла ръждата. И дръжките им разклатени... Кажи на майка си, че днес няма да окопавате... Утре. Ела утре да ги вземеш! Разбрано ли е? Хайде?

Отвън се разнесе шум на трополене на коне. Дочоолу беше дошъл с двата коня да ги подковава. Бай Митю остави мотиките и погледна през отворената врата. Конете пръхтяха. На единия от тях се беше поиздил Филчо. Като ме видя, че съм в ковачницата, тутакси скочи и дойде при мене. За да покаже, че е близък със сина на ковача, отиде направо при духалото и започна да дърпа меха. Аз стоях до мотиките си, обърнат към духалото. Старият Дочоолу върза конете отвън и също влезе в ковачницата. Той беше със сламена шапка, която свали, за да не се запали от искрите. Голата му глава лъсна на огъня, като че беше намазана със зехтин. Бай Митю го посъветва да си наложи сламената шапка, защото по-добре е да се запали шапката му, отколкото главата му. Дочоолу се усмихна и отвърна на бай Митя, че е прав, и наложи шапката си. Всъщност в ковачницата още нямаше искри, чуковете си почиваха, подпрени на въорса, а желязото още не беше се зачервило. Дочоолу се спря до една купчина подкови, наведе се и започна да ги рови и да ги оглежда.

— Избери ми по-хубави — каза той, като оглеждаше подковите, — лани ми даде едни бяха много хубави.

— И сега ще ти дам хубави. Лоша стока аз не харча.

— Това е вярно, но по-лани не бяха добри.

— За по-лани не отговарям. Губи се давност.

Дочоолу се засмя, взе една подкова и се приближи до прозореца, за да я види на светло, като че разбираше нещо от ковашкия занаят. Бай Митю цъкна с езика си и ми намигна. Аз също му намигнах. И изведнъж се засрамах, защото бях малък, а бай Митю голям. Наистина ние и двамата с него бяхме мъже, но все пак трябваше да се има предвид разликата в годините, която съществуваше помежду ни.

Дочоолу дълго оглежда подковата, изправен до прозореца, после се върна при бай Митя и каза:

— От тези ще ми сложиш, други не ща!

— Че да ти сложа — каза бай Митю, — защо да не ти сложа. Ти ще я носиш, няма аз да я нося!...

— Море и аз няма да я нося — сети се Дочоолу, — конете ще я носят. Още не сме стигнали за подковаване.

— Тъй си е — каза бай Митю и се засмя.

Тогава Дочоолу ме видя, че стоя в ковачницата, и много се зачуди, че не ме е забелязал преди това. И даже като че ли се ядоса, задето съм стоял настрана и съм си мълчал.

— Ба! — рече той. — Ти пък отде изникна?

Аз се изчервих от стеснение и казах, че съм донесъл мотиките, защото ще окопаваме царевицата.

— Много хубаво — похвали ме Дочоолу, — всеки трябва да помага. Сега е летен сезон, време за работа.

— Аз мога самичък да затегна дръжките.

— То се знае. Я да ги видя? Тези ли са?

— Тези са — казах аз и се наведох да му подам една от мотиките, защото той беше стар човек и не биваше да се навежда.

— Браво. И другите ли са твои?

— И другите. Всичко три.

— А защо три? Трябва още една.

Аз го погледнах учудено. Не разбрах защо ми приказва тъй. Като че ли искаше нарочно да ме ядосва. И му рекох:

— Ние сме трима души. Баба е стара и не може вече да копае. Миналото лято копа и се схвана в кръста.

— Щяхте да я закопаете в гробищата — засмя се Дочоолу и хвърли мотиката в краката ми. — Остаря бабичката. Не бива да я пресилвате.

После добави уж на себе си, като бършеше запотеното си лице с дланта на ръката си, сякаш си гладеше брадата:

— Кажи на майка си да приготви още една мотика, че ще дотрябва!

Бай Митю се спря по средата на ковачницата, като чу тия думи на Дочоолу, и запита любопитно:

— За какво подричаш? Да не са го пуснали?

— Има нещо такова — измърмори Дочоолу, — че де да видим.

Аз се бях обърнал към него и не откъсвах погледа си от устата му. Чаках с нетърпение да я отвори, ала тя беше закрыта с мустаците и не се забелязваше ще продължи ли по-нататък това, което беше вече започнал.

Бай Митю също беше притаил дъх. Само Филчо и синът на бай Митя не се интересуваха от нашите мъжки вълнения, заети с духалото, което продължаваше да пухти. Жаравата и желязото, заровено в огъня, светеха като слънцето, което пронизваше опушения прозорец на ковачницата.

Най-после Дочоолу отвори устата си и промълви:

— Докарали са го по етапен ред. Сега се намира в околийското. Че де да видим.

Дочоолу не се доизказа, затвори устата си и тя съвсем се закри под мустаците му. Разбрах, че вече няма да я отвори, макар да продължавах да го наблюдавам, изпълнен с любопитство. Толкова съм се бил заплеснал, че по едно време чувам Филчо да ми вика откъм духалото:

— Затвори си устата, че ще влезе някоя муха вътре!

Аз се наведох засрамен, обърнах се и си тръгнах. Щом излязох от ковачницата, свалих сламената си шапка, за да не падне, и хукнах към високия хълм, дето се намира нашата къща, за да съобщя на мама всичко, което бях чул в ковачницата от устата на Дочоолу. Толкова силно съм тичал, че петите ми се удряха в задничето ми като гумени чукчета. Искаше ми се да имам крила и да хвъркна, за да стигна по-скоро вкъщи и да разкажа всичко, което бях чул.

Мама, баба и близначката стояха на двора и ме чакаха да тръгваме на полето. И тъкмо се готвеха да ме нахокат, задето съм закъснял, и аз им съобщих новината:

— Бати Къню си дошъл! Тука е!

— Къде тука? — запитаха едновременно и трите жени, като ме заобиколиха.

Не можех да си поема дъх от вълнение (ако ми бяха поникнали криле, щях да долетя у дома направо по въздуха и нямаше да се изморя!...). Но сега аз преглъщах думите си и поемах въздуха като риба, изхвърлена на сухо, и чувах как тупти сърцето ми под кълчищната риза:

— Тука! У нас! В България!...

— Къде в България?

— Че де да зная! — разплаках се аз. — В България!

Наистина, къде беше той? Къде в България? Не си ли притурих самичък мои измислици, които Дочоолу не е казвал? Къде в България? България е голяма, широка. Аз съм я виждал на картата и знам много добре, че е голяма, макар че учителят по история да казва, че била малка страна и че трябвало да стане велика. Това си е негова работа. Аз знам, че България е голяма. И моята вина се състоеше в това, че не попитах къде точно в България се намира моят брат, който се е завърнал от Велики Бечкерек, дете беше близо две години прокуден и злочест като всички други момчета, с които беше забягнал.

— Не зная — виках аз отчаяно, — не попитах къде точно се намира, но чух с ушите си, че си е дошъл.

— Чул си, дяволите си чул — смъмря ме мама, — само знаеш да си измисляш. Къде са мотиките?

— Оставих ги в ковачницата. Утре ще бъдат готови.

— Хубаво ни нареди — плесна с ръце мама, — сега с какво ще окопаваме царевицата? Затуй ли те проводих бре? Каква я свърши сега, като кучето на нивата. Върви да ги вземеш!

— Остави детито мари, Гано, не му се карай! Лесна работа за мотиките. Няма да избяга царевицата. Утре ще я окопаем. Остави го да разправи отново за бача си Къня. Кажу сега, баби, какво чу? Ама отначало. И не се страхувай. Какво чу?

Тя сложи ръката си на сърцето ми и аз веднага се успокоих. И тутакси се сетих, че всъщност брат ми се намира в околийското управление. И казах високо:

— Докара ли са го в околийското управление. Това е! Разбрахте ли?

И погледнах сърдито мама, която се беше насочила към мазето.

— В околийското, разбра ли? — повторих аз. — Там е България. Разбра ли? В околийското!

Тя се върна и продължително ме изгледа:

— Вярно ли е?

— Самата истина!

Всички стояхме изправени наред двора и не знаехме какво да правим. Мама не си спомни за какво точно бе тръгнала към мазето. Баба беше забравила гърнето с боба, поставено в огнището, за да бъде готова храната ни за обед. Близначката, и тя, най-спокойната, държеше една стомна пълна с вода, в краката си и не знаеше къде да я носи и какво да я прави. Първи аз се свързах и добавих:

— Дочоолу ми каза, че три мотики са малко. Трябвало още една да занесем в ковачницата.

— Той да не се грижи за нашата работа — рече мама и тръгна към мазето. — Нека си гледа своята. Мотики ние си имаме, и хора си имаме. И него биля можем да закопаем в земята, в черната, дано!

След малко тя излезе от мазето. Носеше два косера и един сърп.

— Хайде да вървим на нивата, че стана вече пладне. Днес ще плевим и ще пасем воловете. Върви да ги изкараш. Пък утре ще окопаваме царевицата. Тръгвайте!

След това се обърна към баба, наръча ѝ да нахрани кокошките и да донесе за обед яденето на нивата.

— Гледай да уври бобът, че го забравихме в огнището. Пък който си е дошъл, ще ни намери. Лесна работа! Хайде! Изкарайте воловете и да вървим!

Слънцето светеше високо над покривите. От дворовете и харманите се бяха отдръпнали дългите сенки, като че ли се бояха да не изгорят от горещината, която настъпваше. Черницата на съседите беше измъкнала сянката си от нашия двор. Това показваше, че сме закъснели за нивата. Мама много се ядосваше, макар да спотайваше дълбоко в сърцето си една радост, която не искаше с никого да сподели, за да не я чуват дяволите.

Още една мотика! Аз разбирах това и не исках повече да занимавам мама с тия неща, защото и аз тайно се радвах и си мислех за мотиката, която трябваше на всяка цена да намерим!

Вървим към нивата. Пред нас са двата вола. Ние се мъкнем подире им, сложили косерите и сърповете на рамото си. Мама се е

забрадила с бяла кърпа и обгорялото ѝ от слънцето лице изглежда още по-черно. На гърба ѝ виси една цедилка, пълна с дрешки, и едно парче хляб. Отиваме да плевим и да пасем воловете. Това ще ни е за днес... Докато наточат мотиките в ковачницата. Най-много да прескочим до другата нива, за да си наберем череши. От няколко дена насам черешите започнаха да зреят.

II

Всички ниви са оплевени. Само нашата е буренясала. Мъчно е трима души и една стара бабичка, която не може вече да се навежда, да свършат цялата полска работа.

Мама върви пред нас и ни повтаря и потрета да скубем само паламидата и да не тъпчем класовете. Близначката си е направила венец от червени макове. Прилича на голямо червено цвете сред житата. Тя работи чевръсто и даже изпреварва мама. На мене не ми спори, но причината е тази, че избързах, та взех сърпа, с който мъчно се плеви. Освен това слънцето много прежуря и пали гърба ми. Предполагам, че и на жените им е горещо, но те са по-издръжливи. Към всичко това на мене са поверили воловете и аз трябва по-често да ходя до синора, за да ги наглеждам дали пасат и дали не са влезли в нивата.

При воловете е по-добре, защото там подухва студен ветрец откъм Янтра и е прохладно. В края на синора има и една стара слива, която ражда, големи жълти плодове — от тях си правим ошав по жътва. Тази слива има и хубава сянка. Аз минавам под сянката, колчем отида да нагледам воловете, сядам там за малко и разглеждам внимателно едно сламено гнездо, в което има три малки продълговати кафяви яйчица, опръскани със зелени точици. Това гнездо много ме вълнува и няколко пъти вече се опитвам да хвана птичката, която винаги ме подушва и изхвърчава, щом се насоча към гнездото ѝ. Ако не е мама, която постоянно ме вика да отида при нея в нивата и да плевя, положително ще хвана тази малка птичка.

Воловете са забили муцуни в зелената, сочна трева и не ме поглеждат. Откак ги къпахме през април, те са много хубави — чисти, бели, като че ли не са лежали в обора. Сред зелените ниви изглеждат още по-бели. Не мога да им се нарадвам.

Над нашата нива пее чучулига. Аз гледам към небето и се мъча да я видя, но тя не се вижда, защото се е издигнала много високо. Сестра ми казва, че се намира точно над главата ми. Аз се вирам нагоре, но не виждам нищо. Песента на чучулигата ме дърпа към себе

си с едно коприноено въже, навързано на малки, ситни възелчета, и не ме пуца да се мръдна. Където и да отида — на синора или в нивата при мама — песента ме дърпа и не ме оставя на мира. Мама ми каза, че по това време пеят чучулигите, а през пролетта славеите.

Аз лягам сред тревата и се мъча да открия певицата. Чучулигата се снишава все по-надолу и по-надолу. Още малко, и ще кацне на главата ми. Изведнъж ставам прав и започвам да викам, че съм я открил. Тя е малка, но малка от шикалка, и оглася не само нашата нива, но и всички ниви наоколо. Вземам едно камъче и го хвърлям нагоре, но тя не ме забелязва, опиянена от песента си. Мама ми казва да не я закачам, защото пеела на малките си дечица. Аз отново лягам в тревата, държа юмручето си на гърдите си и не смея да шукна. Чучулигата пее и отново се издига, за да я чуват по-добре дечицата ѝ, свити в гнездото сред зеления синор. Сърцето ми тупти, като че ли се катери по сребърната стълбичка нагоре към чучулигата, за да я достигне и да разгледа отблизо крилцата ѝ, които трептят на слънцето.

На края мама щеше да ме напляска заради тая чучулига. Взе сърпа от ръката ми и ми каза повече да не тъпча нивата. Изпроводи ме да напоя воловете, защото вече приближаваше обед. Аз това и чаках, макар че много не обичам да поя воловете по това време, тъй като сега е времето на щръклиците. Смъкнах се в съседния дол, газих из прохладните извори, топих главата си в студения вир и се върнах мокър и весел отново при мама да слушам как пее чучулигата над нашата нива.

Като се върнах отново, мама и сестра ми бяха седнали под сливата на сянка и се готвеха да ядат. Баба беше застлала престилката си върху тревата и от едно гърне сипваше фасул в голяма пръстена паница. В друго гърне старицата беше донесла квасено мляко. Аз седнах между жените, взех си дървената лъжица и започнах да сърбам. Воловете лежаха настрана и преживяха. Чучулигата вече не пееше, но вместо нея се обаждаше някъде наблизо из нивите подранил пъдпъдък.

След това веселие ние обядвахме. Наоколо ни пъплеха мравки, подскачаха зелени щурчета, падаха в бобената чорба, ала ние не им обръщяхме внимание — изхвърляхме ги с лъжицата и продължавахме да сърбаме. Бяхме уморени, замислени. Баба не донесе никакви новини. Срећнала учителката Маринова, но и тя не знаела нищо. Изглежда, че Дочоолу се е шегувал или не съм го разбрал. В края на

краищата какво друго да правим, освен да чакаме? Баба ходила да търси Дочоолу, за да го разпита, но той се бил запилял нанякъде по къра с конете си и щял да се върне чак вечерта. Ще чакаме. Къде ще идем да не чакаме!

Защо пък в околийското управление? Никак не е ясно. Да предположим, че е нямал пари де да преспи. В околийското ли ще отиде? Пак се е случило нещо. Дано не е за дълго.

По едно време пристигна на нивата и учителката Маринова. Носеше една голяма празна кошница. Попита ни дали може да си набере череша от нашата скорозрейка, която се беше зачервила в другата нива, дето бяхме засадили царевицата.

— Може, как да не може! — разреши мама. — Череша, колкото искаш!... Тази година много се родиха.

— Да не си научила в Търново да ходиш? — запита баба.

— Не още, госпожа — отговори свенливо момичето, — няма да си ходя, но ми се доядоха череша, та рекох да си набера.

— Хубаво — одобри баба, — иди, Петърчо, да ѝ помогнеш. Черешата е висока, гледайте да не паднете, като се покатерите. Да ти сипеме малко бобец? Няма ли да похапнеш?

— Благодаря, госпожа, аз съм обядвала.

— Е, добре, иди си набери череша... То и ние трябва да наберем, че може довечера да имаме гостенин.

Учителката понечи да каже нещо, ала се смути и се зачерви като маковете, които цъфтяха, на синора. Баба я гледаше изпитателно. Мама беше по-деликатна, но баба продължаваше да я разглежда и да я подпитва с погледа си. На края момичето не можа да издържи и си призна:

— Всъщност аз реших да набера тия череша за него. Много се извинявам, но ми се иска да го посрещнем с нещо. Вие сте заети, нямате време да мислите за тия работи. Пък аз съм сега свободна... Защо да не набера череша?

— Набери, даскаличке — рече баба, — ние селяните не се сещаме за тия неща. Пък и работата ни е затиснала, та не можем да помислим... А той обича череша. И скорозреиките, и сугарните, че и вишните!

— А че кой не обича череша! — обади се мама, за да тури край на неловкия разговор. — Всеки обича череша.

— Аз най-много обичам хрущялките! — похвалих се несдържано и взех кошницата.

— Аз пък белурките — рече близначката, — те са най-сладки.

— Всички са сладки, като им дойде времето — добави баба и се надигна, вървете сега и тримата, пък ние с майка ви ще дооплевим нивата.

Учителката хвана старата жена под мишницата и ѝ помогна да стане. Баба изтърси тревата и мравките от полата си, огледа се наоколо и се усмихна тъжно:

— Ех, и аз бях едно време млада!

После добави:

— Защо ли пък са го запрели в околийското? Ти не си ли чула нещо? Нали го освободиха?

— Обикновено нещо — каза учителката, — всеки, който е докаран по етапен ред, трябва да преспи в околийското.

Тази дума „етапен“ ни обърка съвсем. Какво значи „етапен ред“? Гледахме мрачно учителката и сърцата ни трепереха от страх. Значи, от границата до Дряново по етапен, със стражар! Това вече не е хубаво!

— Нищо страшно няма! — успокои ни учителката и помоли да тръгваме, защото гостенинът всеки миг можеше да ни изненада. А ние трябваше да бъдем готови!

Тичах напред през нивата с празната кошница, а учителката и близначката вървяха подире ми и се мъчеха да ме настигнат. Аз бягах като конче, а те се препъваха и оплитаха в житата и не можеха да ме настигнат. Поспирах се от време на време и размахвах кошницата. Те се заливаха от смях, защото съм бил смешен.

Над главите ни пееха чучулигите, надвикваха се пъдпъдъците, ала ние не ги чувахме, защото тревата и класовете шумоляха около нас и мислите ни бяха на друго място. Госпожица Маринова беше забравила, че е учителка по аритметика. Тя се беше вдетинила от радост, прегръщаше сестричката ми и я караше да пеят известната песничка, която знаехме всички още от първо отделение: „Сладкопойна чучулига във небето се издига!“. И тази песничка ни опияняваше, като че ли самите ние бяхме тази сладкопойна чучулига, излетяла нагоре към небето.

Аз пръв се покачих на черешата с кошницата, стъпих най-горе върху един клон и оттам наблюдавах цялата околност. Учителката и сестра ми стояха на земята и пресягаха към клоните, навеждаха ги, беряха зрелите череша и ги слагаха в престилките си. Клоните бяха увиснали, натежали от плод. Не беше никак трудно да се бере от земята. Учителката ни предупреди да късаме черешите с опашките, за да се запазят за по-дълго. Аз слагах по една черешка в устата си и по една в кошницата и от време на време осведомявах жените за всичко, което виждах наоколо си.

— Виждам — казах аз — шосето. Виждам телефонните стълбове. Виждам една каруца, която минава през нивите.

— Аз пък виждам Стара планина — рече учителката.

— И аз виждам Стара планина.

— Виждам Търново — продължи тя.

— Аз пък виждам река Дунав.

— Посмали, манго, посмали! — засмя се учителката.

— Виждам един човек по шосето. Идва откъм Дряново.

— Лъжеш.

— Не лъжа. Носи един куфар.

— Истина ли?

Аз замълчах. Не бива да я лъжа! Тя не заслужава да я оскърбявам! Рекох ѝ уклончиво:

— Тъй ми се е сторило.

— Внимавай, ще ти дърпам ушите.

— Аз съм нависоко. Не можеш ме стигна.

— Мога.

— Аз имам криле.

— И аз имам криле.

Учителката и сестра ми се засмяха. Защо ли се смеят? Толкова ли е смешно! Предполагам, че е смешно. Пускам една черешка отгоре и тя пада върху главата на учителката. Учителката не я усеща. Пускам втора черешка и тя пада в полата ѝ при другите череша. Учителката пак не вижда нищо. Най-после хвърлям една черешка силно и тя пада право върху голото ѝ рамо. Учителката се обръща към мене, гледа нагоре. Очите ѝ са сини колкото небето и светят като огледалца. Лицето ѝ, мъхесто и пухкаво като праскова, е покрито с капчици и е червено като черешите. Ръцете ѝ са голи до лактите. Тя е пълничка,

малко тромава, с гладка руса коса, сплетена на две плитки, обвити около челото ѝ на венец. Аз знам, че тя няма да посмее да се покачи на черешата, за да не си развали плитките. Хвърлям още една черешка и казвам, че не аз, а едно косе-босе хвърля черешките от върха на черешата. Учителката маха с пръста си към мене и казва, че ще се покачи на черешата и ще хване това косе-босе за човката. Близначката се смее, защото моят нос е издаден напред и прилича наистина на човка. Аз започвам да си подсвирквам както свирят косовете, но жените вече не ми обръщат внимание. Те си приказват нещо друго, защото са им омръзнали моите глупости. Опитвам се да пея като пъдпъдък, ала и това не ги трогва. Те са много сериозни. По едно време учителката казва:

— Дай кошницата да я напълним и да си вървим.

— Добре — отговарям аз и започвам да слизам по клоните надолу, хванал с едната си ръка кошницата.

— Внимавай — казва учителката, — клоните са хлъзгави.

Слънцето се е наклонило, остават две копрали, докато залезе. Учителката се тревожи. Тя има някакво предчувствие, че ще закъснеем. Нейното безпокойство се предава и на мене. Близначката също се безпокои.

— Дай бързо кошницата — казват те, когато слизам при тях.

Изсипваме набраните череша в кошницата, покриваме ги отгоре със зелена шума и тръгваме. Учителката оправя косата си, завързва плитките и пъха в тях сини метличини, които съвсем приличат на очите ѝ. Близначката, и тя слага метличини в косата си, ала нейните коси са черни и метличините се губят в тях, не личат. Аз бера от нивата макове и предлагам на учителката да се накичи с макове. Маковете ще направят учителката по-хубава. Тя сега трябва да бъде най-хубава! Да надмине хубавиците в селото, да свети като слънцето и като месечината. Да няма по-хубава от нея в цялата околия!

Учителката си слага макове в косата и казва:

— Жалко, че нямам огледало да се видя на какво мязам.

— Аз имам огледалце — обажда се близначката и се усмихва.

— И аз имам огледалце! — казвам аз и заставам пред учителката. Отначало тя не се досеща за какво става дума, но веднага след това разбира и се навежда пред очите ми.

— Чудесно огледалце! Не едно, а двенки!... Много хубаво оглеждат!

Лицето ѝ дъха на череша и на нещо друго, което не мога да определя. Аз се блещя и се старая да не мигам, за да се огледа по-добре в очите ми.

— Моите огледалца са по-хубави — обажда се близначката.

— Я да ги видя?

Учителката застава пред сестра ми. Оглежда се и в нейните очи. Огрени от меката светлина на слънцето, те приличат сега на две черни огледалца. Зениците ѝ са големи и красиви. Учителката се отразява в тях, прилича на малко човече. Обяснява ни, че народът казвал на зениците „чилячета“, защото в тях се отразявали малки човечета... Аз заставам пред сестра си да видя „чилячето“ в очите ѝ. То е малко, мургаво, с големи уши. Учителката слага две череша на ухото ми. Аз ги махам, защото мъжете не носят обеци. Слагам черешките на нейното ухо и казвам:

— На твоето ушо по върви.

Тя ме поправя:

— Не се казва ушо, а ухо.

И намества черешите на ухото си.

„Защо ухо, а не ушо?“ — мисля си аз и вървя напред. Учителката слага черешки и близначката. Аз викам:

— Сега на вашите уши има черешки!

— Не уши, а уши! — поправя ме учителката и се смее.

„Защо уши, а не ухи?“ — мисля си аз и се смея.

Много е весело. Вървим по тясната пътечка през житата и си приказваме каквото ни дойде на ума. Учителката носи кошницата. Аз не нося нищо. Скубя класовете и хапя зелените, сочни стръкове. Учителката ми казва да не скубя класовете, защото всяко зърно съдържа в себе си най-малко десет капки човешка пот. Аз питам, защо десет? А тя ми казва, че това е „символ“. Не разбирам какво значи „символ“, но тази дума ми харесва и решавам да я запомня.

Пътечката е много гладка. По нея са минавали всички хора от нашето село и са я утъпкали. Аз питам учителката: „Това символ ли е?“. Тя ми отговаря, че и това може да бъде символ, зависи какво влагам в тази дума. Аз нищо не влагам. Само питам: „А чучулигата символ ли е?“. Учителката мълчи, защото вижда, че приказвам

глупости. А може би си мисли нещо друго? Аз знам какво мисли, защото и аз мисля същото, и затуй приказвам разни неща, за да минава времето по-бързо.

Излизаме от житата. Прекосяваме черния селски път и пак навлизаме в други жита. Отдалеч се виждат синорът и двата вола. Те пасат един до други се белеят отдалеч като два камъка. Те винаги пасат един до друг, защото им е по-сладко да са заедно. А може би и си приказват, за да не онемеят съвсем? Те умеят да говорят, стига да поискат и да не ги подслушва някой като мене.

Аз вървя пред учителката няколко крачки и казвам загледан нататък, къде нашата нива:

— Не виждам мама. Къде ли се е дянала? Да не си е отишла?

Учителката слага длан над очите си и също се визира към нивата. Близначката, и тя гледа. Всички гледаме, спрели по средата на житата.

— Няма ги — казва учителката, — къде ли са отишли?

— Там са — вика неочаквано близначката, — виждам хора под старата слива. Мама, баба и още един човек.

Учителката изтърва кошницата в краката си. Лицето ѝ пребледнява, след туй изведнъж се изпълва с кръв, става червено като черешите. Опитва се да каже нещо, ала не може. Гушата ѝ тупти като на подплашено пиле.

Аз се обръщам и хуквам направо през житата, към синора, дето простира сянката си старата слива. Не признавам никакви пътеки. Тичам и се задъхвам от вълнение. След мене остава слаба диря от повалените стръкове. Учителката и сестра ми тичат по нея и се образува цяла пътека.

Аз се обръщам от време на време към тях и викам.

— Пристигна! — викам аз. — Чувате ли? Пристигна!

Те не могат нищо да ми отговорят, защото едвам си поемат дъх. Житата се плетат в краката им, слънцето ги ослепява. Учителката мести кошницата ту в едната си, ту в другата си ръка и се мъчи да ме настигне.

— Пристигна! — викам аз и гребя с ръцете си въздуха, за да хвърча по-бързо, както правят птиците.

III

Брат ми, емигрантът, седеше на тревата под сянката, държеше една дълбока, шарена паница в скута си и сърбаше квасено мляко с дървена лъжица. Баба го гледаше отстриани любовно и му подаваше порязаниците, които мама беше нарязала.

Аз се появих изневиделица и това много учуди брат ми. Той остави паницата, обърса трохите от устата си и ме погледна. Аз също го гледах, застанал пред него, и мълчах. Ние и двамата се гледахме — малко враждебно и недоволно: той, задето му попречих да яде квасено мляко, а аз, задето се преструва, че не ме познава. На края брат ми каза:

— Здравсти!

— Здравсти! — рекох аз.

— Много си порасъл — продължи той.

Аз мълчах.

— Седни де.

Аз пък мълчах.

— Седни, седни.

— Нося череши! — рекох аз и се обърнах назад.

— Много хубаво.

— Скорозрейки.

— Браво. Седни де!

Госпожица Маринова и сестра ми тъкмо излизаха от житата и се насочваха към синора под сянката, дето бяхме ние. Мама се затича да поеме кошницата от ръката на учителката, ала учителката (от смущение ли, от друго ли?) не ѝ позволи.

Брат ми, изглежда, не очакваше тази среща. Той се смути, че неговата отколешна позната, с която не беше се виждал близо две години и с която си бяха писали толкова писма, сега го свари на нивата, като яде квасено мляко. Това беше наистина неудобно. Затова той бързо се надигна, изтърси трохите от панталона си и се усмихна.

Госпожица Маринова остави кошницата с черешите в краката си, подаде ръка на брат ми и каза: „Добре дошъл!“. Но така глухо, че аз не

я чух. А брат ми, напротив, отговори много гръмко, сякаш имаше глухи пред себе си: „Здрасти!“ И разтърси ръката на учителката. Изглежда, че я заболя, защото тя подскочи и се отдръпна малко настрани и цялата се зачерви. Ето, такава ръкостискане признавам аз! На негово място и аз тъй щях да стисна ръката на госпожица Маринова. Нека знае, че това е брат ми!

— А тази малката пък коя е! — извика той и се наведе да види близначката, която се беше скрила зад учителката.

— Това е сестра ми, Денка! — рекох аз.

— Тъй ли? — каза брат ми сериозно. — Много се радвам.

— Ние сме близнаци — поясних аз. — Ела тук, Денке!

— О, това е много интересно! — рече той и примъкна близначката към себе си, прегърна я и я погали по косата.

Смутеното момиче съвсем се разтопи. Само маслинките грееха като очите на подплашена гургулица.

— Колко е пораснала! — каза той. — Стигнала чак до раменете ми!

— Аз съм по-висок.

— Тъй ли? Ела да видим.

Той ме хвана за ръката и ме приближи до себе си. След това ме потупа по рамото и ме прегърна:

— Да, ти си малко по-висок. Но ти си мъж. Нали тъй?

— Аз по-напред съм се родил, затова съм по-висок!

— Точно тъй.

Всички се засмяха. Той ни стисна още веднъж в обятията си и ние с близначката, без да искаме, си чукнахме главичките. Това още повече развесели брат ми. Забелязах, че госпожица Маринова най-много се смееше и не откъсваше погледа си от брат ми. Той по-рядко я гледаше. Може би се смущаваше от мама и от баба, които също не снемаха погледа си от него.

Различно го гледахме. Ала всички го гледахме. Аз например не вярвам, че госпожица Маринова може да затвори очите си в този момент. Това е невъзможно! Тя беше ужасно развълнувана! Но и аз бях развълнуван. Тя беше пребледняла. И аз бях пребледнял. Тя се зачерви. И аз се зачервих. Дори ушите ми пламнаха, сякаш бяха подпалени с клечка кибрит. Не, не, госпожица Маринова и аз еднакво обичахме брат ми, еднакво му се радвахме, че се е завърнал най-после от тази

„проклета чужбина“ и сега стои сред нас на нивата и ни говори. Припомних си всичко, което знаех за него от баба и от мама. Спомних си го как изглеждаше преди две години. И ми се стори, че малко се е променил. Станал е по-висок и по-слабичък. Това не може никой да отрече. И малко е позастарял. Ако съдя например от зъбите му, тогава бяха по-бели и по-равни. Сега са потъмнели, като че са опушени. Кой знае какви храни е ял и какъв корав хляб са му давали! Скулите му бяха изпъкнали, покрити с лека, едва забележима руменина, като че паяк беше оплел мрежата си върху тях. Очите му бяха бакърени, заобиколени с дълбоки сенки като черни пръстени. Тези сенки не ми харесват. Дано изчезнат. Той е млад. Веждите му съвсем не личаха, сякаш ги беше обръснал. Всъщност те бяха изрусели и не се забелязваха. Всичко друго си беше тъй, както съм го запомнил. Само дрехите му са купешки — платнени, малко лъскави, зеленикави. Сигурно ги е купил от Велики Бечкерек. Даже ми замирисаха на нещо много хубаво. Той не знаеше това, но аз го чувствавах и нарочно стоях по-близо до него, за да вдишвам хубавата миризма, която лъхаше от него. А може би това беше ароматът на брат ми? Нашият аромат? Благоуханната радост? Очакването? Щастиято? Не знам. Стоях до него и ми се искаше още веднъж да ме прегърне.

— Е, сега какво? — рече той. — Прави ли ще стоим? Предлагам да седнем. Да се видим: живи ли сме, здрави ли сме?

— Да поседнем — каза госпожица Маринова.

— Хайде — намеси се баба, — изсърбай квасеното мляко!

— Има още в гърнето — каза мама.

— Благодаря, мамо, аз се наядох. Няма нужда.

— Тук има череши — каза свенливо госпожица Маринова, като примъкна кошницата по-близо до брат ми, — току-що сме ги набрали съвсем са пресни, свежи.

— А, виж, череши ще си похапна. Отдавна не съм кусвал. За пръв път тази година ще ям.

Той махна зелените клончета от кошницата и си взе една шепа череши. Ние го гледахме и това като че ли го смути.

— А защо и вие не вземате! Само аз ли ще ям?

— Ние ядохме предостатъчно — каза госпожица Маринова, — сити сме, няма защо да преяждаме.

— Е, даскаличке, няма да преядеш — обади се баба, — вземи си една шепа, колкото да бъде.

— Вземете си — намеси се мама, — и аз за пръв път кусвам тази година от скорозрейките. Я ги виж как са се зачервили.

Ние с близначката се наредихме от двете страни на брат ми и макар коремчетата ни да бяха пълни, продължихме да ядем, за да покажем на брат ми, че го обичаме.

Бързо-бързо преполовихме кошницата. Брат ми ядеше черешите и поглеждаше от време на време госпожица Маринова. Не ми беше ясно дали се радва, че е дошла да го види, или му е безразлично. Той се държеше тъй, като че ли всички му бяха еднакви. А напълно съм сигурен, че се преструва, за да не се издаде пред мама. Той много се пазеше от мама. Това разбрах веднага щом мама се опита да похвали учителката, че благодарение на нея, на учителката, сега ядем тия череша. Ако не е била учителката, нямало кой друг да набере череша! Това ме засегна, защото и аз бях череша. Ала нека госпожица Маринова се радва! Нека тъй да бъде! Макар че и аз, и близначката помагахме. И ако не бяхме ние, кой знае дали и досега госпожица Маринова щеше да напълни кошницата.

Мама продължава да я хвали, а госпожица Маринова гледа свенливо в кошницата и си играе с една череша, уж че не ѝ се яде. Брат ми обаче лапа с голямо удоволствие и все едно че не чува мама. От това си правя заключение, че той се преструва. Неловко му е да слуша такива неща от родителите си. Напълно го оправдавам. Да бях на негово място, същото щях да направя.

Да, той ядеше черешите, хвърляше костилките настрана, в тревата, и си мислеше нещо. По едно време ми направи бележка да не гълтам костилките, а да ги плюя, защото ще си повредя стомаха. Наистина аз и близначката (от лакомия ли, от какво ли?) ядохме бързо черешите и не плюехме костилките, както правеха другите хора, а ги гълтахме. И сега брат ми забеляза това и ми направи много строга бележка. Аз започнах да плюя костилките и да ги хвърлям на същото място, дето ги хвърляше и той. По едно време започнах да стрелям с тях над главата на другите и ударих мама, без да искам. Тя кихна, засмя се и стана още по-весело.

След като изядохме черешите, станахме и решихме да си вървим. Останаха две-три пръста, докато залезе слънцето зад Орлово гнездо.

Не биваше повече да се бавим, имахме гостенин. Той не беше дошъл на нивата да работи, а да се видим и да си поприказваме.

Мама прибра сърповете и косерите, с които плевихме, наслага ги в една „цедилка“ заедно с гърнетата и си тръгнахме. Подир нас креташе бавно и тържествено старицата, подкрепяна от близначката и от мама. Брат ми и госпожица Маринова вървяха близо до мене, след воловете, и аз ги чувах какво си приказват. Всичко не разбирах, ала ми беше много интересно да ги слушам. Те съвсем се увлякоха, като че ли продължаваха някакъв отколешен разговор.

— Аз не можех иначе да постъпя и не биваше иначе да постъпвам! — говореше брат ми. — Това е логично.

— Точно тъй — отговаряше госпожица Маринова, — това е напълно логично.

„Логично!“ Препънах се два пъти, за да бъда по-близо до тях и да не изпусна нито една дума. А изведнъж: „Логично“! Брат ми с удоволствие изговаряше тази дума, а госпожица Маринова с още по-голямо удоволствие я повтаряше. Впрочем тя всичко повтаряше и с всичко се съгласяваше. И не можеше да бъде другояче, защото тя беше по-малка от него, а той беше по-голям. Редно е да го слуша и да се съгласява с него.

— Аз им заявих — продължи брат ми, — декларация няма да подпиша! От идеите си няма да се откажа. Аз съм бил две години емигрант заради тези идеи. Логично е след толкова страдания да ги поддържам. Декларация няма да подпиша! Да ви е ясно!

— Мерзавци! — отсече госпожица Маринова. — Те са искали да те пречупят!

— Да, но не успяха! Аз бях непреклонен!

— И правилно си постъпил!

— Или затвора, или свободата. Но с чест!

— Точно тъй!

— И скъсах декларацията, която ми поднесоха!

— Скъса я?

— Да, на парчета!

— Точно тъй!

— Опитаха се да ме малтретират, но аз им заявих, че ще отнеса въпроса до Върховния съд. Ако трябва, и до Народното събрание.

— Точно тъй!

— И победих. Такава е логиката на събитията.

— Великолепно!

— Виждаш съм по-големи тирани от тия хапльовци!

Бях настръхнал от удоволствие. Ето, това се казва брат! Скъсал някаква хартия и я хвърлил в краката на полицията! Това се казва революционер! Одобрявах напълно постъпката му, дори щях да се намеса в разговора, но добре, че не сторих това, защото те щяха да млъкнат. А сега те мислеха, че никой не ги подслушва, и затова си продължаваха.

Брат ми разказа как са го закарали в мазето на околийското управление в някаква тясна стаичка, наречена „карцер“. В този карцер било тъмно, капела вода по главата му, цвъртели плъхове. Ала брат ми и от това не се уплашил. Даже пял една песен, която се казвала „Карманьола“, а после обърнал на руски, за да не го разбира полицията, която вардела отвън с декларацията да я подпише. Цяла нощ пял, а на другия ден полицията му казала: „Няма що, с тебе на глава не се излиза!“. И го оставила. Оформили му документите и го пуснали. Било следобед към три часа. Към четири половина стигнал в село със стария си куфар, който бил почти празен. Отишъл си и у дома — няма никого! Работен сезон. Всичко живо излязло на полето. Помислил-помислил и съобразил: „Те са там, плевят нивата!“. И пристигнал. Било пет без десет минути.

— Каква съобразителност! — възхити се госпожица Маринова.
— Аз не бих се ориентирала.

— Свикнахме — усмихна се брат ми, — емигрантски живот, учи на всичко!

— Безспорно — рече тя и премести празната кошница от едната си ръка в другата, за да бъде по-близо до него. Той също се приближи до нея и от време на време докосваше с ръката си нейната ръка. Госпожица Маринова не се отдръпна, както например аз бих се отдръпнал, а, напротив, доближаваше още повече ръката си до неговата ръка и се преструваше, че уж това става случайно и че не се интересува дали се докосва, или не се докосва до него. Аз забелязах тия неща, но и аз се преструвах, че не ми правят впечатление. Освен това разговорът, който водеше брат ми, беше по-важен и по-интересен от тия докосвания, които можеха да бъдат случайни, а можеха да бъдат и нарочни. Такива неща ставаха между по-големите момчета и по-

големите момичета в нашето село. Но това са глупости, с които се занимават големите, когато си нямат друга работа и затова аз гледам пренебрежително на тия глупости и се отвращавам от тях. По-важно беше да се разбере какво ще стане сега с брат ми, след като си е дошъл и не е подписал тази декларация. Чух го да казва:

— Нашите катили, разбира се, също ще се опитат да ме пречупят, но те не ще успеят.

— Те са кръгли простаци — рече госпожица Маринова, — бъди спокоен.

„Защо «кръгли»? — помислих си аз. — Защо кръгли, а не триъгълни, квадратни?“ И си представих тебеширен кръг, каквито чертаеше госпожица Маринова на черната дъска в училище. По средата на кръга стои чичо Сава. Това ли значи кръгъл простак? Не ми е ясно.

Брат ми продължава да реже:

— Моят път е пътят на революцията! Те няма да ме уплашат!

Прекрасно!

Слънцето залязва зад варовитите скали, зад Орлово гнездо. По скалите се оттича кръвта на орлите. Вие се горещ дим. Пламтят огнени стрели. Това е революцията. Кръвта на орлите плиска по целия хоризонт. Не съм виждал такъв залез. Слънцето е потънало до половината зад скалите. След малко се скрива, а кръвта продължава да блика и да залива небесата. Това е революцията. Аз гледам слънцето, брат ми гледа слънцето, госпожица Маринова гледа слънцето. Очите ни са червени, лицата, дрехите. Това е революцията. Но и черешите, които зреят по нашия край, са червени. И ябълките, и гроздето, и аления мак в нивите, и зрялото жито, и виното, което пием през зимата. Всичко е червено. И момите, които жънат по нивите и пеят песни на хорото... И ергените, натъкнали ножове в пояса си. Всичко е революция. Аз съм революцията — когато се гневя, когато пламтя, когато се срамувам.

Брат ми каза:

— Какъв чудесен залез!

Госпожица Маринова въздъхна:

— Вълшебен!

Аз не знам какво значи „вълшебен“, но съм напълно съгласен. И също искам да повторя, че залезът е вълшебен, но не смея, за да не

прекъсна разговора, който не бива да спира до края на пътя, до края на живота ми.

Стигнахме селото и започнахме да се спущаме към нашата къща. Старите с близначката бяха останали много назад. А ние младите и двата вола вече влизахме в селото. Аз се приближих още повече до брат си, за да ме видят хората, че имам брат и че стоя близо до него. По едно време той сложи ръката си на рамото ми и продължи да си говори с госпожица Маринова. Сега те говорех за „прочитна литература“. Какво значи „прочитна литература“? Брат ми каза на госпожица Маринова, че жадува за такава литература.

— Нямах представа — каза той — какъв глад изпитвам за прочитна литература!

Госпожица Маринова му отвърща, че имала много такава литература в Търново. Тия дни щяла да отиде там и да му донесе. Какво предпочита брат ми?

— Класика — казва той, — съвременна и социална!

Госпожица Маринова казва, че притежава в Търново и класика, и социална. Госпожица Маринова беше създадена да утешава брат ми. Сигурен съм, че не го прави нарочно, а защото наистина желае да му угоди, за да бъде по-щастлив. В края на краищата той напълно заслужава, защото е бил две години емигрант във Велики Бечкерек, където е гладувал за прочитна литература, написана на български език.

Всички нашенци, които ни срещнаха, веднага се отбиваха при нас и се здрависваха с брат ми. Някои му викаха на шега:

— Е, Къна, как е? Върна ли се от хаджилъка?

— Върнах се — отговаряше им той, — пак съм на линия.

Ние с госпожица Маринова се смеехме, макар че нямаше нищо смешно в това, което казваха селяните и което им отвърщаше брат ми. Още повече че аз не разбирах какво значи „Върна ли се от хаджилък“. Все повече се убеждавам, че възрастните си имат свои измислени думи, за да не ги разбират малките като мене. Това ме ядосва, но аз се преструвам, че всичко ми е ясно. И затова се смея. По-късно ще запитам госпожица Маринова какво значи „хаджилък“ и „класика“. Сега не е удобно, защото селяните все повече и повече се отбиват от пътя си и спират брат ми да се здрависват. Той се ръкува с всички.

Най-после с голяма мъка се добрахме до къщи. Учителката дълго се колеба да влезе ли у дома или да не влиза. От една страна, ѝ се

искаше да влезе, от друга, се срамуваше да не кажат хората, че има някакви връзки с брат ми, макар това да беше съвсем очевидно и да го виждаха дори децата като мене.

Желанието ѝ да влезе у дома надделя. Дойде заедно с нас, уж да остави кошницата, че ѝ било неудобно да я мъкне празна до квартирата си. Всъщност аз можех да взема кошницата от госпожица Маринова и да я оставя, където трябва. Тъй че тя няма защо да ме заблуждава, че идвала у дома, за да остави кошницата. Една празна кошница и аз мога да я нося и да я оставя там, където ѝ е мястото. Щях да изоблича госпожица Маринова, ала не искам да я засрамвам пред брат ми. Все пак тя набра доста череши и следователно има право да постои малко у дома. Нека си поговори с брат ми, а след това той ще бъде напълно на мое разположение: и през нощта, и през деня, и през целия си живот ще бъде мой и само мой! Госпожица Маринова ще идва само по един час у дома, и толкоз! Той не си е дошъл от Велики Бечкерек, за да бърби с госпожица Маринова и да си губи времето с нея!

Откарахме воловете на хармана. Бяха се подули от тревата, затова легнаха веднага и започнаха да преживят. Ние с брат ми и госпожица Маринова седнахме под ябълката на двора и продължавахме да си говорим. Този път и аз участвах в разговора. Казах им, че имаме фенерче от Разград. Брат ми поиска да го види. Аз тутакси го донесох. След туй им казах, че имам рана от кукумявката. Той поиска да я види и аз му я показах. Госпожица Маринова добави, че съм се държал юнашки и не съм казал нито „ох“, когато ми мазала раната с йод. Очаквах да каже, че съм припаднал, но тя не каза. И съм ѝ благодарен за това. Защото аз припаднах не от страх, а от миризмата на йода. Госпожица Маринова излезе благоразумна, иначе щяхме да развалим калимерата.

Докато ние бърборехме за разни работи, седнали под ябълката, пристигнаха и старите с близначката. Баба изгаряше от любопитство. През цялото време тя мислила какво ли сме си приказвали по пътя без нея. И затова сега бързаше да седне при нас и да навакса загубеното. Брат ми ѝ подаде едно трикрако столче и я постави да седне на него. А мама и близначката веднага се заеха с къщната работа. Задимя огнището, замириса на пържени яйца. Разбрах, че приготвят вечеря за гостенина. Покрай него и ние щяхме да се облажим.

— Е какви са ти сега намеренията? — запита баба, като изгледа брат ми. — Каква ще я подкараш?

— Намерения много, бабо! Нали знаеш, има една приказка: каквото мишките кроят, котките го развалят. Че и нашата работа.

— Ами че ти стани котка!... Защо си мишка? — ядоса се старицата.

— Тъй наредил господ: едни са котки, други мишки. Няма как да излезем от кожата си.

— Точно тъй — каза госпожица Маринова.

Реших да броя колко пъти ще каже: „Точно тъй“. Прекалява с угодничеството си тая госпожица Маринова! Не ме остави да кажа и аз веднъж: „Точно тъй!“. Все тя: „Точно тъй, точно тъй!“. Като че ли само тя го разбира, само тя е съгласна с него!

— Най-напред — каза брат ми — трябва да укрепя организма си. От дългото и хроническо гладуване моят организъм заслабна, получих затъмнение. Някои другари туберкулираха, но аз не съм стигнал дотам. Получих само известно изтощаване. Сега трябва силна храна и чист въздух.

— Не се кахъри — рече баба, — запазила съм половин тенекия свинска мас за тебе.

— Аз не се кахъря, бабо, но все пак трябва да се има предвид. Аз трябва да засиля храната, за да не туберкулирам.

Ние мълчахме. „Туберкулирам!“ По гласа на брат ми — помръкнал и тъжен — излизаше, че става дума за погребение, за гробища и за всичко, което е свързано с тая безкръвна, студена дума.

— Ще се намери храна — утешаваше го баба, — и пиленца сме отгледали, и яйца ще ти пържим, и ярето може да заколим.

Брат ми мълчеше. В този миг някой почука на пътната вратня. Ние се обърнахме и видяхме фуражката на пощаджията Радил.

— Къню Митев Калчев! — извика Радил.

Брат ми се надигна, ала не стана:

— Какво има, Радиле?

— В седем и половина утре сутринта при господин кмета на разговор!

— Какъв разговор?

— По вътрешното и международно положение.

Брат ми стана. Радил му подаде една бележка:

— Дръпни долу министерския си подпис, за да се види, че съм ти връчил поканата! А утре — на линия! В седем и половина!

— Може и в един през нощта! — отсече брат ми и дръпна подписа си на хартията...

Радил отдаде част по войнишки:

— Досвидание, мило създание!...

Не можах да разбера: шегува ли се, или говори истината. Всеки случай брат ми се развесели. Поне така се държеше пред нас. Дори няколко пъти повтори на госпожица Маринова:

— Аз нали ти казах! Ето че не закъснях!

— Да, те са последователни...

IV

На другия ден брат ми отиде в общината при чичо Сава не в седем и половина, както беше казано, а в девет часа. Той нарочно закъсня, за да покаже на нашите общинари, че не се стряска от тях и че напълно ги презира, защото са кръгли нули.

Какво са говорили с чичо Сава, не ми е известно, но когато се върна, брат ми беше много весел. Чичо Сава му предложил да го направи писар в общината, ако, разбира се, подпише декларация, че се отказва от комунизма и комунистическите си идеи. Второ, да не поддържа връзки с нежелателни елементи, които подриват устоите на държавата; трето, да не получава забранени вестници и списания, които също подриват устоите на държавата, и, четвърто, да не ходи гологлав из селото.

— Аз нали ви казах, че те са кръгли простаци? — говореше възторжено брат ми. — Защо да не ходя гологлав?

Мама и близначката бяха вече отишли на нивата да окопават. Ние с брат ми щяхме да им занесем храна за обед. Аз изгарях от любопитство да разбера какво са разговаряли брат ми и чичо Сава. Затова останах вкъщи. Седяхме под ябълката и приказвахме.

— Ще ходя гологлав — викаше брат ми и все повече се ядосваше, — ако искам, и гол мога да ходя! Аз съм свободна личност!

— Не приказвай тъй, баби — молеше го старата, — защо пък да ходиш гологлав? Я виж косата си? Каква е рошава?

— Тя си е моя работа, бабо! Ти не се меси в младежките работи!

— Аз не се меса... Ама което си е право, право си е.

— Да, разбирам твоите намеци. Ти искаш да подпиша декларация, за да ме направят писар в общината, да капитулирам!... Знай обаче, аз няма да капитулирам!

— Точно тъй — добави госпожица Маринова; — той няма да капитулира!

Госпожица Маринова беше пристигнала тая сутрин много рано у нас, взела тайно кошницата, без да я усетим, и отишла да набере череша, за да изненада брат ми. Сега тя стоеше с пълната кошница

пред нас. Беше облякла друга рокля — небесносиня с черни точки, големи, колкото черешите. Толкова беше шарена роклята ѝ, че мене ми се премрежваха очите, като я гледах. Не знам дали брат ми я хареса, но забелязах, че през цялото време нито веднъж не я погледна. Само пресягаше към кошницата, вземаше си череши, ядеше и приказваше ту шеговито, ту сърдито по адрес на чичо Сава и на баба. Между брат ми и баба се зараждаше нещо лошо, което не знаех накъде ще избие. Старицата се опитваше да вразуми брат ми, а той ѝ говореше напук, сякаш пред него се намираще не идеен съмишленик, за каквото минаваше нашата стара бабичка (нали и затова я викаха в селото баба Дена Политиканката!), а някакъв класов враг от рода на Дочоолу и чичо Сава.

Не, не съм съгласен с брат си! Той трябва да отдели баба от Дочоолу и от чичо Сава и да се държи с нея по-човешки, както се държи с госпожица Маринова! Разбира се, аз не съм съгласен и с баба, когато му казва да не ходи гологлав. Защо да не ходи? Че и аз ще тръгна гологлав из селото. Кой ще ми забрани? Всички младежи ходят гологлави. И аз ще ходя. А колкото за писар в общината — не бива! Подлога на чичо Сава няма да става! Брат ми е прав и аз съм с него! Той е прав и за тая глупава декларация! Той не бива да се отказва от идеите си! От днес и аз ставам комунист! Каквото щат да казват в селото, това е решено! Още няма да съобщавам на мама и на баба, но на брат ми и на госпожица Маринова ще кажа, че съм вече комунист!

Баба го молеше:

— По-кротката, баби! Не ги сърди!

— Моля ти се, бабо! Не ме учи на капитулантство!

— Госпожа — поясняваше учителката, — това е класов враг, направи ли се отстъпка, няма спиране по надолнището.

— Какво надолнище — въздъхна баба, объркана от сложните и непознати думи, — аз само казвам: кротката и умната!

— Това е попщина, бабо — изкрещя брат ми и замахна с ръката си да хвърли костилките, които се бяха събрали в шепата му, — това е християнско лигавене!

Костилките тупнаха върху каменните плочи и отхвърчаха като сачми право в лицето на баба. Брат ми, разбира се, не искаше да я удари, но костилките улучиха лицето ѝ и тя много се обиди.

— Затуй ли се домъкна от Сърбия бре, да ме биеш с костилки?
— рече баба и стана от стола, като бършеше лицето си. Брат ми се сконфузи, но не намери сили да се извини. Целият гореше от срам. Госпожица Маринова гледаше надолу, забила погледа си в земята. Не каза „Точно тъй!“ И аз не одобрявах постъпката му. И той не одобряваше постъпката си. Но нали си беше горд, не пожела да се извини.

— Да вървим! — каза той. — Дай мотиките и да вървим на нивата!

Аз скочих, взех мотиката, която ми бяха оставили, и му я подадох. Той я сложи на рамото си.

— Тези въпроси не са толкова прости, както изглеждат на пръв поглед — каза той на излизане.

Баба не го чу, защото се беше прибрала в одаята. А госпожица Маринова седеше под ябълката, загледана в краката си. Пред нея се мъдреше кошницата с черешите.

Не усетих как стигнахме на нивата. Брат ми вървеше като стрела напред. Аз тичах редом с него. И двамата мълчахме. Но и двамата мислехме за тия злополучни костилки, които удариха баба по лицето.

Не си спомням след това как е минал този ден на нивата. Знам, че окопахме царевицата, след това брахме череши, ходихме да поим воловете на Големите извори, къпахме се. През цялото време брат ми се преструваше на весел, а очите му бяха тъжни. Упрекваше баба, че се меси в младежките работи, но в упреците му имаше съжаление, че е оскърбил старата жена. И затова, изглежда, му беше тъжно, макар да се преструваше на весел.

Вечерта, като се завърнахме, той пак не се извини. Но каза:

— Бабо, решил съм да те рисувам. Много ми харесваш.

— А, ка'щяло! — намуси се старицата. — Само за рисуване съм! Рисувай младите!

— Не, аз искам тебе да рисувам. Лицето ти е много изразително. Събрало е цялата неволя на селото.

— А, халосии!... Сбръчкана бабичка!... Ще я рисува!

— Точно затова, бабо! Всяка бръчка е страдание! От утре започвам. С пастелни бои. Донесъл съм ги от Велики Бечкерек.

— Остави ме, холан, имам си работа — възразяваше старицата, ала сърцето ѝ омекваше, — рисувай даскалицата.

— Искам да създам образа на една селска труженица, която воюва с неправдите в живота. Ти си такава.

— Ами! Тъй било то!

— Ще рисувам и ще бистрим политиката — продължи той.

— Докато ни тикнат в дранголника — засмя се баба.

— Няма значение.

Брат ми седна и започна да ѝ прави скица на едно листче. След десетина минути скицата беше готова, показа я на всички и ние ахнахме:

— Същинска баба! Нашата баба!

Старицата взе листчето, сложи очилата си (вехти, телени, завързани с канап) и дълго разглежда портрета си. Брат ми се любоваше отстрани.

— Приличаш ли си?

— Че де да зная, май че си приличам.

— Има прилика — потвърди мама, — същата си е.

Баба се развесели. Усмихна се и брат ми. Лошият спомен, легнал на съвестта му от вчера, изчезна.

— Божа дарба — рече старицата, — златна ръка.

— Златна, ама за какво — обади се мама, — ни пари печели, ни занаят има, ни учението си завърши.

— Не се тревожи, мале — рече брат ми, като продължаваше да рисува. Този път той правеше скица на близначката. — Аз ви казах, че писар няма да стана. Нека мине лятото, после ще видим.

— То лятото ще мине — рече баба, — ами подирка какво ще правим?

— Лесна работа — рече той, загледан в листчето, — няма да умрем от глад.

Портретът на близначката беше готов.

— Харесва ли ви?

— Същинска Дена! — развикаха се жените. — Още малко, и ще проговори.

— Изрисувай и мене — казах аз.

— Стой мирно!

Застанах насреща му. След пет минути беше готова и моята мутра — Дълъг нос, голяма уста, широка челюст.

— Това е карикатура — каза той.

— Защо карикатура? Какво е това карикатура?

Близначката и баба се заливаха от смях, като гледаха носа ми и устата. Дойде отнякъде мама, и тя започна да се смее. Аз се разплаках. Избягах навън и не се върнах. Помислих, че ще ме потърсят, ала никой не се сети за мене. Чувам по едно време — брат ми се разхожда из хармана, разглежда звездите и си свирука. Кипнах от възмущение. Хем се подиграва с мене, хем пък разглежда звездите и си свирука, сякаш нищо не е било. Хвърлих едно камъче и го ударих по крака. Той се обърна към плевнята, дето се бях скрил, и запита:

— Кой е? Кой хвърля камъни?

Аз не се обадох скрит в тъмното. След малко хвърлих още едно камъче и едвам не се засмях.

— Кой е?

— Госпожица Маринова — рекох аз с тънък женски глас — Добър вечер.

Брат ми веднага ме позна:

— Добър вечер, госпожице Маринова. Искаш ли едно шамарче?

— Искам.

— А пръчка по ушите?

— Точно тъй!

Той прихна да се смее. Аз изтичах от тъмното и се хвърлих на шията му.

— Маймуна! — каза той и ме прегърна.

Притиснах главата си до рамото му и не исках да го изпусна. Бях му простил всичко. Той беше такъв човек, че не можехме да му се сърдим дълго. Сигурен съм, че и госпожица Маринова му е простила, задето хвърли костилките и удари баба по лицето. Сигурен съм, че и баба вече му е простила, както му простих и аз.

Само Дочоолу и чичо Сава не му прощаваха. Особено Дочоолу.

Привидно те се отказаха да се разправят повече с него. Махнаха с ръка и го натириха да си троши главата. Предупредиха само учителката да не се мотае повече из селото, защото щяло да ѝ изстине мястото. Но госпожица Маринова не се уплаши. Остана още няколко дена и постоянно идваше у дома. Казала дори на Дочоолу, че нямало сила, която може да сломи волята ѝ. На туй отгоре, след като си отиде в Търново, не минаха два дена, и пак пристигна с влака. Брат ми отиде на гара Соколово да я посрещне. Госпожица Маринова му носеше

книги в големия оръфан куфар, с който брат ми се беше завърнал от Велики Бечкерек. Този куфар имаше някаква тайнствена история, която само брат ми и госпожица Маринова знаеха. (Разбира се, и аз знаех тайната на оръфания куфар и се бях заклел да не я казвам на никого!) Този оръфан куфар, наречен от брат ми „стар боен другар“, имаше двойно дъно, в което брат ми беше пренесъл през границата нелегални материали! И ето, сега този оръфан ветеран, препасан с две каишки, за да не се разпадне, изпълняваше отново бойната си роля. Брат ми отиде с магарето на гара Соколово да го посрещне.

Куфарът беше пълен с книги. А в двойното дъно — нелегални вестници. Брат ми прибра книгите, а нелегалните вестници предаде някому. След една седмица куфарът пак замина за Търново. После пак се върна на село. Брат ми го кръсти „Пантелей пътник“. Стягаше му каишките и го мятеше на магарето. Така Пантелей пътник ходи няколко пъти до Търново и обратно. Докато един ден Дочоолу се усъмнил в този куфар и съобщил в околийското управление да ни направи обиск. Пристигна на кон Гичо, нашият пъдар, който още работеше в околийското. Дойде направо у нас и поиска куфара. Мама го нахока, но Гичо влезе насила и започна да разглежда куфара. Обръща го нагоре-надолу, отваря го, затваря го. Накрая каза:

— Много оръфан!

— Да, оръфан е — каза брат ми.

— Защо не си купиш нов?

— Ще си купя.

— А тоз боклук го хвърли в огъня.

— Тъй вярно, господин началник! — каза брат ми и козирува.

Гичо ритна куфара и си тръгна. На излизане видя една дебела книга, спря се и я взе.

— Каква е тази книга? Ще я занеса в околийското — каза той.

— Ваша воля, господин старши — рече брат ми.

Гичо взе книгата, а брат ми се кискаше зад гърба му.

— Виждаш ли, отче — казал брат ми на свещеника, от когото бил взел тази книга, — забраняват ни да четем и библията. Искам да стана религиозен, а не ми позволяват.

Попът му намигна хитро:

— „... И не введи нас во изкушение, но избави нас от лукаваго!“ Всичко е хубаво, само дето блажиш през постите не харесвам. Върши

го поне тайно, че да не виждат децата.

— „... Оставете децата да дойдат при мене!“ е казал Исус Христос, отче. Както виждаш, ние четем всичко.

— Това е похвално. И аз бих желал да прочета „Капиталът“. Доколкото знам, това е библията на комунистите.

— За „Капиталът“ са нужни капитали, отче — рекъл брат ми, — ако дадеш пари, веднага ще ти я изпиша от София. Лично до тебе с наложен платеж. Да сме си на чисто.

— Много се боиш.

— „... И не введи нас во изкушение, отче, но избави нас от лукаваго!...“

— Интересно момче — казал попът, — чете всичко и затова ме оборва. Трудно му излизам на глава.

— Няма да ми е чудно, отче — казал Дочоолу, — ако един ден и ти станеш комунияга. Натам върви работата.

— Това няма да го бъде. Обратното, аз ще му въздействувам да се завърне в лоното на светата църква.

— Когато си видиш ушите, тогава и той ще се върне! — рекъл Дочоолу.

— Моля, моля, ще се докача!

— Какво ще се докачаш! Нали те чух оная неделя, като говореше за талантите и за иглените уши... Няма вече да идвам в черквата и да ти чета „Веруюто“. И на владиката биля ще доложя!

Попът пребледнял и си отишъл с миром.

Оттогава той отбягваше брат ми. Казал веднъж на баба:

— Кажу ми на вашия Къню да не прави щуротии. Онзи ден получих от София една книга с наложен платеж. В чудо се видях. Взех, че я върнах. Ще ми запаля къщата туй момче, кажи му!

— Каква е таз книга бре? — питаше баба учудено.

Брат ми се смееше.

— Народец — викаше той. — Няма що!

Слагаше бележника си под мишница, вземаше два-три въглена и тръгваше по нивите и кръчмите и рисуваше селяните, карикатуреше ги, размиваше ги. Скоро всички го обикнаха. Трупаха се около него, приказваха, даваха му съвети как да рисува, друсаха се от смях.

— Даровито — казваха, — иде му отръки! Що му трябва да се занимава с политика!

— А бе сирак, няма кой да го упъти. Майка му по цял ден на нивата.

— Сега младите все на политика ги избива — казваха други, — такива са времената. Големи работи са намислили!

— Нависоко хвърчат, но ще ги видим, като ги натисне Шерю, накъде ще я подкарат.

„Шерю“ това беше гладът. Брат ми ги слушаше, намигаше ми и продължаваше да рисува. Аз ходех подире му като ординарец, носех му бележника и нарисуваните картини и се надувах. Бях забравил хлапетиите от махалата. Не търсех Филча, нито Минча. А и те не ме търсеха, защото им бяха забранили да дружат с мене и да идват у дома.

Лятото неусетно минаваше. Потърколи се юли. Източи се и половината на август. Пожънахме, овърсахме. Аз бях навсякъде с брат си. Той ме научи да жъна и да връзвам снопи. Заедно с него складирахме кръстците на нивата, „бъчкахме“ сламата в плевнята, отвявахме житото и с големи козени чували го носехме и насипвахме в хамбара. След вършитбата отидохме заедно с него на воденица. Цяла нощ мляхме брашно, после ловихме риба във вадата, къпахме се. Той ме научи да плувам по гръб и „руската“. Аз възприемах всичко, което ми кажеше. Гледах го в очите и поглъщах всяка негова дума.

През август излязоха дините. Започнаха сборовете, хората, тлаките. Брат ми ходеше с ергените, събираше ги, даваше им книги да четат. Учеше ги да секат дините с дълги ножове. Веднъж Дочолу казал, че това било военни упражнения. Ергените се подиграваха с Дочолу и още повече обикнаха брат ми. За да покажат привързаността си към брат ми и омразата си към Дочолу, започнаха да ходят гологлави. И аз ходех без шапка. Веднъж чичо Сава ме срещна и ми каза:

— И ти тръгна като бача си бе, момче?

Аз му отговорих:

— Нямам нищо общо с тебе!

Чичо Сава се опули, стъписа се назад и дълго гледа подире ми. Сигурно е казал: „Маскара с маскара“, ала аз не го чух.

Лятото си отиваше. Брат ми получаваше редовно писма от госпожица Маринова, четеше си ги наум, бе да ни казва какво му пише, и ги слагаше в едно сандъче, което заключваше. Не ми е известно съдържанието на тия писма. Но сигурно госпожица Маринова тъгува за брат ми. Ала кой не тъгува за брат ми, кой не го

обича? Че той може всичко: и да рисува, и да връзва снопи, и да зида, и да поправя ключалки и брави, и да майстори тайнствени куфари. Всичко! Ето например, щом наближи есента, разпокри къщата и отново я покри с плочи, за да не капе, когато завалят дъждовете. Да, госпожица Маринова тъгува за него. Тя чака с нетърпение есента, когато ще започне училище...

И есента пристигна. Пожълтяха листата. Удари училищният звънец. Влязохме в клас. Насядахме на чиновете. Влезе един старец с голям дневник под мишницата. Станахме. Накара ни да прочетем молитвата. После започна да ни извиква един по един, за да ни опознае. „Къде е госпожица Маринова?“ Никой не ни отговори. В стаята беше тъжно, тихо, пусто.

След няколко дена брат ми получи писмо. Прочете го и пребледня:

— Маринова е преместена в друга околия!

— Защо?

— То се знае. Последно предупреждение. След това я очаква член 20!...

После добави:

— Отмъстиха си... Но няма да постигнат целта си, няма!

V

Нашата хубава есен, изпълнена с благоуханието на гроздето и ябълките, с вкуса на меда и сладкото вино, с меката светлина на слънцето, което продължава да залязва зад Орлово гнездо... Нашата добра есен с училищните звънци и детските гласове, изпълнили тревясалия двор и класните стаи. Нашата есен с подранилите мъгли, с дъждовете и калните пътища, по които скърцат волските коли, претоварени с дърва и шума за огрев и храна за добитъка. Нашата чудна, сиромашка есен, пристигнала бавно и незабелязано откъм Беглишки харман, Орлово гнездо, Османов кладенец, Синия вир, Янкова ливада и Лисичите гори. Нашата есен пълзеше предпазливо и безшумно, сякаш се боеше да не ни изплаши, заобикаляше селото, прескачаше плетищата, нахълтваше в дворовете, покриваше със слана градините, прихлупваше с мъглите си цялото село. Дошлите пътници от далечни краища питаха:

— Има ли село тук, няма ли?

И чак когато чуеха лаенето на кучетата, заровени някъде дълбоко в мъглите, разбираха, че на това място живеят хора.

Нашата есен — хубавата, сиромашката, тъжната есен — настъпи!

Брат ми занесе на Дончо Петров („моден шивач“) едно старо мамино палто да го прекрои и да му ушие балтон за зимата. Дончо Петров огледа старата шаячна дреха, мери плата с един сантиметър, въртя брат ми пред едно счупено огледало и накрая отсече:

— Балтон не, но полушубка да! Ще стане!

Брат ми взе старото палто и започна да го мери, застанал пред огледалото.

— Късо е — усмихна се Дончо Петров, — ако отпуснем пешовете, ще скъсим ръкавите. А с къси ръкави никой не ходи. Най-добре полушубка. Практично и младежки! Сега се носи!

— Добре — съгласи се брат ми, — само че модерно, нали?

— Ние шием само модерно — каза Дончо Петров.

Брат ми седна, извади бележника си и започна да рисува шивача. Дончо Петров много се зарадва.

— Слушай, Къна, направи ми една фирма. Ще поискам боя от Митя ковача.

— Няма защо да искаш боя от Митя ковача — рече брат ми, — аз ще ти направя фирма с пастелни бои на картон.

— Не, аз искам на ламарина.

— Добре, на ламарина. Вземи боя от Митя ковача. Стой сега мирно, да ти изрисувам очилата.

— Без очила съм по-младолик. А за фирмата помисли. Ще ти спадна малко от шева.

— Лесна работа. Една фирма нищо не струва.

След два дена Дончо Петров окачи новата фирма. Червен фон, зелени букви. Ножица.

— Не ми харесва, братле! — рече Дончо Петров. — Къде се вижда, че тук се шие мъжка мода?

Брат ми взе фирмата. След една седмица се появи нова ламарина. На нея беше нарисуван сам Дончо Петров, усмихнат, с ножица в ръката.

— Е, това е вече друго. Сега вече друго говори.

И славата на брат ми гръмна като голям фирмописец. Започнаха да му правят поръчки: обуцарят, ковачът, бръснарят, кръчмарите. Едни му даваха по някой лев, други му плащаха в натура: буца сол, малко захар, малко газ. А бай Митю ковачът ни наточи брадвите и ножовете, сякаш щяхме да ходим да се колим с някого.

Като гледаше солта и парите, които получаваше брат ми, баба се ухили до ушите и каза на мама:

— Аз нали ти казах, че ръцете му са златни!

Мама мълчеше замислено. После каза:

— Сè дружка си е да си получава редовна заплата. Фирмите се свършиха. Да видим сега какво ще прави.

Разбира се, брат ми се занимаваше и с къщната работа: хранеше воловете, чистеше ги. Ходеше в гората за дърва. Подкастри дръвчетата в градината, обви ги с хартия, за да не ги обелят зайците през зимата, даже засади няколко нови дръвчета, които получи от дряновския разсадник. И все пак имаше дни, когато не знаеше какво да прави. Тогава чух от него думата „безработица“.

Отначало аз не знаех какво значи това. Но като обикалях шивачницата на Дончо Петров, обуцарницата на Иван Димов, ковачницата на бай Митя, виждах, че става нещо нередно. Модният шивач клатеше краката си, седнал на масата; елегантният обуцар забиваше клечки в калеврите; бай Митю правеше петала за магаретата от стари, ръждясали обръчи. Само в кръчмите и бозаджийница „Барцелона“ се събираха селяните и бистреха политиката.

Брат ми също ходеше в кръчмите, разговаряше със селяните, рисуваше ги. Ала те бяха вече свикнали с него и не му обръщаха внимание. Отвред ни притискаше сиромашията. Селото ни приличаше на казан — наоколо се издигаха заснежени баири и варовити скали, а по средата в тоя казан бяхме ние: мъже, жени, деца, стари и млади, връхме в казана и се пържехме. И никой не знаеше докога ще трае това. Понякога, веднъж-дваж в месеца, чичо Сава въртеше телефона до Дряново:

— Альо, альо, околийското! А бе какво стана с ония търговци бе? Ще вземат ли тютюня, или няма да го вземат? Питат хората. Не знам какво да им отговоря. Да чакат. Е, добре де. Ами какво ще ядат? Тютюн не се яде. Така си е. Всяко нещо си има мярка. Ами че тъй де, забравихте ни! Хич бива ли?

Мъркаше котката в огнището, блееха овците в кошарата, мучаха воловете в обора, врецяха козите. Кой се мъчи там? Старата кашля. Отново я газии задухата. Брат ми слуша и се мръщи. Мама стиска зъбите си и мълчи. Аз гледам през прозореца: „Ще изкара ли зимата?“.

Дълги ноци. Тъмни ноци. Не се свършват. Нямаат край. Мама ме праща да купя захар, за да сварим липов цвят за баба, дано й мине кашлицата.

— Иди — вика ми тя, — поискай на вяра.

Аз знам какво е това „вяра“. Тичам в дюкяна на чичо Сава и гласчето ми звъни:

— Дай ми на вяра.

Селяните ме гледат. Усмивват се. Аз се срамувам. Бягам вкъщи. Плача от срам. „На вяра!“ . Никой не ми вярва! Никой! Те ми се смеят! Ще ги върнем ли?

— Всичко е писано в тефтера — казва брат ми, — ще ги върнем. Той мълчи. Мама също мълчи. Не смеят да ме погледнат.

И неочаквано от Делиормана пристигна даскал Генчо. Фамилията отново се развълнува. Изпълни се с нови надежди. Сестра ми, сладкодумницата, не можеше да си намери място от радост. Постоянно се хилеше. Устата ѝ стигаше до ушите. Зъбите ѝ ни ослепяваха. Мама ѝ викаше: „Стига си се зъбила!“. А тя ни отговаряше:

— Даскал Генчо спечелил две хиляди лева на лотария. Купил си билет в Разград... Предлага на бати Къня да отворят сладкарница.

Настъпва обрат в нашия живот.

— Мамо — вика сладкодумницата, — големи пари ще падат? Иди в Дряново и кажи на кумеца да ми даде боза на вересия, за начало!

Мама мълчи. Баба се обажда от собата:

— Иди, Гано, при кумеца да им даде на вяра!

Пак „вяра“. И ето, след една седмица брат ми и даскал Генчо отвориха сладкарница „Разград“. Взеха шивачницата на Дончо Петров, той самичък им я преотстъпи, удари кепенците, нямал сметка. И увисна нова фирма. Младите търговци подредиха рафтовете, наредиха маси, столове. Аз бях много щастлив — щях да ям сладки, колкото си искам! В един гюм докарваха бозата от Дряново („на вяра“) и докато я докарат, тя съвсем се вкисваше. Ала селяните я обичаха резливичка. И аз я обичах резливичка.

Сладкодумницата метеше всяка сутрин сладкарница „Разград“ и пееше. Брат ми и даскал Генчо стояха изправени зад тезгяха и чакаха клиентелата. Отначало селяните идваха от любопитство да видят новите търговци, оглеждаха рафтовете и мълчаха. Брат ми и даскал Генчо ги гледаха в ръцете дали няма да купят нещо. След дълго колебание чичо Сава изпи една боза, намръщи се и каза:

— Моята грушова по я бива от вашата боза. Вкиснала се е!

И оттогаз чичо Сава не стъпи в сладкарницата. А Дочоолу викаше понякога от пътя:

— Как върви търговията, даскале?

Младите търговци не му отговаряха. На глупави шеги не обръщаха внимание. По едно време включиха и мене в търговията. Дадох ми една стомна и ме пратиха на улицата да продавам боза. Аз взех стомната, но понеже ме беше срам да ходя самичък из улицата и да викам: „Боза, купете си боза!“ взех Филчо и го помолих да върви с мене, докато продадем бозата. Филчо дойде с голяма радост, даже взе

стомната, и тръгнахме от единия до другия край на селото. Никой обаче не си купи боза. Всеки минаваше, разпитваше ни колко струва една чаша и си отминаваше. На втория ден Филчо счупи стомната и търговията ни се свърши.

Спомням си, за тази счупена стомна ядох голям пердах от брат си. За пръв път ме би жестоко. И аз дълго му се сърдих. Не стъпих вече в сладкарницата им. Нека си ядат бонбоните, нека си пият бозата! Проклех ги, както ги прокле чичо Сава. И клетвите ми ги настигнаха. След един месец сладкарница „Разград“ беше затворена. Удариха ѝ кепенците.

Даскал Генчо се повъртя още малко из село и след това замина в Делиормана. Дано отново спечели на лотария в Разград. Сладкодумницата пак остана самичка при старите сватове — да им шета и да им угажда. И да плаче по цели нощи самичка, заслушана с присвито сърце в цвърченето на мишките по тавана. Да гледа караконджовците и вълците как прескачат през оградите и как се гонят из дворовете и харманите. Да разговаря с вятъра и с птиците и да им се смее в съня си.

Времена, времена!...

Аз станах замислено, тъжно момче. Източих се, изтънях. Учителят по аритметика, който заместваше госпожица Маринова (стар, разсеян човек), току ме питаше:

— Ти, какво? Глисти ли имаш? Защо си отслабнал?

— Нямам! — виках аз обидено. — Нямам!

— А, да, той беше друг с глистите... А ти защо си слаб? Какво ти е? Закусваш ли? Трябва да закусваш... Яйца, мляко.

— Закусвам — лъжех го аз, за да ме остави на мира, — всичко ям, всичко си имаме: и яйца, и мляко, и сирене!

— Е, тогава защо слабееш?

— Защото съм лош!

— Тъй ли? Излез до прозореца! Застани прав!

— Няма да изляза! Няма да застана!

— Стой на колене!

— Няма!

Той взема една дълга пръчка, пресяга към мене и ме тупва по остриганата глава. Аз излизам от чина, отварям вратата и напускам класната стая.

Викат ме в учителската стая.

— Защо си толкова вироглав?

Аз мълча.

— Онемял ли си? Защо не отговаряш?

Срещу мене стои бялото шкафче, на което е нарисуван голям червен кръст. Спомням си за госпожица Маринова. Къде ли е тя? Спомням си за кукумявката, която ме одраска... За раната... За йода... Пак за госпожица Маринова. И заплаках.

— Защо плачеш?

Добрите ги няма вече тук, за да кажа защо плача.

— Какво ти е?

Зная ли какво ми е? Тъжно ми е, пусто ми е, ядосан съм. Искам да мълча, да ходя, да скитам, да не срещам хора, които постоянно ще ме съветват и постоянно ще ме питат: закуси ли, защо не си закусил.

Излизам от учителската стая, скитам из двора, връщам се вкъщи.

Брат ми стяга стария си куфар. Стария Панталей пътник с двете каишки, които го придържат да не се разпадне, да не се разглоби. В куфара са наредени дрехи, калъп сапун, кърпа за лице, вълнени чорапи.

— Отивам в София — казва брат ми.

Аз мълча. Едвам сдържам сълзите си.

— Ще търся работа — продължава той — и ако се заловя на добра работа, ще те взема при мене да учиш в гимназията.

— Аз ще стана обуцар.

— Защо обуцар?

— Това ми харесва.

— А защо не шивач, ковач?...

— Това ми харесва!

— Добре, ставай какъвто щеш. Въпросът е да завършиш основното си образование.

Мълча. Гледам го. Очите ми се пълнят със сълзи.

— Искам да дойда с тебе!

— Рано е още. След една година.

— Как ще изтърпя?

— Няма да я усетиш. Ти си малък. Пред тебе е животът.

Показва ми едно огледалце, изпречва го пред очите ми:

— Виж се какъв си смешен... Бива ли! Усмихни се!

Аз се усмихвам, а сълзите ми още повече текат.

— Може ли да си поръчам един чифт обувки? Моля. Веднага. Благодаря. Колко струват? На вяра? До Нова година. Благодаря, господине!

— Недей! — викам аз. — Недей!

Давя се в сълзите си и се смее.

Падат мъглите. Утихва селото. Големият орфан куфар пътува с влака за София. Един младеж подпира главата си до него, дреме и се унася заедно с тайните на куфара. Какво ли го чака в София?

Аз се обръщам неспокойно в леглото, отмятам губера, гледам навън. Мъглата е тежка като оловото, като мъката. Не се виждат звездите, не се виждат пътищата. Баба кашля, дави се от задухата. Мама ѝ подава зелената стомна да пие вода, дано ѝ мине. Аз питам в полудрямката:

— Мина ли ѝ?

— Ще ѝ мине.

... Пред очите ми трептят огледала. Смее се на глас. Весело е. Мъглите са се дигнали. В стаята е влязло слънцето, звъни, играе. Баба вече не кашля, утихнала е, заспала е. Аз продължавам да се смее. Мама ме пита:

— Какво ти е? Защо се смееш?

— Весело ми е.

Светлините ме носят на златните си люлки, издигат ме високо, към непознатите краища на големия свят. С мене е и старият куфар, орфаният куфар, в който е скрито богатството ми.

ЕПИЛОГ

В 1961 година, преди да паднат големите снегове, почина мама, на 83 години. Тя беше преживяла пет войни, три революции и много други прекеждия, които не я сломиха. Тя се беше измъкнала с достоинство от царството на последния български владетел и навлезе със синовете и дъщерите си, със зетъвете и снахите си, с внуците си и правнуците си в новия свят да строи социализма.

Тя участвува в разораването на синорите; даде овцете си и козата си, и двата си вола, които все още не беше продала, на общото стопанство. Заръча им там, на говедарите и пастирите, да ги гледат като очите си, да ги пазят и хранят, както са пазили и хранили някога своите добитъци. Редовно ходеше на нивата да копае и да жъне, докато я държаха нозете и докато можеха да се движат ръцете ѝ. На края, когато вече не можеше да ходи по блоковете, помоли да я зачислят в стопанския двор да ниже тютюн и да троши царевица за прасетата. Когато и това не можеше вече да върши, оттегли се вкъщи, седна до прозореца, дето седеше някога баба, гледаше хората, които минаваха на работа, и ги питаше за различни неща, наръчваше им и се сърдеше, когато не ѝ отвърщаха, заглавикани с работата си. Знаеше ги всички — какво работят, къде отиват, с какво се занимават, какви им са грижите. Наричаха я на подбив „отдел кадри“, шегуваха се с нея и я обичаха. А и тя се шегуваше и мислеше за тях, както мислеше за синовете си, за внуците и правнуците си, за зетъвете и снахите си. Те бяха многобройна челяд: железничари, офицери, учители, работници, орачи и копачи, студенти и ученици. Пъстър свят, различни хора, пръснати по всички краища на страната. Невъзможно беше да се съберем около прамайка, от която бяхме получили слънцето, въздуха, доброто и злото, което се намира в света и в самите нас. Фотографирахме се с нея кой когато мине през селото. Всеки смяташе за гордост и щастие да я сложи на стола и да застане изправен до нея, докоснал леко рамото ѝ. Тя покорно седеше и се фотографираше с всички ни. Нека я помнят, нека я знаят, нека държат ръката си на рамото ѝ винаги и навред,

където ходят. Тя ще ги подкрепя в най-трудните им часове, в студените зими и в горещите лета, в сушавите и градоносните месеци. Няма да ги изостави. И те ще знаят това даже и когато им се кара, когато ги мъмри и съветва.

Много песни са изпети за майката. Много легенди са разказани!

Тя беше частица от труда и частица от народа. Ръцете ѝ трепереха, не можеше да ги успокои. Ние бяхме готови да ѝ дадем ръцете си и кръвта си, за да се успокои, ала нейните грижи бяха повече от нашите. И тя не се успокояваше. Тя все мислеше, че е задължена към нас. Дори в последния си час, когато си отиваше, помоли да я простим, ако ни е сторила нещо лошо! Ние целунахме ръката ѝ и челото ѝ и заплакахме. Това беше последният урок на майката, която притваряше клепките си и нямаше вече да види земята и слънцето, и селските звезди, които висят като гроздове над нас през декември и през август. Тя си отиваше и ни молеше за прошка. А когато лежеше в ковчег, сестра ми, сладкодумницата, вече възрастна жена, я оплака, както се следва. Стоеше коленичила до дървения ковчег, гледаше успокоеното лице, оградено като в рамка в черна забрадка, и говореше на бабичките, които се бяха събрали:

— Вижте, съседки, и вие, жени от селото, каква хубава бабичка лежи в ковчег. Не е било ни велики пости, ни петрови пости, ни празнични дни, в които да не е имало у нас и риба, и маслинки. Не ни е оставяла мама петимни за нищо. Мъже не са гледали тъй децата си, както ни гледаше мама.

Стоя и си мисля за наивната чистосърдечност, за времето, което е било и което не ще бъде вече никога. Сравнявам тогавашните с днешните дни. Не искам да се връща миналото, ала не мога да забравя и добродетелите, които е носила майка ми, които е искала да ни предаде и не е успяла да ни ги предаде, както тя си е мислила.

В сандъка ѝ намерихме осем писма, сгънати, завързани в бяла кенарена кърпа, тъкана на селски стан. Писмата са пожълтели, носят различни дати: „30-ий ноемврий 1908 година, от Мадисон, Америка... С настоящето си писмо има да ви поздравя и да ви явя, как че съм все живо и здраво и моля всевишния бог за вашето здраве. Бях ви писал писмо още като пристигнах тука, но на него писмо още отговор не съм получавал. Пиша ви повторно и ви моля да ми отговаряте по-често... Работата на парче е много трудна. Човек работи с неумерена сила и

така, когато работи, не усеща нищо, а като се спре, особено като се върнем в квартирата, всеки ляга на кревата си и не му се става да яде хляб, дотолкова се уморява. Вярвайте, че всичките момчета са западнали много от силната работа. Само молете бога за здраве и живот... Тук в Америка всеки работи за себе си. Работа много има, но много трудна. Едвам се прибираме в квартирата. Драгий ми дядо, когато четеш писмата, казвай и на Гана!...“.

Представям си тези писма — пътували през океаните — как са стояли с часове в скута ѝ и макар да не е могла да ги разчете, защото е била неграмотна, усещала е дъха на мастилото, на чертичките и редовете, нанизани като мъниста, ясно и четливо: усещала е сърцето на грижовния баща, който и от Америка пита за воловете, за непреораната нива, за децата, които трябва да бъдат пременени с нови дрешки по Великден, защото и той, бащата, обича да се пременува и да е чист и спретнат в празнични дни. И децата му трябва да са спретнати, чисти, сити, доволни.

Тя държи писмата в скута си и пиринченото пръстенче, сложено на ръката ѝ, свети като непорочното ѝ сърце, като очите ѝ.

Към тези писма беше сложено и последното писмо от фронта: „25-ий ноември 1917 година. На коя нива посяхте загорката и на коя нива посяхте ечемика? Воловете как са? Да ги храните добре да не отслабнат много. Даначето да гледате добре и да го научите да се води и да не бяга, защото лятос ще му купим еш и ще ги научим да орат, а пък старите ще продадем. Също и малкото теленце да гледате...“.

Смътно си спомням тази тежка, последна година, когато той е трябвало да се върне от фронта и да си поеме работата на нивата, да ожъне загорката и ечемика, да „съеши“ даначето с друго даначе, а старите волове да продаде. Всичко е отшумяло в тъмнината, в неизвестното и не се е върнало!

Събраха се вкъщи да оплачат мъртвеца, а никой не знаеше къде е той, къде са заровени костите му. Мама седеше на дървената стълба и не искаше да слезе на двора при другите хора, нито се изкачваше вкъщи. Беше забравила и нас и слънцето, което залязва, и вятъра, който сваляше забрадката ѝ; и косата си, намокрена от сълзите ѝ. Беше забравила себе си. Спомням си, че някой я утешаваше: „Децата са големи, пораснаха“... Тя мълчеше. Беше излишно да я утешават. Той няма да се върне! Това е най-страшното, единственото, което вледенява

мислите ѝ, кръвта ѝ, живота ѝ. Няма да се върне! Никога! И тя, неграмотната, няма повече да чете писмата му — за нивата, за житото и ечемика, които стоят непожънати!

Последното писмо стои в края, до другите, и е опръскано с тъмни петна, сякаш огнен дъжд го е валял, сякаш искри са падали по него. Може би този дъжд са били сълзите ѝ, въздишките ѝ, вятърът, който е духал от сърцето ѝ, страшен и неукротим, бесен и непримирим, вятърът на отчаянието, на бунта, на непокорството на проклятието и заканата. Всичко е отшумяло. Останали са тъмните петна.

Аз гледам тия писма, с които тя е живяла години наред, държала ги е скрити дълбоко в дървения си сандък при дрехите, с които се е венчала; гледам и новите сукмани, които не е смеела да облече, защото е жалила „своя човек“, радостта си, щастието си. Там някъде е скрито и пиринченото, венчалното пръстенче. И това е всичко!

Сандъкът е затворен. Той мирише на дюли и стари тъкани ризи, сукмани и престилки. Никой няма вече да го отвори. И няма нужда. Затворена е една епоха, един живот. Всичко друго живее извън този сандък, под слънцето, под звездите. Там е смисълът на дните, които живеем, и на времето, което очакваме. Сандъкът е затворен, заключен с девет кофара. Там е заключена мъката и страданието. Битките и радостите са навън, дето сме ние живите, младите, силните. Там е и майка ни. Тя е с нас.

Аз я виждам всеки път, когато ходя по земята, когато летя по небето, когато се заглеждам в себе си, в сърцето си, в тайните на битието си. Виждам я отразена в добрите мисли в надеждите и упованията, в радостите. Тя никога не е оставила децата си и няма да ги остави даже когато я забравят и не си спомнят вече за нея. Тя е коренът, от който те са поникнали; тя е изворът от който пият вода, за да живеят и да растат. Тя е нивата, в която заравяме зърното и то отново пониква, за да се радва на слънцето. Зърното не може да стои в земята, както и сърцето не може да стои заключено в сандъка на спомените. Да вървим по-нататък! Да не спираме в тъмнината! Да се издигаме към небето, към слънцето — като житното зърно, като цветята в градината, като брезите в гората, като стария дъб, който не се навежда да гледа жълъдите, паднали в нозете му! Той спори със

звездите и вятъра, с тях мери силата си и годините си, към тях се е устремил.

1964

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.